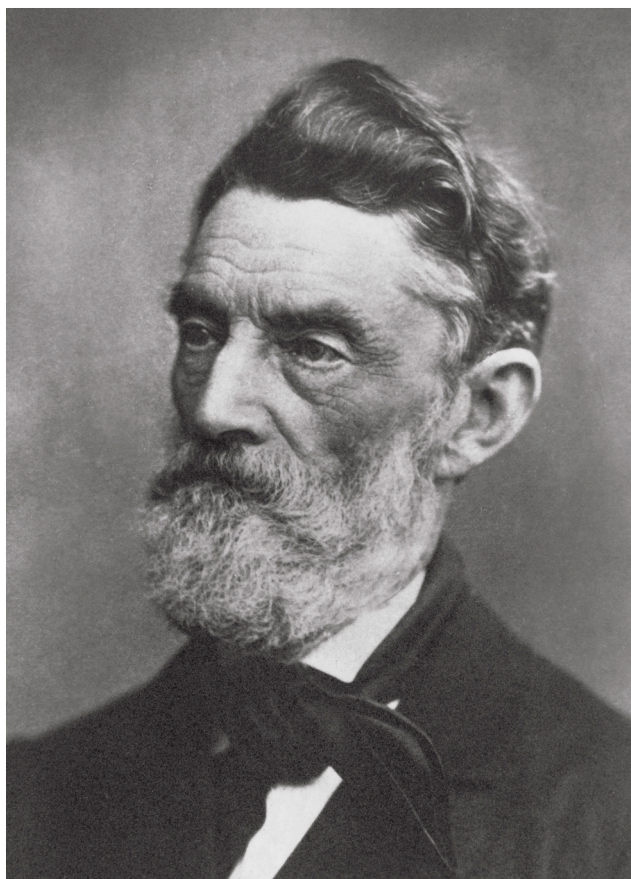

Fra Stortingets konge til Kongens mann

Johan Sverdrup som regjeringssjef (1884-1889)

Masteroppgave ved institutt for arkeologi, konservering og historie

Gabrielle Legrand Gjerdsset

UiO : Universitetet i Oslo

Høst 2016

Fra Stortingets konge til Kongens mann

Johan Sverdrup som regjeringssjef (1884-1889).

Copyright: Gabrielle Legrand Gjerdset

2016

Fra Stortingets konge til Kongens mann
Johan Sverdrup som statsminister (1884-1889)

Gabrielle Legrand Gjerdset

Forsidebilde: Statsministerens kontor

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Johan Sverdrup brugte fem Aar til sit eget Ministeriums Fald. Med store Forventninger var dets Dannelse hilset. Stille og rolig blev det stedet til Hvile, og Ingen tænkte bagefter paa igjen at kalde det til Livet.

Yngvar Nielsen, *Fra Johan Sverdrups Dage. Oplevelser og Optegnelser 1884-1889*, (Kristiania: Gyldendal 1913), 175.

Forord

Etter to år, og tre hakk sterkere kontaktlinser enn ved utgangspunktet, er det på tide å avrunde et spennende og givende dypdykk i Johan Sverdrups liv og i 1880-tallets politiske miljø. Å bli kjent med arkivene, sette seg inn i litteraturen og forsøke å danne seg et bilde av en svært turbulent periode i norsk politisk historie har vært veldig gøy, til tider frustrerende, men mest av alt gitt lyst til å vite enda mer.

Når punktum settes for denne gang, går først og fremst en stor takk min til kunnskapsrike veileder Odd Arvid Storsveen, som har inspirert, motivert og bidratt med svært grundige tilbakemeldinger og gode samtaler. Takknemlighet rettes også til Anniken Hareide og Silje Jeanette Mølmen som har lest store mengder tekst og bidratt med verdifulle kommentarer i en viktig fase av arbeidet. Takk også til Stian Bromark som har latt meg publisere tre artikler med stoff fra masteroppgaven i Agenda Magasin, det har vært en fornøyelse.

Studiehverdagen i tredje etasje i Niels Treschows hus har vært preget av mye moro rundt lunsjbordet og på fredagspilsen. Måtte jeg alltid ha så trivelige og, ikke minst, quiz-glade mennesker rundt meg! Tone og Mari i middagsklubben, familie og venner skal ha takk for å ha lyttet, støttet og heiet.

Og til min kjære Ola. Takk for tålmodighet, omsorg og interesse. Nå kan vi prøve oss på livet som DINKs.¹

Blindern,
07. november 2016.

¹ Dual Income, No Kids (Yet)

Innholdsfortegnelse

1 Innledning	1
1.1 Presentasjon og tema	1
1.2 Problemstilling	3
1.3 Avgrensing og disposisjon	4
1.4 Litteratur og historiografi	5
1.5 Kilder	9
1.6 Metodiske utfordringer	12
2 Veien mot høvdingestatus	16
2.1 Barndom	16
2.2 Studietid – ”[jeg har] selv frekventeret den Kandidatfabrik”	17
2.3 Larvik	20
2.4 Heltidspolitiker	22
2.5 Venstreopposisjon, førerstatus og partidannelse	25
2.6 Forfatningsstrid	30
2.7 Regjeringen Sverdrup 1884-1889	31
2.8 Splittelse i Venstre	33
2.9 Kong Oscar II og Johan Sverdrup	34
3 Dragkamp og samarbeid i et nytt system: 1884-1887	36
3.1 Fra formell til fortrolig – samarbeidet mellom Johan Sverdrup og Oscar II	37
3.2 Grenser i statsforvaltningen	40
3.3 En ubehagelig gave: St. Olavs orden mot sin vilje	44
3.4 Visekongesaken	48
3.5 Menighetsrådssaken	51
3.6 Makt og kompromisser	60
4 Ministerkrise, mistillit og en ny parlamentarisme: 1888-1889	61
4.1 Å navigere i mindretall	61
4.2 Sprengning av ministeriet og mistillitsdebatten i 1888	66
4.3 Rekonstruksjonen av ministeriet, nok en mistillitsdebatt og stortingsvalget i 1888	74
4.3.1 Rekonstruksjonen	74
4.3.2 Johannes Steens mistillitsforslag	77
4.3.3 Valget i 1888	78
4.4 Mistillitsdebattene i 1889	80
4.4.1 Carl Berners mistillitsforslag	80
4.4.2 Høyres mistillitsforslag	86
5 Avslutning og konklusjon	91
5.1 En mindretallsparlamentarisme tar form	91
5.2 Kongens rolle	94
5.3 Tre linjer i forståelsen av parlamentarismen	96
5.4 Maktbalanse og maktmidler	97
5.5 Dømt til å feile?	99
5.6 Konklusjoner	100
5.7 Sluttord: Arven etter Sverdrup	102
Kilder og litteratur	105
Vedlegg	114

1 Innledning

1.1 Presentasjon og tema

Dersom vi søker etter Johan Sverdrup på søkemotoren Google i dag kommer det flere treff på Statoils nye oljefelt opp i søkeresultatet enn treff på politikeren som ga feltet navn. I dag vet også mange at Johan Sverdrup hadde ”noe med parlamentarismen” å gjøre, men lite om den lange politiske merittlisten Sverdrup kunne vise til, eller betydningen han har hatt for dagens samfunn. Når det i 2016 er 200 år siden Sverdrup ble født, og om lag 100 år siden Halvdan Kohts store biografi om politikeren kom ut, er det med andre en god anledning til å børste støvet av nye og glemte sider ved hans liv. I denne oppgaven er det Sverdrups regjering fra 1884 til 1889 som står i fokus.

Johan Sverdrup ble 26. juni 1884 den første norske statsministeren som gikk ut av flertallet i folket, og den første norske regjeringssjefen som ikke var av embetsmannbakgrunn. Dette markerer et viktig historisk og politisk skille i Norge, og er kjent som overgangen til det parlamentariske styresettet. Men Sverdrup selv var ikke spesielt lysten til å ta på seg statsministerrollen.¹ I 1884 var han 68 år og hadde bak seg et liv preget av mye arbeid, sykdom og økonomiske bekymringer. I tillegg gikk konen hans Caroline Louise Gundelle Sørensen bort året i forveien. Faktum var likevel at han var den eneste mulige kandidaten venstreopposisjonen på Stortinget kunne samles om. År med politisk kamp for en rekke viktige saker og prinsipper hadde gjort han til en ubestridt fører for opposisjonen.² Derfor aksepterte han Oscar IIs anmodning om å bli landets statsminister.

Temaet for denne oppgaven er å se nærmere på Johan Sverdrup som statsminister. Oppgaven tar for seg Sverdrups politiske utvikling, utviklingen av det parlamentariske styresettet, og de store uenighetene om hvordan systemet det nye skulle utøves. Jeg vil til slutt søke å svare på hva Sverdrups regjeringperiode har bidratt med til norsk statsskikk. Sverdrup var en av de mest betydningsfulle politikerne på Stortinget, der han satt sammenhengende mellom 1851 og 1884. Han var involvert i de fleste saker, komiteer og prosesser som foregikk, og var på

¹ Halvdan Koht, *Johan Sverdrup III: 1880-1892*, (Kristiania: Aschehoug 1925), 126.

² Selv om ordet ”fører” kan gi 2016-menneskene mindre heldige assosiasjoner, var dette en normal betegnelse å bruke på ledende politiske skikkelser før fascismen og nazismens tid. I Norge i dag har vi for eksempel igjen ordet *ordfører* som minne fra den tiden.

mange måter ”Stortingets konge”, slik oppgavens tittel lyder. Overgangen til å bli regjeringssjef og dermed leder for kongens råd gjorde at han måtte innta en helt ny rolle. Med ett hadde han ansvaret for helheten i statsstyret, og ikke bare for å oppnå gjennomslag for viktige opposisjonssaker. Han måtte forholde seg til og samarbeide med kongen, og han måtte veie hensyn opp mot hverandre. Samtidig havnet Sverdrup i stadig større uenigheter med stortingspolitikere, både fordi han dreide mot høyre i politiske saker, men også fordi Venstre bevegde seg lengre mot venstre. Avstanden mellom det gamle partiet og regjeringen ble så stor at en uunngåelig splittelse fant sted i 1888, og krav om regjeringens avgang ble stilt.³ Sverdrup ble stadig mindre ”Stortingets konge”, og stadig mer ”kongens mann”.

Men er det mer igjen å finne ut om Johan Sverdrup? Det finnes naturlig nok en god del litteratur og forskning på han og det politiske miljøet han levde i. Likevel vil jeg hevde at det er rom for flere bidrag i historien om Sverdrup. Hovedvekten av historieskrivingen er lagt på regimeskiftet i 1884, og Sverdrups ettermæle er også i stor grad preget av tiden frem mot hendelsene det året. Sverdrups syn på maktfordeling og hvordan han argumenterte for at parlamentarismen skulle utøves i praksis, er derimot noe mindre studert. Regjeringstiden til Sverdrup har i ettertiden blitt sett på som en periode hvor han sviktet sine tidligere idealer om folkestyre. Min undersøkelse vil imidlertid dreie seg om hvordan Sverdrup utviklet en pragmatisk forståelse av det parlamentariske styresettet, og hvordan han og regjeringen i de siste årene fungerte som en *mindretallsregjering*, mens parlamentarisme i samtida var forstått som *flertallsregjering*. Gjennom å studere hvordan Sverdrup tenkte rundt maktfordelingen mellom statsmaktene vil jeg hevde at han også fant en balanse mellom det å ha en fungerende regjering og det å lytte til Stortinget. Slik har jeg søkt å gi et nytt og mer utfyllende bidrag til et allerede godt studert felt.

Oppgaven behandler også aktuelle temaer. Som nevnt innledningsvis er det i 2016 200 år siden Johan Sverdrup ble født, og jubileer er gode anledninger til å kaste nytt lys på slike temaer. Makt og politikk er alltid aktuelt, og å studere maktpolitikeren Sverdrup kan være med på å kaste lys over makthavere i dag. I skrivende stund er det også usikkerhet rundt den sittende regjeringens støtte i Stortinget og mulighet til å få flertall for statsbudsjettet. Kaoset og usikkerheten verken kan eller bør sammenlignes med kaoset i 1888-1889, men gir unektelig en passende ramme.

³ Rolf Danielsen, *Protokoll for Venstres stortingsgruppe 1883-1940. Bind 1: 1883-1924*, (Oslo: Forlagssentralen, 1975), 31.

1.2 Problemstilling

Oppgavens hovedproblemstilling er: *Hvordan var Johan Sverdrups politiske utvikling i perioden fra 1884 til 1889, og hva har Sverdrups regjeringsperiode bidratt med i norsk statskikk?* Problemstillingen tar utgangspunkt i en periode i Sverdrups liv som ofte beskrives som en dyster avslutning på en stor karriere i mye av litteraturen og historiefortellingen rundt politikeren. Ikke minst var misnøyen med og mistilliten mot Sverdrup stor i samtiden. Når vi i dag ser tilbake på Sverdrups bidrag til norsk statskikk og historie er det hovedsakelig statsrådsaken, Riksretten og 1884 som løftes frem. Å se nærmere på de fem årene han var statsminister og hvordan den perioden har satt spor i vår praksis bør være av like stor interesse.

Problemstillingen fører til en rekke underliggende spørsmål. Mest sentralt i spørsmålet om Sverdrups politiske utvikling er hvordan han forholdt seg til den nye parlamentariske styreform. Sverdrup befant seg i en helt ny og uprøvd situasjon da han tok over regjeringsmakten i 1884. Aldri før hadde det parlamentariske systemet vært praktisert i Norge. Hvordan praktiserte og forstod Sverdrup parlamentarismen? Hvordan tenkte han rundt maktfordeling? Utledet av dette reiser det seg også spørsmål om hvordan de andre aktørene i det politiske miljøet mente staten skulle styres etter regimeskiftet. Fantes det en felles forståelse og aksept av hva parlamentarisme innebar?

Venstre ble delt i 1888, men allerede fra 1885 kan en se to fraksjoner danne seg i Venstre.⁴ Det reiser spørsmålet om hvorfor og hvordan flertallet bak regjeringen forsvant, og hvordan Sverdrup håndterte det manglende flertallet. Videre fikk ikke regjeringens fraksjon Moderate Venstre flertall etter valget i 1888, men Sverdrup fortsatte likevel som regjeringssjef uten å gå av.⁵ I dag regnes det som parlamentarisk praksis at en statsminister går av etter et valgnederlag. Hvordan har det seg da at Sverdrup ble sittende? Spørsmålene bidrar også til å belyse hvordan det parlamentariske systemet skulle utøves i Sverdrups øyne, og hvordan han utviklet seg som politiker under regjeringsperioden.

⁴ Leiv Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti: Venstre frå 1880-åra til 1905*. (Bergen: Universitetsforlaget, 1984), 164.

⁵ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 195-196.

Oscar IIs rolle i denne prosessen er også interessant. Kongen satt i 1884 med en regjering som han til slutt hadde sett seg nødt til å utnevne etter å ha prøvd alle andre alternativer.⁶ På hvilken måte utviklet forholdet mellom Johan Sverdrup og Oscar II seg, og hvordan var kongens holdning til den første folkevalgte regjeringen? I hvilken grad utøvde kongen personlig makt etter 1884?

Til sammen kan disse spørsmålene være med på å gi en forståelse for hvordan Johan Sverdrup utviklet seg som politiker og hvordan parlamentarismen i Norge ble utformet seg de første årene etter 1884.

1.3 Avgrensning og disposisjon

Hovedvekten i denne oppgaven ligger i tid fra midten av 1884 til midten av 1889. Det er regjeringsperioden til Johan Sverdrup som er i fokus i oppgavens to hovedkapitler, kapittel 3 og 4.⁷ Det første tar for seg årene fra 1884 til 1887, og det andre tar for seg 1888 og 1889. Omfanget av stoff gjør at oppgaven må avgrenses til innenrikspolitiske spørsmål, ettersom det utenrikspolitiske ville ha overskredet rammen for en masteroppgave. Ved ett tilfelle i kapittel 4 kommer jeg likevel noe inn på to unionsspørsmål, men dette berøres bare på overflaten. De sakene som særlig blir trukket frem i oppgaven, skal illustrere utviklingen Sverdrup gjennomgikk som statsminister, hvordan maktens beliggenhet ble dratt fra ulike hold, og hvordan parlamentarismen som styreform utviklet seg. I kapitlet som tar for seg årene 1884 til 1887, behandles særlig forholdet til Oscar II, ordensvesenet, visekongesaken og menighetsrådssaken. I kapitlet som tar for seg 1888 og 1889, legges det vekt på å vise hvordan regjeringen forsøkte å styre uten flertall bak seg og på vanskelighetene knyttet til dette, før sprengningen av ministeriet i 1888, valget samme år og mistillitsdebattene i 1888 og 1889 diskuteres.⁸ Det er en delvis biografisk oppgave, samtidig som det også er en politisk-historisk studie av statsskikkutvikling. Derfor står også utviklingen i det politiske miljøet utover Sverdrup selv sentralt i oppgaven.

⁶ Først ble embetsmannen Christian Homann Schweigaard utnevnt, men det såkalte *aprilministeriet* hans mislyktes. Deretter forsøkte kongen å få den moderate politikeren Ole Jacob Broch til å danne regjering, og deretter venstremannen Ole Richter. Også dette mislyktes. Til slutt var det bare Sverdrup igjen som aktuell kandidat til å samle en regjering.

⁷ Regjeringen Sverdrup satt fra 26. juni 1884 til 13. juli 1889.

⁸ I 1888 var det en mistillitsdebatt fra 25. februar til 2. mars og en fra 3.-5. juli, mens i 1889 var det en 25. februar og en 2. juli (selv om denne bortfalt i siste liten på grunn av Sverdrups avskjedssøknad).

Oppgaven er delt inn i fem kapitler inkludert innledning og avslutning. I kapittel 2 presenterer jeg noe av bakgrunnen og konteksten for drøftingen i hovedkapitlene. I dette kapitlet gjennomgår jeg Sverdrups liv, mye av hans politiske virke og hvordan han ble en fører for venstreopposisjonen. Dette er viktig for å gi en forståelse av den betydningsfulle rollen Sverdrup, ”Stortingets konge”, hadde da han ble regjeringssjef, som kontrast til de senere mistillitsforslagene som uttrykte dyp misnøye mot den tidligere så populære politikeren. Samtidig skal innføringen i Sverdrups liv gi større forståelse av hans personlighet og forhold til politikk. Kapitlet gir også en kort oversikt over oppløpet og mobiliseringen frem mot Riksretten og regimeskiftet i 1884. Her sies også noe om fremveksten og splittelsen av partiet Venstre, og en del av de mange aktørene og fraksjonene i oppgaven. Til sist gis en presentasjon av unionskongen Oscar II.

I kapittel 3 viser jeg hvordan samarbeidet internt i regjeringen og mellom statsministeren og kongen fungerte og utviklet seg. Jeg trekker frem flere hendelser som illustrerer at kongen fortsatt hadde personlig makt. Saken om St. Olavs orden og visekongesaken er eksempler på saker der kongen og statsministeren målte makt mot hverandre. En gjennomgang av menighetsrådssaken viser at flertallet bak den første norske parlamentariske regjeringen smuldret opp og at en plutselig befant seg i en situasjon der regjeringen ikke lenger kunne kalles klart parlamentarisk etter datidens definisjoner.

I kapittel 4 viser jeg først hvordan regjeringen prøvde å navigere i det politiske landskapet uten et flertall bak seg, og deretter går jeg inn i mistillitsdebattene og tilhørende forslag i årene 1888 og 1889. Analysen av de ulike aktørenes oppfatninger av parlamentarisme står sentralt. Sverdrup, gjennom å bli trukket fra både Venstre, Høyre og kongen, endte opp med en pragmatisk definisjon av parlamentarisme som innebar det vi i dag kaller mindretallsregjeringer. Konklusjonen kommer som kapittel 5. Her vil jeg trekke noen lange linjer, sammenfatte oppgavens hoveddiskusjoner og svare på problemstillingen og spørsmålene reist i innledningen.

1.4 Litteratur og historiografi

Av biografiske arbeider om Johan Sverdrup, er det spesielt Halvdan Kohts trebindsbiografi utgitt i årene 1918-1925 som står frem. Han brukte ti år på å skrive verket, og det står som et sentralt bidrag til norsk politisk historie. Kohts biografi er en god og detaljrik

informasjonskilde. Biografien er skrevet få år etter at Sverdrup levde, og Koht hadde selv deltatt i Sverdrups begravelse. Men nettopp fordi biografien er skrevet kun få tiår etter Sverdrups død, kan den korte avstanden i tid også ha bidratt til at hendelser er blitt stående i feil lys, eller at den inneholder fakta og påstander som med tiden har blitt motbevist eller nyansert. Det er likevel flere fordeler ved at den er skrevet så tett i tid. Mange av informantene til biografien var aktører samtidig med Sverdrup, papirene etter relevante politikere var kanskje enklere å få tak i enn i dag, og sakene og endringene Sverdrup hadde tatt del i var fortsatt ferske i den kollektive hukommelsen. Koht husket selv godt valget i 1885 der Venstres parole ”Tillit til Johan Sverdrup” dominerte valgkampen. I *Historikar i lære* skriver Koht at han broderte et bokmerke med innskriften ”Sverdrup” i gave til faren sin som stilte til valg for Rene Venstre det året.⁹

Dette betyr imidlertid også at en må søke å holde en avstand når en leser Kohts biografi. Beskrivelsene og karakteristikken av Sverdrup er ofte varme og idealiserte, og det skinner tydelig igjennom at Koht beundret politikeren. Et eksempel på en idealisert fremstilling finnes i det første bindet i biografien:

Vi ser en ung mann fylt av spretende liv, brennende interessert og bevæget av alt som er oppe i tiden, beint fram hungrig efter nye kunnskaper og nye idéer. Vi finner et hjerte som gløder for alt fagert og stort, – som harmes over urett og trægheit, – som bæver av framgangsglæde og framgangstro, – som elsker hver egte norsk tanke og vilje. Det er Norges framtid som tegner sig i den unge Johan Sverdrup.¹⁰

Koht skriver også at han gjerne skulle ha sett Sverdrup før arbeidet med biografien. ”Det er utruleg for ei hjelp det er å ha sétt ein mann når ein skal skrive om han. Eg sakna det så sårt da eg heldt på med boka mi om Johan Sverdrup.”¹¹ Han jobbet så hardt med å sette seg inn i Sverdrups liv og tanker at han tok seg selv i å ”gestikulere plent som han [Sverdrup] kunne gjort når han sto på talarstolen.”¹²

⁹ Det skulle egentlig stå ”Leve Sverdrup”, men det ble ikke plass på bokmerket. Halvdan Koht, *Historikar i lære*, (Oslo: Grøndahl, 1951), 18.

¹⁰ Halvdan Koht, *Johan Sverdrup I: 1816-1869*, (Kristiania: Aschehoug 1918), 69.

¹¹ Det var dog den eneste nærkontakten Koht fikk med Sverdrup. Han hadde som nittenåring planlagt å se Sverdrup tale på Stortinget i 1892, men Sverdrup døde kort etter Stortinget åpnet, og før Koht rakk å se han. Koht, *Historikar i lære*, 114.

¹² Koht, *Historikar i lære*, 114.

I arkivet til redaktøren og politikeren Hagbart Emanuel Berner finnes et notat fra teologen og folkehøgskolebestyreren Adolf Maurits Steenbuch Arctander merket ”Minne fraa Sverdrups tidi”.¹³ Han var fetter av Sverdrups regjeringskollega Sofus Arctander. Dette notatet sendte Berner til Koht som hjelp i arbeidet med biografien. I takkebrevet Koht sendte tilbake finner vi et sitat som gir et lite innblikk i hans vurdering av primærkilder:

[...] sanninga er at mykje i desse opplysningane ikkje svarar med sjølve fakta; dei har mest verd for di dei gjer vitnemål um tenkemåten hjå dei som braut med Johan Sverdrup, - og sjølv sagt er det òg noko. Men minningar og meiningar har rørt seg ikkje lite ihop for Arctander, det er greitt.¹⁴

Den korte avstanden i tid sammen med Kohts beundring av Sverdrup har derfor gjort det viktig for meg å supplere biografien med primærkilder og annen litteratur for å skape et balansert bilde av virkeligheten.

Også venstrepolitikeren Walter Scott Dahl har skrevet en biografi om Sverdrup, *Johan Sverdrup: et storthingsbillede*. Denne er gitt ut i 1899, 1902 og 1904 og delt opp i de tre bindene *Laurvigsrepræsentanten*, *Akershusrepræsentanten* og *Lederen : (kampaarene)*. Biografien går bare frem til 1883, senere enn det mente Dahl at han selv var for involvert i hendelsene til at han kunne skrive objektivt, han var nemlig minister i Sverdrups regjering 1888-1889.¹⁵ Dette, sammen med lesbarhet og faglig tyngde, gjør at jeg har lagt vekt på Kohts biografi om Sverdrup og ikke Dahls. Koht har også benyttet seg av Dahl i sitt arbeid, og jeg finner ingen grunn til å tro at det Koht har utelatt, er av viktig art. Ved noen anledninger har jeg likevel benyttet meg av Dahls biografi, hovedsakelig i Sverdrups ungdomstid og unge voksentid, fordi det her finnes mindre annen litteratur å supplere Koht med.

Partiet Venstres historie er kanskje grundigst studert i Leiv Mjeldheims *Folkerørsla som vart parti* fra 1984. Den dekker perioden oppgaven omhandler godt. Også *Venstre i Norge* av Jacob Worm-Müller, Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen som kom ut i 1933, har vært av

¹³ RA/PA-0271/F/L0001, Brev til Berner. ”Minne fraa Sverdrups tidi”, udatert og usignert. Notatet stammer etter alt å dømme fra A. M. St. Arctander ettersom Kohts brev om notatet nevner han.

¹⁴ RA/PA-0271/F/L0001, Brev til Berner. Brev fra Halvdan Koht til H. E. Berner om Sverdrup-biografien, 7. mai 1919.

¹⁵ ”Vi vil allerede nu forudsige, at stoffet [hendelser etter 1883] ømfindtlighet og forfatterens personlige forhold til det forbyder os at gå videre”. Walter Scott Dahl, *Et Storthingsbillede. Akershusrepræsentanten*, (Kristiania: Det norske Aktieforslag, 1902), 191.

interesse. *Venstres hundre år* fra 1984 redigert av Ottar Grepstad og Jostein Nerbøvik, er derimot mindre relevant da den består av enkeltartikler og essays som ikke treffer denne oppgavens vinkler. Fagfeltet mangler ellers ”Den Store Venstrehistorieboken”.

Høyre har en mer omfattende nedskrevet historie utgitt i fire bind.¹⁶ Det første bindet, *Drømmen om borgerlig samling 1884-1918* skrevet av Alf Kaartvedt, kom ut i 1984 og har vært benyttet i arbeidet med oppgaven. Unionen og Oscar II er godt behandlet i Bo Stråths *Union og demokrati*, skrevet i forbindelse med unionsoppløsningsjubileet i 2005. Når det gjelder historieskrivingen om Riksretten i 1884 og statsrådssaken, må Alf Kaartvedts *Kampen mot parlamentarisme 1880-1884. Den konservative politikken under vetostriden* fra 1956 (ny utgave i 1967) regnes som et hovedverk, selv om også Jens Arup Seips *Et regime foran undergangen* fra 1945 (ny utgave i 1965) kan betraktes som sentralt.

En bredere informasjonskilde til perioden finner vi i Seips *Utsikt over Norges historie 1850-1884* fra 1981, samt Rolf Danielsens bind i *Det norske Storting gjennom 150 år* fra 1964 som omhandler årene 1870-1908. Også Gro Hagemanns *Det moderne gjennombrudd 1870-1905* fra 1997, Jostein Nerbøviks *Norsk historie 1860-1914* fra 1999 og Jan Eivind Myhres *Norsk historie 1814-1905* fra 2012 gir en oversikt over perioden. Av andre biografier enn Johan Sverdrups har spesielt Per Fuglums biografi *Ole Richter. Statsministeren* fra 1964 vært interessant å lese. Den gir et utfyllende bilde av det politiske miljøet i regjeringen i de årene oppgaven omhandler fra et annet perspektiv enn Sverdrups, noe som bidrar til å gi en rikere kontekst. Innblikk i hvordan regjeringens fremtoning ble oppfattet i kultur- og samfunnsliv, fås blant annet i Edvard Hoems *Vennskap i storm. Bjørnstjerne Bjørnson 1875-1889* fra 2010. Rune Slagstads *De nasjonale strateger* fra 1998 er et av de siste store arbeidene om norsk statsskikk, og kapitlene om ”Embetsmannsstaten” og ”Venstrestaten” har vært relevant grunnlitteratur i arbeidet. I diskusjonen om parlamentarisme står Trond Nordby og Bjørn Erik Rasch med henholdsvis *I politikkenes sentrum* og *Kampen om regjeringsmakten*, begge fra 2004, sentralt.

¹⁶ *Høyres historie* ble først utgitt i 1984 med de tre bindene *Drømmen om borgerlig samling 1884-1918* av Alf Kaartvedt, *Borgerlig oppdemningspolitikk 1918-1940* av Rolf Danielsen og *Opposisjon og posisjon 1945-1981* av Francis Sejersted. I tillegg ble det gitt ut et bind med tabeller og statistikker. I 2012 kom *Høyres historie. Opprør og moderasjon 1975-2005* av Hallvard Notaker, som regnes som bind fire i fortsettelsen av 1984-bindene. I tillegg finnes Jens Arup Seips bok om Høyre fra 1980 *Dyd og nødvendighet. Høyres historie gjennom hundre år, 1880-1980*.

Mange kjenner i dag Johan Sverdrup som ”parlamentarismens far”, og det er den rådende fremstillinga i skoleverket og i allmennkunnskapen. Det har oppstått en selvfølgelig sammenheng mellom Sverdrup, året 1884 og parlamentarismen, og sitatet ”all makt i denne sal” brukes flittig retorisk av journalister, politikere og andre. Denne sammenhengen har blitt kritisert og nyansert av flere historikere de siste tiårene, og kanskje i særlig grad av historiker og statsviter Trond Nordby. Nordby har søkt å nyansere bildet om at Sverdrup er parlamentarismens opphavsmann i Norge, og pekt på at det i stedet var et system som utviklet seg over tid gjennom politisk praksis. Han skriver: ”På hvilket tidspunkt skulle for eksempel flagget heises for å markere en prosess som strakk seg over flere tiår?” som illustrasjon på at det er fristende å løfte frem én enkelt hendelse for å markere noe, men at det igjen fører til enklere forklaringer på komplekse prosesser.¹⁷ Nok et eksempel er at den forståelsen vi har av parlamentarisme i dag, som innebærer at regjeringen må gå i det den ikke har tillit i Stortinget, ikke samsvarer med det systemet en hadde i årene etter 1884. 1884 var med andre ord startpunktet for en langvarig prosess.

Nordby peker på at den gjengse oppfatningen av Sverdrup som ”parlamentarismens far” stammer fra at historikeren og venstremannen Ernst Sars tilla Sverdrup æren for parlamentarismen av ideologiske årsaker.¹⁸ Å knytte et så skjellsettende brudd i norsk historie til Venstres opphavsmann ville være med på å gi Venstre en ekstra stor legitimitet. Dette ble videreført i historikeren Arne Bergsgårds bok *Frå 17. mai til 9. april* fra 1958, som igjen spredde bildet av Sverdrup og 1884 til nye rekker lærere, studenter og andre lærebokforfattere.¹⁹ I historielitteraturen er det i dag likevel langt mellom de som ikke nyanserer historien om 1884.

1.5 Kilder

En rekke forskjellige kilder har inngått i arbeidet med å finne ut mer om Sverdrup og miljøet rundt ham. I Riksarkivet har jeg benyttet meg av tre privatarkiver. Det største privatarkivet som har blitt gjennomgått i arbeidet er Johan Sverdrups, som utgjør 17 hyllemeter og i underkant av 600 mapper.²⁰ Om lag 100 mapper ble gjennomgått, og rundt 30 hadde

¹⁷ Trond Nordby, *Grunnlov og styreform*, (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), 13.

¹⁸ Trond Nordby, ”Unionsoppløsningen i 1906 og overgangen til parlamentarisme”, *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, 01/2006: 3-21, 3.

¹⁹ Nordby, *Grunnlov og styreform*, 2010, 13.

²⁰ RA/PA-0167 Joh. Sverdrup. Sverdrup-arkivets oppbygning er ikke digitalisert, men ligger tilgjengelig i katalog i Riksarkivets lokaler på Sognsvann. Av de 600 mappene inneholder flere av mappene avisutklipp,

materiale av større eller mindre interesse. Hver mappe inneholdt titalls brev, telegrammer eller andre dokumentsamlinger. Totalt bestod gjennomgangen dermed av hundrevis av brev, telegrammer, taleutkast og notater. Mappene ble valgt ut etter de detaljerte beskrivelsene i katalogen. Det viktigste grunnlaget for oppgaven ble funnet i mappe 150-155 der mye av korrespondansen mellom Sverdrup og Oscar II i årene 1884-1889 er bevart. Disse brevene har gitt nyttige illustrasjoner av forholdet mellom kongen og Sverdrup, og av hvordan urolighetene i det politiske miljøet ble oppfattet av de to. En utfordring i kildearbeid er håndskrift, men både Oscar II og Johan Sverdrup skrev tydelig og forståelig for dagens øyne. Det var dessverre ikke tilfelle med brevene fra Jakob Sverdrup, noe som var uheldig ettersom han hadde et tett forhold med onkelen Johan Sverdrup i regjeringsperioden. I det tilfellet har Kohts biografi vært nyttig, da flere av brevene fra Jakob Sverdrup har vært å finne trykt der. Kohts biografi var også oppklarende og utfyllende da den inneholder flere brev *fra* Sverdrup, noe det ikke var like mye av i Riksarkivet hvor det for det meste var brev *til* Sverdrup.

To andre privatarkiver som har vært benyttet er Hagbard Emanuel Berners privatarkiv og Jens Arup Seips privatarkiv.²¹ Berners arkiv var interessant fordi det inneholdt en mappe med brev fra Sverdrup. Det viste seg at disse brevene var fra en tidligere periode enn denne oppgaven omhandlet, og de ble derfor av mindre interesse. Seips arkiv ble undersøkt fordi det inneholdt fire mapper med stoff om Sverdrup og venstrebevegelsen. Disse mappene bidro blant annet til å enklere kunne finne frem til viktige sitater og taler. Det er likevel Sverdrup-arkivet som har vært dominerende i arbeidet. Et arkiv jeg ikke hadde anledning til å oppsøke, var Bernadotte-arkivet i Stockholm hvor mange av brevene *fra* Sverdrup til Oscar II befinner seg.

Oscar IIs memoarer som ble sammenfattet i 1961 og inneholder hans egne nedtegnelser, har vært en annen nyttig kilde. Her gis det et innblikk i norsk politikk sett utenfra. Nedtegnelsene må leses med en sunn skepsis, ettersom de i stor grad er farget av kongen selv. For eksempel skriver han: ”Det minne Gud har skänkt mig är ovanligt gott, vare detta sagt utan skryt, men här är det ej blott *rätt* utan *nyttigt* att jag säger det”.²² Seip skriver om kongen at ”han har hatt det nesten uforståelige uhell at hans familie 50 år etter hans død har latt disse ’memoarer’

regnskap, kopibøker og lignende som ikke har vært relevant å gjennomgå. Se kildelisten for utfyllende informasjon.

²¹ RA/PA-0271 Berner, Hagbard Emanuel. ; RA/PA-0890 Seip, Jens Lauritz Arup. Katalogene til disse arkivene er digitalisert og tilgjengelig på www.arkivportalen.no

²² Oscar II, *Mina memoarer II*. (Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag), 1961, 126.

utgi.”²³ Videre beskriver Seip kongen som selvopptatt, oppmerksomhetssyk og opptatt av å etterlate et ”rettferdig” bilde av sin regenttid. Dette gir ifølge Seip muligheten til å lese memoarene med to blikk: et tilsiktet og et ufrivillig portrett av kongen, der det ufrivillige kanskje er av størst interesse.²⁴ Seips kommentarer er ikke akkurat til kongens fordel. Objektiviteten i min lesing av memoarene er tilstrebet, og hjulpet av at jeg leste Seips tekster etter Oscar IIs memoarer. En annen beskrivelse av kongen finner vi i Bo Stråths *Union og demokrati*, der den svenske diplomaten Carl Georgsson Fleetwood siteres med følgende oppfordring til fremtidens historieskrivere:

Han är märkvärdigt nog en oförbätterlig idealist, och jag vill på detta karaktersdrag hos honom fästa framtida historieskrivares fulla uppmärksamhet. Där kunna de finne förklaringen på mycket som annars kan förefalla oförklarligt.²⁵

Supplementer til brevene og til litteraturen har jeg funnet i trykte kilder som Yngvar Nielsens *Under Oscar II's regjering* og *Fra Johan Sverdrups dage*, samt Ludvig Daaes *Politiske dagbøker*.²⁶ Stortingsforhandlingene har vært en annen kilde i arbeidet. Jeg har gjennomgått debattene rundt de sakene jeg har gått grundigst inn i, som menighetsrådssaken og mistillitsdebattene i 1888 og 1889. Derfor er det spesielt årene 1886 til 1889 som har vært brukt. Å følge en enkelt sak eller debatt fra start til slutt har vært en nyttig måte å bli bedre kjent med aktørene, sjargongen og det høye konfliktnivået i perioden. Slik har stortingsforhandlingene ikke bare bidratt til forståelse rundt en enkelt sak, men også gitt større innsikt i perioden generelt.

Av hensyn til omfanget ble aviser utelatt fra analysen fra start. Samtidig med perioden oppgaven omhandler foregikk det en stor dekning av og debatt rundt regjeringens handlinger, stortingsforhandlingene og konfliktene i det politiske miljøet i avisene. Selv om det likevel dukker opp enkelte aviser som kilder i oppgaven, har ikke mediene blitt systematisk gjennomgått.

²³ Jens Arup Seip, *Fra embedmannsstat til ettpartistat og andre essays*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1963), 67.

²⁴ Seip, *Fra embedmannsstat til ettpartistat*, 61.

²⁵ Germund Michanek, *Skaldernas konung. Oscar II, litteraturen och litteratörerna*. (Stockholm: Norstedt, 1979), 61. i Bo Stråth, *Union og demokrati. Dei sameinte rika Noreg-Sverige 1814-1905*, (Oslo: Pax, 2005), 288.

²⁶ Yngvar Nielsen, *Fra Johan Sverdrups Dage: Oplevelser og Optegnelser 1884-1889*, (Kristiania: Gyldendal, 1913) ; Yngvar Nielsen, *Under Oscar IIs regjering: Oplevelser og Optegnelser 1872-1884*, (Christiania: Gyldendalske Boghandel, 1912) ; Ludvig Daae, *Politiske dagbøker og minner bd. III 1882-1888*. (Oslo: Grøndahl & Sønns Boktrykkeri, 1945).

1.6 Metodiske utfordringer

Kilder forteller ikke alt. Brevene i arkivet, debattene på Stortinget, memoarer og dagbøker må tolkes og settes inn i en kontekst skal de gi mening. Bruken av offisielle dokumenter sett i lys av private brev og sekundærlitteratur har bidratt til å skape et rikere bilde av perioden og mitt tema. Også sitater et mye brukt virkemiddel i oppgaven, for å skape et mer flytende narrativ og for å få aktørene sterkere frem i teksten. Det finnes mye sekundærlitteratur å benytte seg av i norsk politisk historie, noe som gir en god anledning til å lage en fyldig kontekst å sette kildene inn i. I politisk historie, som denne oppgaven går under, går også mange av diskusjonene langt utover enkeltaktørene. Derfor er sekundærlitteraturen et viktig supplement til kildene.

Analysen er i all hovedsak kvalitativ. Det innebærer å gå inn i kildene og analysere de ved å tolke språk, lete etter budskap, og gjengi sin egen forståelse.²⁷ Det krever at en setter kildene inn i en kontekst, personlig, politisk og samfunnsmessig. Ved å kontinuerlig se sekundærlitteratur og kilder opp mot hverandre har jeg forsøkt å etterkomme det. Det har også forekommet en kvantitativ analyse i kapittel 3, hvor jeg ved å se på endring av titulering og forekomst av formelle versus fortrolige emner i en rekke brev fra Oscar II til Johan Sverdrup har kunnet identifisere en endring.

Objektivitet i arbeidet er kanskje spesielt viktig når en arbeider biografisk med en enkelt historisk person. Å studere i hovedsak én person over lengre tid kan fremkalle både sympati og empati, og føre til bortforklaringer eller innbilt forståelse. ”We constantly need to be shaken out of a false sense of familiarity with the past”, skriver historikeren Robert Darnton om møtet med fortiden.²⁸ En må bevare en avstand og ikke uten videre forsøke å forstå de historiske personene i lys av nåtidens skikker og kutyper. Darnton argumenterer for en antropologisk tilnærming til fortiden, og skriver videre: ”other people are other. They do not think the way we do. And if we want to understand their way of thinking, we should set out

²⁷ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 185.

²⁸ Robert Darnton, *The Great Cat Massacre: and other episodes in French cultural history*, (New York: Random House, 1984), 12.

with the idea of capturing otherness.”²⁹ Andre mennesker er annerledes, både i tid og på tvers av kultur.

I historiarbeidet benytter en seg ofte av en hermeneutisk tilnæringsmåte til stoffet og kildene. Det innebærer at vi bruker vår egen forhåndsforståelse av en periode, hendelse, tema eller person til å tolke kildene. Det gir oss igjen en rikere forståelse av fortida, noe som igjen spiller inn på vår tolkning av nye kilder.³⁰ Slik danner en seg et voksende og dypere bilde av fortidas hendelser, epoker og personer.

”Mistankens hermeneutikk” innebærer derimot en overkritisk og mistenksom tilnærming til kildene.³¹ Jens Arup Seips historieskriving er ofte trukket frem som eksempel på dette, og er kjent for å være orientert rundt makt og motiv, med formål om å avkle aktørers skjulte hensikter.³² Fordi jeg benytter meg mye av Seips litteratur, spesielt *Utsikt over norsk historie*, er det viktig å være denne kritikken bevisst, å møte kildene med åpenhet og objektivitet, og å supplere Seips litteratur med annen relevant litteratur.

En politisk historisk oppgave som denne beveger seg i enkelte tilfeller i skjæringspunktet mellom statsvitenskap og historie. Derfor vil enkelte statsvitenskapelige begreper og diskusjoner forekomme. Oppgaven har impulser fra statsvitenskapelige teorier uten at disse er brukt konsekvent fra start til slutt. Formålet med oppgaven er å gjennomføre en historisk empirisk studie med kvalitative analyser, ikke en statsvitenskapelig, teoretisk studie.

Noen innvendinger mellom historiefaget og samfunnsvitenskapene har blitt gjort synlig i den såkalte metodestriden mellom historikeren Jens Arup Seip, statsviteren Stein Rokkan og sosiologen og politikerens Gudmund Hernes. Seip karakteriserte Rokkans teser om sentrum versus periferi, som står sentralt i statsvitenskapen, som ”modellenes tyranni” i et foredrag.³³ Modeller gir et enkelt bilde av virkeligheten, og aktører er mer interessant enn strukturer å studere hevdet Seip. På sin side mente Rokkan at historikerne lett kunne havne i ”detaljenes

²⁹ Darnton, *The Great Cat Massacre*, 12.

³⁰ Om den hermeneutiske tilnæringsmåten: Jan Eivind Myhre, *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*, (Oslo: Pax, 2014), 19.

³¹ Myhre, *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*, 27-28.

³² Dahl, Ottar. ”Politikk, makt og motiv. Synspunkter på Jens Arup Seips historiske forfatterskap”. I *Makt og motiv. Et festskrift til Jens Arup Seip*, redigert av Ottar Dahl, Edvard Bull, Gordon Hølmebakk, Per Maruseth og Knut Mykland, 3-12. (Oslo: Gyldendal, 1975), 4, 10-11.

³³ Lars Mjøset, ”Stein Rokkan og den norske metodestriden”, *Sociologisk Forskning*, Vol. 24, No 1., Historisk Sociologi (1987): 12-25, 12-15.

tyranni” der aktørfokuset hindret en i å se det store bildet og de lange linjene.³⁴ Gudmund Hernes karakteriserte på sin side historikernes arbeid som ”modellenes maskerade”, ettersom også historikere benytter seg av teorier og modeller.³⁵ Forskjellen var bare at samfunnsviterne innrømte at de gjorde det.

Målet i min arbeidsmetode må være å unngå noen av disse ytterpunktene. Det biografiske elementet i oppgaven gjør det spesielt viktig å unngå et såkalt ”detaljenes tyranni”, men forsøke å se det store bildet og de lange linjene selv om fokuset er på aktører. Historie som disiplin befinner seg i en posisjon der en som historiker ofte må bevege seg inn på andre fagfelt, uten å ha anledning til å sette seg helt inn i det. Derfor er det viktig å ha et bevisst forhold til stridigheter som den over samt grunnleggende metodiske forskjeller, skal en få utbytte av fagfeltet.

--

Det er flere tema og felter denne oppgaven berører som egner seg for videre studier. Det er for eksempel skrevet lite om unionskongene fra norsk vitenskapelig hold, og en utforsking av kongenes forhold til det politiske livet i Norge kan være interessant. Å sammenligne hvordan Oscar IIs forhold til Christian August Selmer, nest siste statsminister før Sverdrup og Oscar IIs forhold til Emil Stang, første statsminister etter Sverdrup, kan være interessant for å se om Sverdrupregjeringen endret kongens forhold til regjeringene etter 1884. Alternativt kan det være interessant sammenligne kongens forhold til regjeringen Sverdrup og regjeringen Steen som satt fra 1891 til 1893.

En annen mulighet til videre studier og forskning er å gjennomgå pressedeckningen og debatten i mediene under Sverdrups regjeringstid. Hvordan så samfunnet for øvrig på de første årene med parlamentarisk styresett? Hva la ledende redaktører og samfunnsdebattanter i begrepet parlamentarisme? Hvordan så de på regjeringen og Sverdrup før kontra etter splittelsen begynte å komme til syne i Venstre?

³⁴ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, 1999, 149.

³⁵ Knut Gabrielsen, ”Med sabel, korde og florett. Den norske metodestriden i retrospekt”, Høgskolen i Hedmark, notat 4/1999, 14.

Hvordan det moderne politiske systemet vi kjenner i dag vokste frem, er stadig viktig å undersøke, både for å forstå endringene som skjedde, men også for å vurdere moderniserende tiltak i dag. Håpet er at denne oppgaven kan være et bidrag til en større interesse og forståelse for en viktig overgangsperiode i norsk politisk historie.

2 Veien mot høvdingestatus

Det norske folk har siden 1814 seilt i embedsmennenes kjølvann.

J. Sverdrup, Lillestrøm, 1873.³⁶

I 1884 var Johan Sverdrup den eneste reelle kandidaten til statsministerposten, og den første som ikke var en embetsmann. Dette er et viktig skille i norsk historie. I dette kapitlet vil jeg gi en fremstilling av Sverdrups liv, og de forholdene som gjorde at han ble venstreopposisjonens ”fører” og første statsminister. Jeg vil også kort presentere kong Oscar II som Sverdrup fikk et tett forhold til etter 1884, både personlig og politisk. Målet er å danne et bakteppe for de kommende kapitlene.

2.1 Barndom

I 1816 kom det som skulle bli en av norsk politisk histories bautaer til verden. Han var del av en søskenflokk på ti.³⁷ Faren Jacob Liv Borch Sverdrup drev Norges første landbruksskole på Sem i Vestfold og var bruksstyrer på Jarlsberg Hovedgård, og sammen med de mange søsknene hadde han derfor stor plass å utfolde seg på som barn.³⁸

Johan Sverdrup ble raskt samfunnsengasjert. Det er grunn til å tro at hans tante Elisabeth Birgitte Sverdrup var med på å tenne gnisten for engasjementet. Hun bodde sammen med sin brors familie og var lærer for barna. Som ung hadde hun reist på dannelsesreise til København og lest filosofi, historie og politikk. All lesingen gjorde henne sterkt inspirert av ideer fra opplysningstida og tankene om frihet, likhet og solidaritet fra den franske revolusjonen var noe hun brukte mye tid på å snakke om med nevøene.³⁹ Også kristendommen hadde en stor plass i hennes liv. Hun hadde en *deistisk* tro, som muligens var uvanlig for en kvinne på den norske landsbygda på tidlig 1800-tall. Deister tror at Gud skapte

³⁶ Sitatet er hentet fra Jens Arup Seips notater. RA/PA 0890/K/L0124/0002 Stoffsamling om Johan Sverdrup. For hele talen se: Johan Sverdrup, *Johan Sverdrup: Taler holdte i Stortinget 1851-1881*, (København: Gyldendalske Bokhandels Forlag, 1882), 744-759.

³⁷ Koht, *Johan Sverdrup I*, 36. En presisering er at han *vokste opp* med ti søsken, men hadde i tillegg to søsken som døde som spedbarn – en av dem hvis navn også var Johan. Ti av de tolv søsknene var hans helsøsken født av hans mor Gundil Birgitha Siang Sverdrup som døde i barsel i 1820, mens de to yngste var halvsøsken født av hans fars andre kone, Nikoline Elisabeth Skjelderup.

³⁸ Koht, *Johan Sverdrup I*, 43-44.

³⁹ Koht, *Johan Sverdrup I*, 45-46.

verden, men ikke på at han griper inn i livene til folk: en skapende, men ikke personlig gud.⁴⁰ Det er mennesket som er i sentrum, og menneskers valg og handlinger er det som fører verden og historien videre. Igjen er påvirkningen fra opplysningstiden tydelig. Også for Johan Sverdrup ble frihet og liberale verdier viktige, og flere av de politiske kampene han førte, hadde gjensinn av nettopp det. I sitt voksne liv skrev han og tanten en rekke brev om politikk, helt frem til hennes død i 1865.⁴¹

En hendelse som illustrerer Johan Sverdrups tidlige samfunnsengasjement er hans deltakelse i feiringen av 17. mai 1829, som trettenåring. Karl Johan hadde forbudt feiringen av Grunnlovsdagen, men studenter og andre hadde planer om å feire likevel. Sverdrup fikk med seg elevene på landbruksskolen i Vestfold og feiret dagen med taler og fyrverkeri. Halvdan Koht skriver, kanskje noe anekdotisk, at Sverdrups far som var overlærer ved skolen, i etterkant måtte reise til Kristiania for å be om unnskyldning for opptrinnet, ettersom det ble oppfattet som en politisk demonstrasjon og ikke ble tatt godt i mot av stattholder Baltazar von Platen.⁴²

Etter å ha mottatt undervisning fra huslærere, blant annet fra ”tante Lise”, ble Johan elev ved Kristiania Katedralskole. Det gikk sent med progresjonen, og han gikk snart over til privatundervisning hos juristen Anton Martin Schweigaard i stedet. I 1833 bestod han artium, og i 1834 ble han innrullert til juridiske studier ved Det Kongelige Frederiks Universitet i Kristiania.⁴³

2.2 Studietid – ”[jeg har] selv frekventeret den Kandidatfabrik”⁴⁴

Oppholdet på Universitetet varte fra 1834 til 1842. Johan brukte seks og et halvt år på studiene, mens det vanlige lå nærmere fire år.⁴⁵ Det finnes flere eksempler på at han ikke

⁴⁰ Eivind Tjønneland, ”Deisme” i Store norske leksikon, <https://snl.no/deisme>, hentet 20.10.2015.

⁴¹ Koht, *Johan Sverdrup I*, 16. Jeg har skrevet mer om Elisabeth Sverdrup i artikkelen ”Parlamentarismens tante” på www.agendamagasinet.no/artikler/parlamentarismens-tante. Våren 2016 ga også Hilde Diesen ut boken *Revolusjonens datter. Jakten på Elisabeth Sverdrups historie* på Cappelen Damm.

⁴² Koht, *Johan Sverdrup I*, 48-49.

⁴³ Koht, *Johan Sverdrup I*, 49-50. Walter Scott Dahl, *Et Storthingsbillede. B.I: Laurvigsrepræsentanten*. (Kristiania: Det norske Aktieforslag, 1899), 12-13.

⁴⁴ Sverdrup om Universitetet fra Stortingets talerstol i 1851. Forhandlingerne paa tolvte ordentlige Storting 1848 og trettende ordentlige Storting 1851, i *Storthings-Efterretninger 1836-1854 3. bind*, bearbejdet av J. Cappelen, H. A. Halvorsen, H. Meinich og Arnet Olafsen. (Christiania: Jacob Dybwads Forlag, 1904), 1087.

likte slike faste rammer, som de han måtte forholde seg til på Universitetet. For eksempel sluttet han på Kristiania Katedralskole, fordi han ifølge Koht ikke likte å ha en fast timeplan. Han leste heller selv, supplert med privatundervisningen hos Schweigaard.⁴⁶ Men Sverdrups engasjement for skole og undervisning ser man dukke opp flere ganger i hans politiske karriere – blant annet ivret han lenge for en folkeskolelov som til slutt ble vedtatt i 1889. Erfaringene hans som elev og student og møter med utdanningsinstitusjonene kan ha bygd opp under det engasjementet.

På Universitetet møtte han igjen Schweigaard, som i 1835 hadde fått stilling som universitetslektor etter noen år på studietur i Tyskland og Frankrike.⁴⁷ Det juridiske fakultet var i disse årene i en faglig brytningstid der den gamle naturretten, romerretten og rettshistorien ble utfordret av Schweigaards interesse for den rent faglige og praktiske jussen.⁴⁸ I kjølvannet av den nye Grunnloven hadde studiet, med professor Henrik Steenbuch i spissen, i årevis hatt fokus på statsforfatning, konstitusjonelle grenser og naturrett. Ifølge Schweigaard trengte nasjonen nå i stedet jurister som konsentrerte seg om juridisk praksis og tolkning av de eksisterende lovene, og mindre om de teoretiske diskusjonene.⁴⁹

Koht skriver at selv om Sverdrup mente selve undervisningen var god, så var det faglige stoffet til Schweigaard ikke i tråd med hans eget syn. Rettsfilosofiske diskusjoner om naturrett og grenser for staten var nemlig temaer han interesserte seg for, godt mulig inspirert av undervisningen fra Elisabeth Sverdrup. Han mente: "[...] Universitetet skulde ikke bare utdanne embedsmenn, men folkeførere", og at slike folkeførere måtte være i stand til å følge og utvikle folkeviljen, ikke bare tolke lovens bokstav.⁵⁰ Også senere, fra Stortingets talerstol, fulgte han opp denne debatten og kritiserte "den Kandidatfabrik", universitetet, for å være for konservativt og ute av takt med folkeviljen.⁵¹ Møtet med den konservative og bokstavtro jusundervisningen var ifølge Koht en viktig faktor for utviklingen av Sverdrups politiske engasjement, og hans mange forskjellige kamper for endring av Grunnlov og statskikk. Det

⁴⁵ Koht, *Johan Sverdrup I*, 49-50.

⁴⁶ Koht, *Johan Sverdrup I*, 49-50.

⁴⁷ Øystein Sørensen, "Anton Martin Schweigaard" i Norsk biografisk leksikon, https://nbl.snl.no/Anton_Martin_Schweigaard, hentet 29.10.2015.

⁴⁸ John Peter Collett, *Universitetet i Oslo 1811-1870. Universitetet i nasjonen*, (Oslo: Unipub, 2011), 363-364.

⁴⁹ Collett, *Universitetet i Oslo 1811-1870*, 364.

⁵⁰ Koht, *Johan Sverdrup I*, 53.

⁵¹ Koht, *Johan Sverdrup I*, 52. ; Forhandlingerne paa trettende ordentlige Storting 1851, 1087.

var faktisk ”dette som gjorde ham til politiker” skriver Koht, ” tross sin juridiske utdannelse blev han i virkeligheten aldrig jurist”.⁵²

Det var også andre årsaker til at Sverdrup brukte lengre tid enn normalt på studiene. Blant annet brukte han mye tid på å lese andre fag som historie, filosofi og samfunnslære, samt skjønnlitteratur i stedet for å konsentrere seg om jussen alene.⁵³ Ellers var han også opptatt av gymnastikk, selskapsliv og fjellturer – i 1840 var Johan Sverdrup den nordmann vi vet om som hadde vært høyest over havet i Norge.⁵⁴ I Det Norske Studentersamfund så man derimot lite til Sverdrup. Selv om han var enig i den politiske linjen til Samfundet, mente han det var for mye av ”al den drik og løsslupne tone”.⁵⁵

En spesiell hendelse fra Sverdrups studietid er også verdt å trekke frem. I 1841 møtte han Henrik Wergeland, og det er noen parallelle linjer i historien om de to skikkelsene. De var begge radikale på sine felt, stod på for sine overbevisninger, men opplevde også mye motbør og mistenkeliggjøring mot slutten av livet. De traff hverandre under et fakkeltog til hyllest for Georg Sverdrup i anledning hans pensjonering etter mange år som universitetsbibliotekar, filosofiprofessor og filolog ved Universitetet.⁵⁶ Georg Sverdrup var Johan Sverdrups onkel. Da Wergeland møtte opp i fakkeltoget, ble han fryst ut av studentmassen, og ingen ville gå ved siden av han. På denne tiden var nemlig ikke Wergeland populær i studentkretsene, og en av årsakene var personlige uenigheter mellom han og historikeren Ludvig Kristensen Daa som satt i fakkeltogkomiteen. Like viktig var det nok at han både hadde mottatt pengestøtte fra Karl Johan, og fått tildelt et embete av ham, noe som gjorde at han ble oppfattet som en kongevenn som hadde sveket sine gamle, radikale idealer.⁵⁷ Sverdrup fikk vondt av den utilpasse Wergeland og tilbød han armen – Sverdrup helt i starten av det offentlige livet, og Wergeland noen år før slutten av sitt. Når vi vet at også Sverdrup skulle møte mye motgang mot slutten av karrieren, kan vi kanskje mer poetisk lese møtet som et frampek for hans eget liv.

⁵² Koht, *Johan Sverdrup I*, 54.

⁵³ Koht, *Johan Sverdrup I*, 57.

⁵⁴ Sverdrup var den første til å bestige 2367 meter høye Surtningssue.

⁵⁵ Koht, *Johan Sverdrup I*, 56.

⁵⁶ Odd Arvid Storsveen, ”Georg Sverdrup” i Norsk biografisk leksikon, https://nbl.snl.no/Georg_Sverdrup_-_1, hentet 29.10.2015.

⁵⁷ Vigdis Ystad, ”Henrik Wergeland” i Norsk biografisk leksikon, https://nbl.snl.no/Henrik_Wergeland, hentet 29.10.2015.

2.3 Larvik

Etter at Sverdrup bestod jusutdanningen med *laud* i desember 1841, og stod til *non* i praktikum våren etter, reiste Sverdrup fra studiebyen.⁵⁸ I 1838 hadde han for første gang møtt sin kusine Caroline Sørensen, kalt Line. De ble forlovet kort etter, og giftet seg i 1844. Det første av sju barn kom til verden året etter.⁵⁹ Etter studiene jobbet Sverdrup først som fullmektig hos sorenskriveren i Seljord, før han i 1844 flyttet til Larvik og opprettet sin egen juridiske praksis. Men det var politikken som tok mesteparten av tiden hans.

Det politiske livet i Larvik var rolig inntil midten av århundret. Det var få som stemte, og det var stor konsensus om valg av personer og om politiske beslutninger.⁶⁰ I 1848 ble Sverdrup valgt inn i formannskapet, og fra 1849 var han ordfører. Men på europeisk og nasjonalt nivå var nettopp disse årene kjennetegnet av politisk oppvåkning, og også det politiske livet i Larvik begynte etter hvert å røre på seg. Det ble dannet en rekke foreninger, i tråd med *assosiasjonsånden* som bredte seg om landet fra 1840-åra og utover.⁶¹ Det var avholdsforeninger, arbeiderforeninger, handelsforeninger, sjømannsforeninger, og flere til. Samtidig som det sivile samfunnslivet etablerte seg, ble også det politiske livet mer aktivt. Strid om posisjoner og uenighet om politiske vedtak ble vanligere der det hadde vært stille bare få år i forveien.⁶²

I 1850 ble Johan Sverdrup for første gang valgt til Stortinget med stemmen til fire av seks valgmenn, som den mest radikale kandidaten.⁶³ Det hadde ikke vært mulig uten støtten fra håndverkerne, arbeiderforeningene og handelsforeningen, sistnevnte hadde han for øvrig vært med på å danne selv. En viktig årsak til at Sverdrup fikk støtte av nettopp disse gruppene var arbeidet hans for å etablere en borgerskole i byen. Det ga strid i kommunestyret, ettersom representantene fra embetsstanden ikke ønsket en slik skole. Den kunne jo danne vei for

⁵⁸ *Laud* (rosverdig) tilsvarende beste karakter på universitetets karakterstige på 1800-tallet. Før *laud* kom *haud* (ikke urosverdig) og *non* (ikke å forakte). Stryk tilsvarte det selvforklarende *immaturus*.

⁵⁹ Margrethe Petronelle (1845-1908), Elisabeth Birgitte (1848-1923), Jakob Liv Borch (1850-1910), Georg (1852-1904), Livia (1853-1855), Ernst (1856-1923) og Anton Edvard (1862-1917). Finne-Grønn, Stian H., *Slegten Sverdrup. Kortfattede genealogisk-personalhistoriske opplysninger med prospekter og portretter*, (Christiania: Det Mallingske Bogtrykkeri, 1923), 103-105.

⁶⁰ Koht, *Johan Sverdrup I*, 82-83.

⁶¹ Jens Arup Seip, *Utsikt over Norges historie. Tidsrommet ca. 1850-1884*, bind 2, (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1974, 1981), 49-50.

⁶² Koht, *Johan Sverdrup I*, 83.

⁶³ Tallak Lindstøl, *Stortinget og statsraadet: 1814-1914 D.1, De enkelte Storting og Statsraader 1814-1885*, (Kristiania: Steen'ske bogtrykkeri, 1914), 250.

middelklassen inn i embetsstanden.⁶⁴ Men skolen ble etablert, og Sverdrup ble valgt som formann i direksjonen. Han arbeidet også for en allmueskole som skulle være åpen for alle samfunnslag. Fra før av var det i Larvik en vekselkole for 7-10-åringer og tre kateketiske skoler for de over 10 år, men kapasiteten var sprenget. Modellen til vekselkolen innebar at de elevene som kunne mest underviste de som kunne mindre. Derfor var det en billig skole å drive på grunn av lave lærerutgifter, og å erstatte den billige vekselkolen med en dyrere allmueskole var ikke noe alle i kommunestyret ønsket seg. Allmueskolen var viktig fordi den skulle gi alle samfunnslag tilgang på en skole med profesjonelle lærere, og den skulle holdes på formiddag og ettermiddag, slik at håndverkerbarn kunne delta når de ikke hadde plikter hjemme.⁶⁵

Før dette valget hadde det aldri blitt sendt andre representanter fra Larvik til enn embetsmenn. I 1850 stod valget mellom Johan Sverdrup og offiseren Johan Jørgen Broch. Broch var krigskommissær, hadde vært Larviks stortingsrepresentant i perioden før, og hadde blant annet arbeidet for å likestille verneplikten mellom by og land. I *Morgenbladet* kunne en i forkant av valget lese en oppfordring om å ikke stemme på Sverdrup skrevet på bakgrunn av bekymrede leseres innsendte brev, med begrunnelsen om at arbeidet Broch gjorde, var alt for viktig for landets beste:

Fra flere kanter ere vi blevne underrettede om, at et Parti, fornemmelig af Haandværks- og Handelsklassen, skal være bleven enige om, Gud veed af hvilke Grunde – at vælge Kand. jur. Sverdrup til Storthingsmand ved førstkommende Storthing, med Tilsidesættelse af Byens nærværende hæderlige, dygtige og af alle Retsindige anerkjendte udmærkede Storthingsmand Hr. Krigskommissær Ridder Broch.

(...)

Nærværende Indsender er imidlertid overbeviist om, at den oplyste Deel av Laurvigs Indvaanere ei vil lade den Tort vederfares Byen, at udelukke deres hæderlige Repræsentant fra Nationalforsamlingen, netop i det Øieblik, hvor hans Nærværelse dersteds er af saamegen Vigtighed, som ovenfor oplyst.⁶⁶

⁶⁴ Koht, *Johan Sverdrup I*, 93-95.

⁶⁵ Koht, *Johan Sverdrup I*, 96.

⁶⁶ *Morgenbladet*, 12. august 1850, "Fra Laurvig".

Morgenbladets redaksjon føyde til teksten at for alt de visste, kunne det godt hende at Sverdrup var en dyktig mann, og de ønsket ikke å kaste noen skygge over han. Men dersom det stod om Brochs sjanser, burde man på ingen måte forspille disse.

Avisas redaktør i disse årene var Alfred Bredo Stabell som også var stortingsrepresentant. Ifølge Koht kjente han godt til Sverdrup og hadde blant annet brevvekslet med han om Sigholt-saken.⁶⁷ Koht antyder også at understrekingen av Brochs fortreffelighet var et vikarierende argument, ettersom den tidligere radikale opposisjonspolitikeren Stabell selv bevegde seg i en mer moderat retning i disse årene og nettopp derfor ikke ønsket en radikaler som Sverdrup på Stortinget.

Brochs høye aktelse til tross, Sverdrups nesten alltid konsekvente liberale standpunkter ga ham støtten fra den nye opposisjonen av arbeidere, håndverkere og handelsmenn i valget. Sverdrup ble også valgt som representant fra Larvik ved valgene i 1853 og 1856.⁶⁸

2.4 Heltidspolitikeren

Ved Stortingsvalget i 1859 ble Sverdrup valgt inn fra Akershus Amt hvor han hadde bosatt seg med familien. De kjøpte en gård på Fagerborg i Vestre Aker. I 1865 kjøpte han en ny bopel og bosatte seg på Solheim på Frogner.⁶⁹ Kristianias bygrense ble utvidet i 1859, og Fagerborg havnet da akkurat innenfor den nye grensen. Men i Kristiania var det vanskeligere for Sverdrup å bli valgt ettersom de konservative hadde stor oppslutning, og derfor var han avhengig av å tilhøre Akershus Amt hvor han hadde bedre muligheter. Da Kristiania bygrense igjen ble utvidet i 1878, havnet også Solheim innenfor. Men fire år før utvidelsen kjøpte Sverdrup gården Nordal i Østre Aker og flyttet dit.⁷⁰

⁶⁷ Sigholt-saken dreide seg om uoverensstemmelser og ærekrenkelser mellom kapteinløytnant Johan Georg Sigholt og andre høyere offiserer på Fredriksvern, og endte med tap for Sigholt i Høyesterett i 1849. Han begikk selvmord etter dommen. Saken fikk stor oppmerksomhet, og Sigholt fikk mye støtte for å ha sagt i mot autoriteten offiserene utgjorde. Sverdrup hadde vært rådgiver overfor Sigholt i en tidligere rettsak mellom de samme partene i 1847. Sverdrups involvering i saken kan ha bidratt til å understreke hans rolle som frihetsforkjemper og øke hans popularitet i forbindelse med valget i 1850.

⁶⁸ Lindstøl, *Stortinget og statsraadet: 1814-1914 D.1: De enkelte Storting og Statsraader 1814-1885*, 265, 281.

⁶⁹ Løkken Solheim står fortsatt i dag, i Nobels gate 33.

⁷⁰ Finne-Grønn, *Slegten Sverdrup*, 97-100. Nordal lå omtrent der Økerntunnelen ligger i dag.

Det var mye mer praktisk for Sverdrup og familien å bo i Akershus enn i Larvik. Ettersom han fikk flere og flere forpliktelser i forbindelse med stortingsplassen, ble oppholdene i Kristiania lenger og lenger. Han satt i komiteer som hadde møter utenfor perioden Stortinget var samlet, og i 1857 ble han også valgt til statsrevisor og til direktør for Hypotekbanken, en bank som ga lån til eiendomsbesittere og til bønder som ville utvikle gårdsdriften. Disse stillingene beholdt han til han ble statsminister i 1884.⁷¹

Johan Sverdrup var en av de første, om ikke den første, politikeren i Norge som hadde politikken som en fulltidsbeskjeftigelse.⁷² Ettersom Stortinget møttes i noen måneder hvert tredje år, og hvert år etter 1871, hadde representantene yrker, embeter, gårder og forretninger som hovedaktivitet. Men etter at Sverdrup i 1861 la ned sakførerpraksisen, var det bare de valgte posisjonene som Hypotekbankdirektør og statsrevisor han hadde som arbeid mellom stortingene. I *Laurvigsrepresentanten* har Sverdrups første biograf Walter Scott Dahl gjengitt Sverdrups refleksjoner rundt det å gå fullt inn i politikken:

Mangen vågenat tilbrakte jeg med min hustru i rådslagning om dette vanskelige valg. [...]. Og da vi omsider var komme til enighed om dette for vor fælles livsskjebne så afgjørende anliggende, lovede jeg hende og mig selv og først og fremst i mit stille sind mit fædreland, at den gjerning, hvortil jeg måtte blive kaldet, skulde blive udført med al den nidkjærhedens kraft og ild, Herren havde skjænket mig og fremdeles måtte skjænke mig.⁷³

Dette sitatet, som illustrerer respekten for det politiske arbeidet, stemmer også godt overens med Seips beskrivelse i *Utsikt over Norges historie*: ”[p]olitikk var endog mer enn et levebrød, den var hans liv”.⁷⁴

Og det var ikke få verv og roller Sverdrup tok på seg. I 1857 ble han valgt inn i Stortingets valgkomité, og satt der til 1884, som formann fra 1871. Han var også medlem og senere formann i fullmaktskomiteen. Fra 1862 til 1869 var han visepresident, og deretter president i Odelstinget, og fra 1871 til 1884 var han stortingspresident. Han ledet eller satt også i en rekke andre komiteer på Stortinget: justiskomiteen, komiteen for stortingsbygningens oppførelse, militærkomiteen, jernbanekomiteen, og komiteen angående stattholdersaken. Han

⁷¹ J. B. Halvorsen, *Norsk Forfatter-lexikon 1814-1880*. Femte bind. (Kristiania: Den norske forlagsforening, 1901), 570-571.

⁷² Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 142.

⁷³ Dahl, *Johan Sverdrup: Laurvigsrepresentanten*, 28-29.

⁷⁴ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 143

satt også i stemmerettskomiteene, i skattekomiteene, i protokollkomiteen, og han var formann i aksjonskomiteen mot ministeriet Selmer i 1883.⁷⁵ Dette er bare et utvalg av verv og komiteer Sverdrup hadde på Stortinget. I tillegg kom lokale verv som medlem av Aker Herredsstyre og av formannskapet (1861 til 1884), posten som redaktør av *Verdens Gang* (1876-1878) og alt arbeidet med formingen og stiftelsen av Norges første parti Venstre.⁷⁶

Selv om det var nok å ta seg til av oppgaver, var ikke inntektene de helt store, og det stod ofte dårlig til økonomisk. Stillingene som statsrevisor og hypotekbankdirektør ga ham om lag 5600 kroner i året.⁷⁷ Samtidig forteller kildene at Sverdrup ikke var spesielt flink til å håndtere personlig økonomi, og han hadde pengeproblemer livet gjennom.⁷⁸ Med Kohts beskrivelse av Sverdrups sans for personlig økonomi kan vi se for oss at det til tider var trange kår:

Og naar han saa fikk penger, greidde han ikke aa styre med dem. Da han med tusen kroner i lommen drog til Kreuznach i 1881, kjente han sig saa ustyrtelig rik som om pengene aldrig kunde ta ende, og han reiste som den rike mann; [...]. Da han fra Kreuznach kom til Berlin, tok han inn paa byens fineste hotell og leide flere værelser til sig med kone og sønn; men saa var pengene brukt op, og vennene hjemme maatte betale for ham, før han kunde sleppe av sted.⁷⁹

Koht skildrer flere lignende eksempler i sin biografi. For Sverdrup førte de små og uregelmessige lønningene fra vervene og den dårlige økonomiske sansen til en gjeld han aldri ble helt kvitt. Han måtte ta opp lån fra venner, og det hendte stadig at lokale venstrelag hadde innsamlinger for å hjelpe med nedbetalingene.⁸⁰ Det bedret seg noe fra 1881, da Stortinget vedtok å utbetale 6000 kroner i året for hans ”betydningsfulde deltagelse i vort offentlige liv”.⁸¹ Norges første politiker på fulltid ble likevel ingen rik mann.

⁷⁵ Justiskomiteen: 1857-1863, komiteen for stortingsbygningens oppførelse: 1859-1863, militærkomiteen: 1865-1874 og 1880-1881, jernbanekomiteen: 1871-1879, komiteen angående stattholdersaken: 1869, stemmerettskomiteene: 1868-1869 og 1875-1877, skattekomiteene: 1875-1878 og 1882, protokollkomiteen: 1883 og 1884.

⁷⁶ Finne-Grønn, *Slegten Sverdrup*, 97.

⁷⁷ Lønnen er i kilden oppgitt i kroner, selv om han ble direktør for Hypotekbanken i 1857 og statsrevisor i 1860 – altså før man gikk bort fra daler- og skillingsystemet. Finne-Grønn, *Slegten Sverdrup*, 100.

⁷⁸ Koht, *Johan Sverdrup III*, 7.

⁷⁹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 7.

⁸⁰ Koht, *Johan Sverdrup III*, 17-18.

⁸¹ Finne-Grønn, *Slegten Sverdrup*, 100.

2.5 Venstreopposisjon, førerstatus og partidannelse

Sverdrups politiske karriere startet i etterdønningene av revolusjonsåret 1848. Det inspirerte, og sammen med dannelsen fra ”tante Lise” var han i disse årene både opprørsk og radikal på tinget, blant annet ved å foreslå liberale stemmerettsregler.⁸² Denne første perioden på Stortinget, 1851-1868, var ifølge Jens Arup Seips *Utsikt* frustrerende for Sverdrup: han møtte mye motbør mot de radikale tankene sine, og var som regel en del av et lite mindretall i avstemninger.⁸³ I 1862 omtalte Frederik Stang, statsråd i Revisjonsdepartementet og senere statsminister, han som ”en temmelig ubetydelig mann”.⁸⁴ Samtidig må det påpekes at han allerede fra 1857 var blitt valgt til både statsrevisor og hypotekbankdirektør, og at han hadde flere komitéplasser i viktige komiteer som justiskomiteen. Selv om han møtte motbør, var han altså ikke helt utenfor det gode selskap.

En sak som er verdt å trekke kort frem er mistillitsforslaget han fremmet mot marineministeren Wolfgang Wentzel Haffner i 1869.⁸⁵ Mistillitsforslaget utfordret den rådende tanken om at det var kongen som bestemte over statsrådet, da det innebar at Stortinget skulle kunne stille en minister til ansvarlighet. I debatten skilte Sverdrup mellom den ”fuldt utbildede parlamentariske Styrelse” på den ene siden, og en form for parlamentarisme som bare var ”konstitusjonell” på den andre, der han argumenterte for den sistnevnte.⁸⁶ Denne konstitusjonelle parlamentarismen kan beskrives som ”statsrådparlamentarisme” der Stortinget kunne uttrykke sin mistillit til de enkelte ministre, altså, som historikeren Anne Lise Seip kaller det, et ”forspill til parlamentarisme”.⁸⁷ Forslaget ble vedtatt mot 32 stemmer, og Haffner gikk av, mye fordi han ”vilde som ærekjær mann ikke bli sittende lenger, og søkte avskjed”, uten at det innebar noen endelig seier for de parlamentariske prinsippene.⁸⁸

Stortinget og statslivet var ennå dominert av embetsmennene, og selv om opposisjonen fantes, var den verken fast organisert eller politisk samlet. I starten av Sverdrups karriere var det likevel et generasjonsskifte i opposisjonen på Stortinget, og nye menn med nye impulser

⁸² Øystein Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, (Oslo: Aschehoug, 2001), 293.

⁸³ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 142-143.

⁸⁴ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 142.

⁸⁵ Anne Lise Seip, *Forspill til parlamentarisme. Haffner-saken 1869*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1968), 9.

⁸⁶ Seip, *Forspill til parlamentarisme*, 32.

⁸⁷ Seip, *Forspill til parlamentarisme*, 31-36.

⁸⁸ Koht, *Johan Sverdrup I*, 481.

ble valgt inn blant bønder og andre grupper. Befolkningsøkning, modernisering og utdanning førte til at opplysning og kunnskap nådde flere enn embetsstanden, og nye sjikt fikk tilgang til embeter og stortingsplasser.⁸⁹ Denne venstreopposisjonen var en sammensatt gruppe, der det samlende elementet var motstand mot embetsmannsstaten, og kamp for demokratiske og liberale reformer og verdier. Blant de som utgjorde venstreopposisjonen, fant en etter hvert lavkirkelige miljøer fra Vestlandet som ønsket reformering av kirken, bønder som ønsket lave utgifter og et desentralisert byråkrati, målfolk, byradikalere, håndverkere, lærere og folkehøgskolemiljøet som ivret for folkeopplysning, og senere også arbeidere.

Til tross for at *assosiasjonsånden* var sterk i Norge, og at foreninger for hvert et formål dukket opp fra 1840-årene og utover, var det en utbredt skepsis mot politiske foreninger.⁹⁰ For embetsstanden og den politiske eliten var det ikke ønskelig at opposisjonen skulle samles og samarbeide. Det ville utfordre deres makt. Men også i befolkningen generelt var det uvilje mot politiske foreninger og partier. De som ble valgt til Stortinget skulle følge sin personlige overbevisning, og idealet var ”den uavhengige, selvstendig dømmende mann”.⁹¹ De første politiske partiene ble ikke etablert før i 1884, men likevel ser en røtter og forsøk lenger tilbake enn det. Det var flere samlinger og organisasjoner som kan kalles forspill til partier, og Sverdrup var involvert i flere av dem.

Det første norske forsøket på et parti ble kalt Reformforeningen, og ble opprettet i 1859 av Sverdrup og Ole Gabriel Ueland. Ueland var en av de store bondeopposisjonsmennene fra 1830-årene, og representerte i så måte den gamle opposisjonen, mens Sverdrup, som var sakfører og hadde akademisk utdanning, representerte den nye, intellektuelle opposisjonen. Foreningen samlet 37 bønder og opposisjonelle på Stortinget om en rekke demokratiske reformforslag.⁹² Foreningen falt fra hverandre over uenigheter om programmet, der bøndene savnet akademikernes engasjement for sparepolitikk, og sistnevnte savnet førstnevntes engasjement for konstitusjonelle saker. Også organisatorisk var det årsaker til at foreningen brøt sammen: det var uenighet om en skulle binde representantene til programmet eller ikke, og uenighet om foreningen skulle ekspandere til å bli en velgerorganisasjon, for å nevne noe.⁹³ I 1860-årene samlet Sverdrup også unge opposisjonelle akademikere på tinget til det

⁸⁹ Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, 293.

⁹⁰ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 74.

⁹¹ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 74.

⁹² Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, 296-297.

⁹³ Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, 296-297.

såkalte Sakførerpartiet, som skulle drøfte politiske saker, men heller ikke dette ble en langvarig affære.⁹⁴

I 1865 skjedde en ny samling i opposisjonen. Søren Jaabæk, som representerte den nye bondeopposisjonen der Ueland hadde tilhørt den gamle, fikk i stand en omfattende samling av bondevennforeninger som samarbeidet med Sverdrup og venstreopposisjonen. Denne alliansen med bøndene var en viktig årsak til mange av gjennomslagene Sverdrup fikk for sine ideer og forslag. Tradisjonelt var sparepolitikken viktig for bøndene.⁹⁵ De ønsket et nøkternt statsbudsjett og lave offentlige utgifter for å ha færrest mulig avgifter for folket. Ved å denne gangen støtte sparepolitikken, oppnådde Sverdrup bøndenes støtte i andre politiske saker som motytelse.⁹⁶ For eksempel sa Sverdrup at en ville kunne spare mer i statskassen dersom Stortinget begynte å møtes årlig, fordi representantene da ville få mer tid til å slanke byråkrati og gjennomføre andre sparetiltak. Slik forente han konstitusjonelle saker og demokratiske reformer med bøndenes sparepolitikk og ønske om svakere sentralmakt.⁹⁷

Et sentralt innslag i den nye venstreideologien var ”førarkultusen”.⁹⁸ Sverdrup ble sakte, men sikkert en uformell leder, eller fører, for den voksende venstreopposisjonen. Det er flere årsaker til det. For det første var han, som før nevnt, en politiker på heltid: han hadde rett og slett tid til å engasjere seg fullt og helt i de politiske sakene. I *Utsikt over Norges historie* hevder Seip at ettersom Sverdrup ikke hadde annen beskjeftigelse enn politikken, ble hans politiske og personlige utvikling sammenvevd. En politisk seier var en personlig seier, og på samme vis var en politisk nedtur en personlig nedtur. Dette er med på å forklare all tiden og engasjementet han la i det politiske arbeidet, og hvordan han kunne erobre statusen som opposisjonens fører.⁹⁹ Men en annen årsak til at han fikk denne posisjonen, var at han også *tok* den. Han distanserte seg strategisk fra Jaabæk, som var hans likestilte samarbeidspartner i opposisjonen, og han fridde til folkemasser på folkemøter i Jaabæks krets uten Jaabæk tilstede. Slik ble han raskt ansett som den første og største i opposisjonen.¹⁰⁰

⁹⁴ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 147.

⁹⁵ Jan Eivind Myhre, *Norsk Historie 1814-1905: å byggje ein stat og skape ein nasjon*, (Oslo: Samlaget, 2012), 245-246.

⁹⁶ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 31-33.

⁹⁷ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 148-149.

⁹⁸ Narve Fulsås, *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 226.

⁹⁹ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 143.

¹⁰⁰ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 149.

Også noen personlighetstrekk må kommenteres:

Hva gjør Sverdrup så uimotståelig, spurte en motstander i 1882, og svarte: ”Hans urokkelige tro, hans faste vilje, hans glødende ærgjerrighet, hans hensynsløshet..., og fremfor alt geniets vidunderlige evne til å henrive og begeistre. Ingen har noensinne hatt den i høyere grad enn han”.¹⁰¹

Sverdrup var en retoriker av rang, og mange av talene han holdt har gått inn i historien som legendariske. Hans væremåte var formell, elegant, og kanskje litt stiv, men på talerstolen talte han virkelig til folk. Bruken av ord, vendinger, pauser og bevegelser ga han stor appell.¹⁰² En eksempel på talekunsten og dialogen han førte med publikum kan illustreres med følgende sitat fra talen ”Selvstyrelse paa Forfatningens Grund” på Lillestrøm i 1882, parentesene tar temperaturen på stemningen:

Den Bevægelse i Nationen, af hvilken de senere Storthing have faaet sit Præg, vedvarer fremdeles. Den er tiltaget i Styrke og Omfang, og vi nære den urokkelige Overbevisning, at den har Fremtiden for sig. (Bravo! Bravo! Haandklap.) Den bærer sin Lov i sig og vil være bestemmende for Fædrelandets Skjæbne. (Bravo! Bravo!) Men hermed, mine Herrer, er mit og mine Meningsfællers politiske Hverv givet. Vi maa indsætte al vor Evne og vor hele Kraft paa at grundlægge Folkets Selvstyrelse for alle kommende Tider. (Bravo og Haandklap.)¹⁰³

Forfatteren og dikteren Jonas Lie beskriver Sverdrups taleevner slik:

Men når så en stor sak kommer fore, når den lille mann reiser seg med en hastighet, som han ville gjøre et voldsanfall, når hans skarpe blikk lyner av kraft og liv, når ordene strømmer fra hans lepper så raskt at man nesten ikke kan følge dem, når de store tankene kommer braskende slag i slag, når argumentene slår ned i salen som lynstråler, når de frimodigste sannheter gir ørefiker rundt ham og høyt oppe, da forstår man, at her er en kraft som kan rive verdener ned – en sannhetens, overbevisningens og begeistringens makt, som man skal lete lenge etter for å finne maken til.¹⁰⁴

Og i boken *Vore høvdinger: portrætter av berømte nordmænd* skrev politikeren Jørgen Løvland om Sverdrups retoriske egenskaper:

¹⁰¹ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 145. Ikke presisert hvem denne motstanderen var.

¹⁰² Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 145.

¹⁰³ Sverdrup, *Taler holdte i Storthinget 1851-1881*, 762-763.

¹⁰⁴ Illustreret Familieblad, 2. hefte, høsten 1869, i Bjørn Magnus Berge, *Talens makt, maktens taler*, (Oslo: Cappelen Damm 2013), 41.

Stemmen var hvass og skurrende, men han forstod at benytte den saaledes at hans tale blev klar, fangende og indtrængende. Som parlamentarisk taler er han uoppnaadd hos os. [...] flere taler [...] holder europæisk maal.¹⁰⁵

Selv om Sverdrup klarte å samle en bevegelse bak seg og å fange store publikum retorisk, var han ikke bare enkel å ha med å gjøre. Han var skarp mot motstanderne, og fikk kallenavnet ”Veslesvarten”.¹⁰⁶ Han er også blitt beskrevet som kald, uten en eneste personlig venn, ensom og teatralisk.¹⁰⁷

Jens Arup Seip lister opp fem betingelser som må være på plass for dannelsen av et majoritetsparti, slik Venstre ble.¹⁰⁸ For det første må ideologien være vag nok og følelsesladet nok til at en stor folkemasse kan stille seg bak den. For det andre må det finnes en overordnet sak som samler de ulike fløyene i opposisjonen. En tredje betingelse er en leder som er klok nok politisk og samlende nok personlig for å skape et fellesskap. Et fjerde viktig moment er at partiet må ivareta næringsinteressene til en stor gruppe, og et femte moment at det finnes en definert og hard motpart. I Venstres tilfelle er alle disse betingelsene på plass. Ideologisk samlet den seg om frihet og om liberale, demokratiske verdier, og programmet sa blant annet at foreningen skulle ”virke for en fri, folkelig og heldbringende utvikling” av landet.¹⁰⁹ Riksretten mot ministeriet Selmer og spørsmålet om bruken av veto i grunnlovssaker var den samlende saken som den sammensatte opposisjonen kunne samle seg om. Johan Sverdrup tok rollen som en tydelig og samlende leder. Venstreopposisjonen ivaretok bøndenes interesser (45 % av deltakerne på stiftelsesmøtet i januar 1884 var bønder)¹¹⁰, som utgjorde en stor nok andel av velgermassen til å samle en majoritet. Og motparten var definert: den privilegerte embetsmannsstaten var fiende nok.

Uviljen mot politiske foreninger avtok utover hundreåret, ettersom opposisjonen var byttet ut med en ny generasjon, og frontene mellom venstreopposisjonen og embetsmennene tilspisset seg. Spesielt saken om statsrådenes adgang til Stortinget, med striden om bruk av veto i

¹⁰⁵ Jørgen Løvland, ”Johan Sverdrup”, i Halvdan Koht (red.) *Vore høvdinger: portrætter av berømte nordmænd* (Trondhjem: F. Bruns boghandels forlag, 1914), 159.

¹⁰⁶ Koht, *Johan Sverdrup I*, 517.

¹⁰⁷ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 144.

¹⁰⁸ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 142.

¹⁰⁹ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 109.

¹¹⁰ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 88.

grunnlovssaker, førte til steile fronter som samlet opposisjonen bak en felles fane. Norges Venstreforening ble grunnlagt 28. januar 1884, og Sverdrup ble partiets fører på Stortinget og i landsforeningen.¹¹¹

Sverdrups rolle i stiftelsen av Norges Venstreforening bør likevel nyanseres noe. For selv om han åpenbart var en viktig drivkraft bak stiftelsen, var han også motvillig og nølende i partiorganiseringen. Han ønsket ikke å bli bundet av et parti eller et program, og så heller venstreforeningen som et symbol på og middel for å vise den samlede styrken til opposisjonen i forfatningsstriden.¹¹² Men med et tilspisset klima, og en tettere samling av opposisjonen på Stortinget, ble partisamlingen uunngåelig. Leiv Mjeldheim kaller Sverdrup en ”uvillig organisator”, og viser til at selv om en landsdekkende partiorganisasjon ikke nødvendigvis var det Sverdrup så på som ideelt, så sikret han seg kontroll ved at han skrev vedtektene og var dirigent på landsmøtet.¹¹³

2.6 Forfatningsstrid

Den største politiske kampen på andre halvdel av 1800-tallet, en sak som fortsatt i dag står som en av de største i norsk politisk historie, var kampen om ”Statsraadenes Adgang til Thinget”. Det er en omfattende sak som kun kan diskuteres på overflatenivå her. Opposisjonen på Stortinget ønsket at statsrådene skulle kunne møte i Stortinget for å stå til ansvar for de beslutningene og handlingene de gjennomførte i regjering, og for at de skulle lytte til folkeviljen. Ironisk nok hadde dette vært foreslått av regjeringen tidligere, og i flere av stortingsforhandlingene på 1850-tallet talte Sverdrup *mot* lignende forslag.¹¹⁴ Det var fordi andelen embetsmenn i Stortinget på den tiden var så stor at å invitere statsrådene inn i Stortinget tillegg ville marginalisere opposisjonen. Men disse maktforholdene endret seg utover andre halvdel av århundret, og det gjorde også standpunktet til de to sidene i saken. På 1870-tallet hadde opposisjonen fått en mye større andel av setene i Stortinget enn tidligere, og derfor kunne forslaget om å la statsrådene møte i Stortinget være med på å gjøre statsmaktene mer likestilte. Stortinget ville nå kunne få en kontrollfunksjon overfor regjeringen.

¹¹¹ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 87.

¹¹² Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 99. ; Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 107-109.

¹¹³ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 87, 96.

¹¹⁴ Koht, *Johan Sverdrup I*, 138.

Et likelydende forslag om statsrådenes mulighet til å møte hadde blitt vedtatt i tre storting på rad, men kongen nektet å sanksjonere vedtaket hver gang og la ned veto.¹¹⁵ 17. mars 1880 vedtok Stortinget statsrådsaken en fjerde gang.¹¹⁶ I vanlige lovsaker ville forslag bli gyldige etter tredje vedtak, men ettersom denne saken var regulert av Grunnloven, var det ingen etablert praksis på om forslaget skulle ansees som gyldig eller ikke. Stortinget og regjeringen var uenige om kongens veto var absolutt, eller om lovforslaget skulle tre i kraft. Den 9. juni 1880 vedtok Stortinget likevel at forslaget *var* gyldig med 74 mot 40 stemmer: ”Thi er denne Bestemmelse gjældende Grundlov for Kongeriget Norge”.¹¹⁷ Men regjeringen og kongen føyde seg likevel ikke etter det. Ettersom regjeringen ikke fulgte den nye grunnlovsbestemmelsen, kunne opposisjonen derfor stevne den for Riksrett.¹¹⁸

Venstreopposisjonen mobiliserte kraftig i forkant av valget i 1882 og gikk til valg på å stevne regjeringen for Riksrett, det var et politisk oppgjør som måtte tas for at folkets stemme skulle høres. De vant valget med over 60 % av stemmene, og kunne fylle plassene i Lagtinget med venstremenn.¹¹⁹ Riksretten var satt sammen av 17 medlemmer fra Lagtinget og 9 fra Høyesterett. Ettersom det var flere medlemmer fra Lagtinget enn fra Høyesterett i Riksretten, kunne Venstre derfor sikre at retten i 1884 dømte regjeringen Selmer for embetsforsømmelse, og fradømte ministrene embetene.¹²⁰ Dommen 27. februar 1884 førte til at kongen til slutt måtte utnevne en regjering med grunnlag i folkeflertallet, noe som markerer overgangen til starten av det parlamentariske styresettet i Norge.

2.7 Regjeringen Sverdrup 1884-1889

Etter Riksrettens dom 1. april 1884 lette Oscar II etter flere utveier for å unngå å måtte be Sverdrup danne ny regjering. Først fikk han embetsmannen Christian Homann Schweigaard til å være statsminister for det såkalte *aprilministeriet*, som satt frem til den måtte gå 31. mai samme år. Deretter ba kongen den moderate vitenskapsmannen og politikeren Ole Jacob

¹¹⁵ Vedtatt i 1871, 1874 og 1877 før 1880.

¹¹⁶ Jostein Nerbøvik, *Norsk historie 1860-1914. Eit bondesamfunn i oppbrot*, (Oslo: Samlaget, 1999), 150.

¹¹⁷ Alf Kaartvedt, *Kampen mot parlamentarisme 1880-1884. Den konservative politikken under vetostriden*, (Bergen: Universitetsforlaget, 1956), 83. ; Nerbøvik, *Norsk historie 1860-1914*, 151.

¹¹⁸ Kaartvedt, *Kampen mot parlamentarisme*, 86.

¹¹⁹ Nerbøvik, *Norsk historie 1860-1914*, 159.

¹²⁰ Christian August Selmer og syv andre ministre ble fradømt embetene sine, mens de tre siste (Johansen, Hertzberg og Schweigaard) fikk bøter.

Broch om å danne regjering, men også det mislyktes.¹²¹ Venstremannen Ole Richter kom også på banen som en mulig regjeringssjefskandidat, men også det forsøket falt igjennom.¹²² Kongen hadde da kun Johan Sverdrup igjen som aktuell regjeringssjef.

26. juni 1884 var sammensetningen av Norges første folkevalgte regjeringen klar. Sverdrup ble sjef for marinedepartementet (og fra 1885 armédepartementet) i tillegg til å være statsminister. Ellers bestod den nye regjeringen i juni 1884 av norsk statsminister i Stockholm Ole Richter, statsråd for armédepartementet Ludvig Daae, statsråd for kirkedepartementet Elias Blix, statsråd for justisdepartementet Aimar Sørensen, statsråd for revisjonsdepartementet Birger Kildal (som kom inn i regjeringen 16. juli), statsråd for indredepartementet Sofus Arctander, statsråd for finansdepartementet Baard Madsen Haugland, og medlemmer av statsrådsavdelingen i Stockholm Hans Georg Jacob Stang og Jakob Sverdrup, statsministerens nevø.¹²³

Regjeringen Sverdrup hadde, som vist senere i oppgaven, mange utskiftninger og omrokninger underveis i perioden. Kongen på sin side ønsket flere moderate medlemmer, mens Venstres stortingsrepresentanter ønsket seg flere radikale medlemmer. Dermed ble statsrådet dratt i og påvirket fra begge kanter, og Sverdrup ble nødt til å erstatte medlemmer underveis for å etterkomme ønskene fra de to sidene. For den radikale fraksjonen av Venstre på Stortinget var det et gjentatt ønske å gi plass til politikeren og skolemannen Johannes Steen i statsrådet, men kongen satte foten ned hver gang ønsket ble forsøkt etterkommet: Steen var for langt til venstre. At det var kongen som satte foten ned for Steen illustrerer samtidig at kongens personlige makt fortsatt hadde noe å si. Samme fraksjon krevde også flere ganger at den mer konservative Jakob Sverdrup ble kastet. Men statsministeren beskyttet nevøen gang etter gang. Disse personkonfliktene, og de voksende skillelinjene mellom den moderate og den radikale delen av Venstre bidro til mye støy og uenigheter under hele regjeringstiden.

¹²¹ Kaartvedt, *Kampen mot parlamentarismen*, 394. Ole Jacob Broch var for øvrig sønn av krigskommissær J. J. Broch som Sverdrup vant stortingsplassen fra i 1850 i Larvik, som omtalt tidligere i kapitlet.

¹²² Koht, *Johan Sverdrup III*, 124.

¹²³ Johan Ernst Sars, *Tidsrummet 1885-1905*, (Kristiania: Aschehoug, 1909), 2-4. ; Regjeringen.no, ”Johan Sverdrups regjering 1884-1889”, https://www.regjeringen.no/no/om-regjeringa/tidligere/ministerier_regjeringer/opplosningen-av-det-dansk-norske-rike/regjeringsliste1814-1905/johan-sverdrups-regjering-1884-1889/id506826/, hentet 7.12.2015.

2.8 Splittelse i Venstre

Venstre var sammensatt av en rekke ulike interessegrupper og kulturer som hadde kunnet samles under samme parole fordi de hadde felles interesser i flere demokratiutviklende saker. Da Venstre dannet regjering under Sverdrup, fikk snart mange av de gamle kampsakene gjennomslag: stemmeretten ble utvidet i 1884, statsrådene skulle kunne møte på Stortinget, en ny vernepliktslov ble vedtatt i 1885, og innføringen av juryordning, en ny hærordning og utarbeidelsen av en ny skolelov var under arbeid. Men når disse sakene var avgjort, fikk uenighetene og kulturforskjellene internt større spillerom. To saker som ble til sprengkiler mellom fløyene var blant annet saken om Alexander Kiellands dikterlønn, og saken om innføring av menighetsråd.

Forslaget om å gi Kielland lønn fra staten ble dårlig mottatt av de moderate som mente at diktningen hans bidro til å forstyrre ro og orden. Skillelinjen ble understreket av at de moderate heller ikke protesterte mot at politiet beslagla Hans Jægers *Fra Kristiania-Bohemen* i 1885, og Christian Kroghs *Albertine* i 1886 for å være usømmelig lesning. Den liberale og radikale fløyen i Venstre mente at det ikke var statens oppgave å styre kunsten eller å beslaglegge bøker.¹²⁴ De store kulturforskjellene mellom de radikale og de moderate kom tydelig til uttrykk i slike saker.

I konflikten om menighetsrådene, som drøftes utfyllende i kapittel 3, stod konflikten mellom den lekmannskristne delen og den liberale delen av Venstre. Jakob Sverdrup stod i spissen for de lekmannskristne og ivret for å reformere kirken ved å opprette menighetsråd i prestegjeldene som skulle gi en lokalt forankret og styrt kirke. Menighetsrådene skulle ha innstillingsrett i prestestillinger, og ville dermed i praksis bestemme hvem som ble prester i kirken.¹²⁵ De ønsket også å gjøre kirken eksklusiv for de ”rettroende”, og bare gi stemmerett til konfirmerte menn i menighetsrådene. De liberale fryktet at forslaget kunne begrense tilgangen til kirken, og mente det kunne åpne for kirketukt.¹²⁶

Saker som disse ble store stridssaker, og regjeringen la seg gang etter gang på en mer konservativ linje enn de fleste av Venstres stortingsmenn. Til slutt resulterte det i

¹²⁴ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 156-158.

¹²⁵ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 145.

¹²⁶ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 145-147.

sprengingen av Venstre i to blokker: Rene Venstre og Moderate Venstre.¹²⁷ Formelt skjedde det i stortingsgruppen 3. februar 1888, men splittelsen var tydelig lenge før.¹²⁸ De radikale venstremennene beholdt navnet Venstre, men omtales som Rene Venstre både i litteraturen og i kildene. Den moderate kretsen rundt Johan Sverdrup tok navnet Moderate Venstre. I tillegg var det flere ”nomader”, altså stortingsmenn som varierte mellom å stemme sammen med de Moderate eller de Rene.¹²⁹ Navnene Rene Venstre og Moderate Venstre brukes her på fraksjonene også før 1888 ettersom skillet var så tydelig. Ved valget i 1885 stilte de to fraksjonene i samme parti og under samme parole: ”Tillit til Johan Sverdrup”.¹³⁰ Valget i 1888 var det første etter den formelle splittelsen.

2.9 Kong Oscar II og Johan Sverdrup

Johan Sverdrup opplevde flere av unionskongene i sitt liv. Karl Johan regjerte fra 1818 til 1844, Oscar I 1844-1859, Carl IV 1859-1872, og Oscar II fra 1872 til 1905.¹³¹ Oscar IIs regenttid strekker seg parallelt med Sverdrups politiske karrieres høydepunkter: fra Sverdrups rolle som opposisjonsleder og fører i forfatningsstriden, til Sverdrups rolle som statsminister og sjef for kongens råd.

For kong Oscar II var ”[b]evarandet av unionen – arvet från farfadern - [...] kardinalpunkten i hans politiska åskådning”.¹³² Sammen med valgspåket ”brödralfolkens väl” illustrerer det at unionen var viktig for ham, og at han så det som en plikt å videreføre Karl Johans unionsprosjekt. Han hadde et tett forhold til Norge, og han var den eneste unionskongen som etterfulgte kravet i Grunnloven om å oppholde seg i begge land over lengre tid i løpet av et år.¹³³ Som konge reiste han også mye rundt i landet, ikke bare i Kristiania, og han snakket norsk med de nordmennene han møtte. Et eksempel på hvor knyttet Oscar II var til Norge er illustrert med et telegram han sendte Sverdrup 22. januar 1889, som takk for gratulasjoner på hans fødselsdag dagen i forveien:

¹²⁷ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 164.

¹²⁸ Danielsen, *Protokoll for Venstres stortingsgruppe 1883-1924*, 31.

¹²⁹ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 191-192.

¹³⁰ Koht, *Johan Sverdrup III*, 255ff.

¹³¹ Det Kongelige Hoff, ”Den norske kongerekken”, <http://www.kongehuset.no/artikkel.html?tid=27626>, hentet 16.11.2015.

¹³² Oscar II, *Mina memoarer II*, 1.

¹³³ Gro Hagemann, *Det moderne gjennombrudd 1870-1905*, (Oslo: Aschehoug, 1997), 128.

Den mærkedag i mit liv som gud har tilstedet mig at opleve, er bleven forskjønned og har fået en mangfoldig forhøiet betydning ved de mange beviser på hengivenhed der er komme mig tildeel. Bevidstheden om at eie mit norske folks kjærlighed er mig dyrebar, og om jeg end ikke kunde tilregne mig andre fortjenester end mit hiertelag og oprigtigheden af mine bestræbelser, så bør den dog ikke mindre påkalde min varmerkjendtlighed.¹³⁴

Ettersom Oscar II vokste opp som den tredje i arverekken etter sin far og bror, hadde han hatt tid til å utdanne seg både militært og humanistisk, og til å skaffe erfaringer fra et liv utenfor de vanlige kronprinsoppgavene. Han hadde mange år bak seg i den svenske og norske marinen, han hadde vært formann for Musikkakademiet i Stockholm, han var blitt æresdoktor ved Universitetet i Lund, han hadde vært delegasjonsleder for de forente rikene i flere verdensutstillinger, og han dro på oppdagelsesreiser til arktiske strøk.¹³⁵ Dette viser Oscar IIs allsidige dannelselse, og det er ikke uten grunn at han har blitt kalt ”Europas mest opplyste monark”.¹³⁶ Først i en alder av 43 etter at hans eldre bror Karl IV døde, ble han konge.¹³⁷ I essayene ”En konge speiler seg” og ”Du er Manden” av Jens Arup Seip finnes imidlertid noen helt andre beskrivelser av kongen: her fremstilles Oscar II som pompøs, usikker, ubeslutsom og lett såret.¹³⁸

Oscar II hadde flere nære venner i Norge, blant annet embetsmenn fra de tidligere regjeringene, men også konservative politikere og akademikere som Yngvar Nielsen. Fra 1884 ble han så tvunget til å utvikle et forhold til venstreføreren Sverdrup. På mange måter var det et møte med noe nytt for begge to. De stod langt unna hverandre politisk, og var av ulike oppfatninger hva gjaldt oppbyggingen av stat og demokrati. Den konservative holdningen til kongen illustreres godt i et brev til Sverdrup den 29. mai 1889 hvor han skrev: ”som du måskee kjender, anseer jeg enhver evolution i politiken for i sig selv uheldig, hvis den ikke medfører noget positivt, godt eller nødvendigt.”¹³⁹ De måtte begge gi mye for å få noe i møte med den andre.

¹³⁴ RA/PA0167, 3B00715, mappe 128. Telegram fra kong Oscar II til Johan Sverdrup 22.01.1889.

¹³⁵ Yngvar Nielsen, *Biografier af den Norske og Svenske Kongefamilie 1818-1888*. (Kristiania: B. T. Mallings Boghandels Forlag, 1889), 69-71.

¹³⁶ Hagemann, *Det moderne gjennombrudd 1870-1905*, 128.

¹³⁷ Karl IV hadde en sønn og en datter. Sønnen, tronarvingen, døde to år gammel.

¹³⁸ Seip, *Fra embedmansstat til ettpartistat og andre essays*, 60-66 og 67-77.

¹³⁹ RA/PA0167, 3B00715, mappe 173. Brev fra kong Oscar II til Johan Sverdrup 29.05.1889.

3 Dragkamp og samarbeid i et nytt system: 1884-1887

Såfremt jeg finder at kunne vedtage det Program de måtte fremlægge, vil jeg yderligere anmode dem om, efter behørig Forhandling med Vedkommende, at nævne mig de Mænd, som de måtte ville bringe i Forslag til, som Medlemmer af mit Statsråd, med dem selv som Statsminister, at virke sammen på en sådan Måde at Kongemagtens og Representationens Grundlovsmæssige Stilling og Ret kan ventes betrygget.

Oscar II til Johan Sverdrup juni 1884.¹⁴⁰

Formålet med dette kapitlet er å undersøke hvordan det parlamentariske systemet utviklet seg de første årene etter Riksrettsdommen i 1884. Gjennom å gå nærmere inn på eksempler på samarbeid (og mangel på slikt) mellom konge og regjering, konge og statsminister og regjering og storting finner vi gode illustrasjoner på at parlamentarismens første år var preget av uro heller enn ro og systemskifte. På den ene siden foregikk det en dragkamp mellom kongen og regjeringen. Det var usikkert hvordan beslutninger skulle tas, hvor stor makt kongen hadde, og hvor myndigheten lå i ulike saker. Samtidig var det også en dragkamp mellom regjeringen og Stortinget. Venstre var ikke et enhetlig parti, og etter forfatningsstriden var vunnet i 1884 begynte de store splittende problemstillingene å komme til syne. Etersom den endelige splittelsen ikke fant sted før i 1888, skulle den parlamentariske situasjonen skulle tilsynelatende ha vært god for regjeringen før den tid. Likevel ble det en turbulent og hard periode for regjeringen å navigere i ettersom flertallet smuldret gradvis opp.

Kapitlet viser flere eksempler hvor motsetningene kommer til syne allerede ganske tidlig. Spenningen mellom kongen og Sverdrup kommer tydelig til syne ved kongens utnevnelse av flere regjeringsmedlemmer til St. Olavs orden, og i visekongesaken. Spenningen internt i regjeringen og mellom regjeringen og Stortinget gjøres spesielt tydelig i diskusjonen rundt innføringen av menighetsråd.

¹⁴⁰ RA/PA 0167, 3B00714, mappe 99, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup, forespørsel om å bli statsminister. 23.06.1884.

3.1 Fra formell til fortrolig – samarbeidet mellom Johan Sverdrup og Oscar II

Da Sverdrup ble bedt om å danne regjering i 1884, måtte han fort skape et godt forhold til kongen. ”Det var nødvendig for Ministeriets Chef at søge at erhverve den Tillid, som alene kunde sikre ham hans Plads i Ministeriet, hos den, som er Ministeriets Herre”, sa Sverdrup fra Stortingets talerstol under mistillitsdebatten sommeren 1888, da han så tilbake på de første regjeringsårene.¹⁴¹ Med det forstår vi at å opprette et tillitsforhold til kongen – ministeriets herre – var en bevisst strategi for å få den tyngden som behøvdtes som regjeringens sjef.

I den samme debatten sa han også: ”Det var klart at det nye Ministerium og i Særdeleshed dets Chef vilde blive modtaget med Uvillie paa Grund av sin Fortid, af Mænd i dette Land (...) som sandelig ikke er uden Magt og Indflydelse.”¹⁴² Her pekete Sverdrup på anspenheten som lå mellom partene i tiden før regjeringsutnevningen. Det brå regimeskiftet og den langvarige striden årene i forkant hadde ikke lagt det beste grunnlaget for et godt forhold mellom venstre regjeringen og kongen. I 1884 hadde kongen hatt en kriseplan som innebar et mulig statskupp dersom Riksretten dømte i opposisjonens favør.¹⁴³ På sin side hadde venstrebevegelsen hatt beredte og bevæpnede skytterlag i ryggen som eksplisitt støttet Sverdrup. Den såkalte ”Rifleringen” var klar til å stille de som ikke voterte med opposisjonen til ansvar.¹⁴⁴ Vi må tro at å gå direkte fra denne anspenne, nær voldelige stemningen til å skulle styre landet sammen må ha vært utfordrende og frustrerende for begge parter. I tillegg var det etter Riksretten innført en ny parlamentarisk styremåte som de i fellesskap måtte utarbeide en praksis på. De ble likevel gradvis vant til hverandre, og kildene viser at tonen og tiltalemåten bedres i løpet av perioden. En kan til og med se et vennskap vokse frem.

Ifølge Kohts analyse av korrespondansen mellom Sverdrup og kongen endret og varierte Sverdrup tiltaleform i henvendelsene til kongen i løpet av perioden. I stedet for å bruke ”Deres Majestet” tok han i bruk det mer ledige ”Sire”, som ifølge Koht talte rett til ”kong

¹⁴¹ Kongeriget Norges 37. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1888, Del 7. (Kristiania: det Steenske Bogtrykkeri), 1888, s. 1785.

¹⁴² S.tid. 1888, s. 1785.

¹⁴³ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b 2., 248.

¹⁴⁴ Edvard Bull, *Arbeiderklassen i norsk historie*, (Oslo: Tiden norsk forlag, 1948), 124.

Oscars franske hjerte”.¹⁴⁵ I offisielle adresser og taler brukte han ”Naadigste Konge”, og i telegrammer ”Til Kongen”.¹⁴⁶ Sverdrup passet også på å variere innholdet i de mange talene og brevene. Han ordla seg elegant og billedrikt, og spilte på kongens forfengelighet. ”Sverdrup kan ham visst allerede utenad!” sa venner om Sverdrups forhold til kongen allerede i 1884.¹⁴⁷

Det er derimot ikke store endringer i tiltaleformen fra Oscars side. De aller fleste brevene starter med ”Min kjære statsminister Sverdrup!” Koht skriver derimot at han *ser* en endring.¹⁴⁸ Han mener at Oscar går fra å skrive ”Min bedste Statsminister Sverdrup!” på nedlatende vis i starten av 1884 via den mer fortrolige tituleringen ”Min kjære statsminister!” fra midten av 1884 til det personlige ”Min kjære Sverdrup!” i 1888. Etter å ha gjennomgått kildene finner jeg imidlertid ikke det samme som Koht. Det er eksempler på alle tiltaleformene Koht nevner gjennom alle regjeringsårene, men den absolutt mest brukte tiltaleformen er ”Min kjære statsminister Sverdrup” – hele perioden fra 1884 til 1889. Jeg tolker ikke variasjonene Koht peker på som bevisst nedlatende eller fortrolige tiltaler, og finner heller ingen endring. Derimot kan man se en endring fra formell til fortrolig på *innholdet* i brevene og på tonen Oscar førte. Han fikk en mer personlig penn utover perioden. Fra å holde seg til det saklige, og kun det, fylles brevene etter hvert med mer og mer humor, spørsmål om Sverdrups barn og familie, taktiske råd og moralsk støtte under stridighetene med Venstre, og utleveringer og bekymringer fra eget liv.¹⁴⁹

Johan Sverdrup og Oscar II hadde også noen tilsynelatende like personlighetstrekk. I kapittel 2 omtalte jeg Sverdrups retoriske evner og gjenga noen beskrivelser av hans fremtoning på talerstolen. Men også utenfor talerstolen visste han å bruke disse evnene. Under middager, i møter og i brev ordla han seg høytidelig og bombastisk. Han overbrakte skåler og taler som gjorde stas på kongen, og var galant og korrekt i oppførselen.¹⁵⁰ Dette passet godt med kongens personlighet, som blant annet har blitt beskrevet slik: ”[h]an likte aa utstille sine følelser, enten stunden nu syntes ham være for store ord eller for stille graat” og ”[h]an hadde

¹⁴⁵ Koht, *Johan Sverdrup III*, 168.

¹⁴⁶ Se for eksempel RA/PA 0167, 3B00712, mappe 1-3, samling av talekonsepter av Sverdrup til kongen; eller RA/PA 0167, 3B00713, mappe 29 merket ”Fra Stockholm juli 1886 - juli 1887”, telegram fra Sverdrup til kongen.

¹⁴⁷ Koht, *Johan Sverdrup III*, 170. Det står ikke presisert hvem ”venner” er.

¹⁴⁸ Koht, *Johan Sverdrup III*, 171.

¹⁴⁹ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 150-155, samling av brev fra Oscar II til Johan Sverdrup i perioden 1884-1889.

¹⁵⁰ Koht, *Johan Sverdrup III*, 168.

ikke så lite av en skuespiller i sig; men han tok sin skuespillerkunst for fullt alvor”.¹⁵¹ Kongen skrev også flere diktsamlinger og var svært opptatt av korrekt etikette.¹⁵² Disse beskrivelsene viser oss at også kongen var av den noe pompøse typen, og vi kan forstå at han responderte godt på Sverdrups smiger og dannede oppførsel.

Kongens syn på Sverdrup kan vi også se i følgende utdrag fra memoarene hans:

”Han har fått virkelig tillgivenhet för sin konung, och har väl också funnit att denne [kongen] behandlat honom – trots allt vad som förut händt – med lojalitet, medan många av hans egna blott låtit honom få röna otack og fiendtliga intriger.”¹⁵³

Han så altså seg selv som en mer lojal støtte for Sverdrup enn Sverdrups egne partifeller var. Oscar skrev videre at forholdet mellom dem ble bedre med årene, og at Sverdrup var ”icke vad man kallar långsint”.¹⁵⁴

Selv om forholdet mellom kongen og statsministeren ble mer og mer fortrolig og personlig utover perioden, forble kongen likevel ”høyremann”. I mange saker lå han på en mer konservativ linje enn regjeringen, og Sverdrup måtte derfor ofte finne kompromisser mellom konge og regjering. Bo Stråth skriver i *Union og demokrati* at kongen vokste opp med en innstilling om at statsrådene var kongens rådgivere, og at regjeringen var til for kongen.¹⁵⁵ Likevel finnes flere eksempler på at kongen var klar på at han hadde plikter overfor regjeringen, og at han skulle være lojal. ”Men du vil og har Ret at vente at jeg lojalt handler ikke blot ligeoverfor, men også med et Ministerium [...] Du kan stole på at jeg ikke skal svigte min Opgave i så henseende.”, står det eksempelvis i et brev fra kongen.¹⁵⁶

Selv om kongen var ”høyremann” og hadde mange høyremenn i sin krets i Norge, finnes det eksempler på at han var oppgitt og skuffet over Høyre i memoarene. Om Høyres oppførsel under og etter Riksretten skrev han for eksempel:

¹⁵¹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 167.

¹⁵² Stråth, *Union og Demokrati*, 288. ; Nielsen, *Biografier af den Norske og Svenske Kongefamilie 1818-1888*, 1889, 69.

¹⁵³ Oscar II, *Mina memoarer II*, 144.

¹⁵⁴ Oscar II, *Mina memoarer II*, 144.

¹⁵⁵ Stråth, *Union og demokrati*, 288.

¹⁵⁶ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 154, brev om lojalitet, valg og statsrådsbytter, datert 11.11.1888.

Högern bar jo själv skulden för sitt nederlag, enär den *ej vågat följa mig i mars, ej velat hålla sig i maj, och ej kunnat hjälpa mig at bilda ministär i juni*, gjorde, såsom väl alla slagna partier i alla länder bruka göra, den skyllde ifrån sig (naturligtvis på mig!)¹⁵⁷

Forholdet mellom Sverdrup og kongen kan karakteriseres som et forhold som beveger seg fra formelt til fortrolig. ”Jag har, såsom jag borde, varit lojal mot honom, sedan han blev statsminister. Jag har aldrig stört hans spel, när jag ej kunnat hindra eller ändra det”, skriver kongen i memoarene sine.¹⁵⁸ Han skriver vidare at han derfor anså seg selv som en upartisk tilskuer til Sverdrups regjering. Dette er selvsagt ikke noe en historiker trenger å være enig i. Kongen var uten tvil for involvert til å kunne kalles upartisk, og det var flere tilfeller hvor han faktisk påvirket Sverdrups ”spel”. Kongen så det som sin plikt å støtte regjeringen og legge til rette for regjeringens virke. ”Jag protesterade mot att jag havde medgivit statsrådet från och med juni 1884 någon annan karaktär än deras som föregått allt sedan 1814”, skrev han og fremhevdde at han hadde gjort sin plikt som norsk konge ved å behandle den nye regjeringen på samme måte som de tidligere regjeringene.¹⁵⁹

3.2 Grenser i statsforvaltningen

Hvor gikk grensene i statsforvaltningen etter regimeskiftet i 1884? Det nye politiske systemet måtte fylles med praksis: det var ikke et ferdig utarbeidet sett med regler som ble innført i 1884. Oscar II var en konge som tok sin rolle på alvor, og som involverte seg sterkt i styringen av staten. Med Frederik Stang som statsminister fra 1873 ble regjeringen en tydeligere enhet, og regjeringssjefen tok en mer aktiv rolle enn tidligere.¹⁶⁰ Halvdan Koht skriver at Oscar mente Stang tok *for* stor plass, og at kongen selv ønsket å være ”kaptein paa Statsskuten”.¹⁶¹ Stangs etterfølger Christian August Selmer var en mindre egenrådige statsminister, og ifølge Koht ”kunde kong Oscar i stort mon gjennomføre dette idealet sitt, og det var ikke ventende at han med ett slag skulde la sig omskape til en sant konstitusjonell konge.”¹⁶² Kongen ønsket seg en stor og betydningsfull rolle i styringen av landet, og ville

¹⁵⁷ Med ”mars” viser kongen til at han ønsket at Emil Stang skulle danne regjering. Med ”mai” viser kongen til at Schweigaard selv ba om å oppløse det såkalte aprilministeriet. Med ”juni” viser kongen til forsøkene på å danne en regjering ikke basert på Johan Sverdrup og venstreopposisjonen. Oscar II, *Mina memoarer II*, 125.

¹⁵⁸ Oscar II, *Mina memoarer II*, 146.

¹⁵⁹ Oscar II, *Mina memoarer II*, 141.

¹⁶⁰ Stråth, *Union og demokrati*, 289. Frederik Stang var norsk statsminister 1873-1880.

¹⁶¹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 166-167.

¹⁶² Koht, *Johan Sverdrup III*, 167. Christian August Selmer var norsk statsminister 1880-1884.

ikke uten videre godta autonome regjeringer og at all personlig makt var borte etter Riksretten.

Allerede da Oscar II ble konge i 1872, viste han seg som en politisk konge som forsøkte å påvirke, og som fattet stor interesse for sakene i samtida.¹⁶³ Derfor var det spesielt vanskelig for han å observere at regjeringene i Norge og i Sverige ble stadig mer autonome og politiske. I de lovgivende forsamlingene ble skillene tydeligere og opposisjonen politisert, med partidannelser som langsiktig konsekvens. På grunn av opposisjonen måtte regjeringene i begge land oftere forsvare sine egne vedtak. Derfor ble det viktigere og viktigere for dem å skape konsensus rundt vedtakene for å ha med seg Storting og Riksdag, og for å unngå uro.¹⁶⁴ Samtidig ble også opinionen på siste del av 1800-tallet stadig mer interessert i politikken. Avisene blomstret opp, skrev stadig mer om det som skjedde i politikken, og leserne ble flere. Også dette førte til at regjeringene ble mer vare på hvilke forslag de fremmet og på hvilken måte de fremmet forslagene.

Videre var det en stor økning i antall saker og antall områder statsrådene måtte håndtere. Departementene og statsbudsjettet vokste, og feltene politikerne måtte ha kjennskap til ble flere. Alt dette førte til at kongen fikk mindre kapasitet til å følge opp hvert enkelt område.¹⁶⁵ Han måtte følge med på to kammer i to land, og misnøye i det ene landet hadde ofte grobunn i vedtak fra det andre landet. Muligheten til å være en politisk og aktiv konge ble naturlig innskrenket av dette.

Oscar II mente han hadde strukket seg langt for å komme den nye Venstre-regjeringen i møte, og påpekte det ofte. Et godt eksempel finnes i et brev fra 3. august 1885. Sommeren 1885 var det behov for å supplere statsrådet med et medlem, og regjeringsmedlemmene foreslo for kongen at venstrepolitikerens Johannes Steen skulle tre inn i regjeringen. Steen hadde også vært foreslått av Sverdrup under dannelsen av ministeriet sommeren 1884, men han var en uaktuell og altfor radikal kandidat for kongen. På vegne av statsrådet skrev Sverdrup til kongen 28. juli 1885 at ”det neppe vil være hensigtssvarende Gang efter Gang at gaa Storthingsrepræsentanternes Kreds forbi ved Valg af Statsraader.”¹⁶⁶ Regjeringen aksepterte likevel at Steen ikke kunne utnevnes denne gangen, men gjorde kongen klar over

¹⁶³ Stråth, *Union og demokrati*, 290.

¹⁶⁴ Stråth, *Union og demokrati*, 288-291

¹⁶⁵ Stråth, *Union og demokrati*, 288-290.

¹⁶⁶ Koht, *Johan Sverdrup*, 235.

at det ikke var siste gang spørsmålet ville dukke opp. Selv om kongen nektet å møte regjeringens ønske om å utnevne Steen til statsråd, fant han seg ikke i å bli omtalt som lite imøtekommende av den grunn. I brevet slo han fast:

I statstrådet har siden Juni 1884 siddet eller sidde der i dette Øieblik ikke mindre end 7 Storthingsmænd og af dem 5 fhv. Thingspresidenter! [...] Kan man så, med Grund, sige: at Storthingsrepresentanternes Kreds "Gang på Gang" er forbigået? Jeg tror ikke det.¹⁶⁷

Denne utblåsningen vitner om en konge som var vant til å bestemme, som var vant til personlig makt, og som mente at han hadde det også etter regimeskiftet i 1884. Tidligere hadde Oscar II forholdt seg til regjeringer sammensatt av embetsmenn som satt lenge på postene sine og som utøvde sin statsrådsposisjon som en profesjon heller enn som politikere. Historikeren Ole Kolsrud har regnet ut at statsrådene før 1884 i gjennomsnitt satt på postene sine i 11,5 år, og at svært mange satt til pensjonsalder.¹⁶⁸ Med regjeringen Sverdrup måtte kongen med ett forholde seg til en regjering full av politikere som var vant med å sitte i opposisjon, og som var vant med kamp og polemikk. Han mente at han kom dem i møte, og mellom linjene kan vi lese at kongen mente statsrådene egentlig bare burde være takknemlige for i det hele tatt å ha så mange av sine egne partifeller i regjeringen.

Eksemplet med Johannes Steen illustrerer at det i den første perioden etter regimeskiftet var usikkert hvem som hadde beslutningsmyndigheten i utnevnelsene, og at maktens beliggenhet ble presset. Statsrådene i Sverdrup-regjeringen godtok på sett og vis at ministerutnevnelser var et felt kongen hadde makt over. De sa tydelig fra til kongen at dette ikke var siste gang de ville foreslå Steen, og de byttet på å forsøke å overtale kongen på tomannshånd.¹⁶⁹ Også etter 1885, foreslo de ved flere anledninger Steen som statsråds kandidat. Men de gjorde ingen forsøk på å tvinge det frem eller på å overkjøre kongen: de aksepterte at dette var et område hvor den personlige makten til kongen fortsatt gjaldt. Om det betyr at de var enige i at dette var et område hvor kongen fortsatt skulle ha personlig makt, eller om det var en strategisk nedprioritert kamp å ta, kan en likevel spørre seg om.

¹⁶⁷ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 151, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup 03.08.1885.

¹⁶⁸ Ole Kolsrud, *Maktens korridorer. Regjeringskontorene 1814-1940*, (Oslo: Universitetsforlaget, 2001), 54-57.

¹⁶⁹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 234-235. Se også hele kapittel 15 "Spørsmålet Richter-Steen" for alle nyansene rundt statsrådssuppleringen sommeren 1885 (s 225-244).

Til supplering av statsrådet i 1885 utnevnte kongen til slutt Hans Rasmus Astrup, som var norsk politiker og forretningsmann bosatt i Stockholm.¹⁷⁰ Også Astrup hadde blitt nevnt som potensiell statsråds kandidat av regjeringen. Under statsrådsaken hadde han spilt en viktig rolle for å nyansere bildet av den norske striden i den svenske opinionen.¹⁷¹ Kongen understreket derfor i brevet nevnt over at også Astrup var å regne som en del av stortingsrepresentantenes krets, og at han derfor ikke ville ha på seg at han ikke utnevnte Venstre-vennlige statsråder.¹⁷² Astrup ble satt inn i regjeringen i starten av august 1885, og 1. september 1885 ble han den første ministeren i det nyopprettede Arbeidsdepartementet.

I det samme brevet fra august 1885 finner vi også et annet utdrag som gir innblikk i tonen mellom kongen og regjeringen. Her slår Oscar utvetydig fast at det er han som bestemmer over ministerutnevnelserne, og at regjeringen kan være så overbeviste de bare vil om andre kandidater uten at det skulle ha noe å si:

Ingenlunde betviler jeg Regjeringens gjentagne Forslag at besætte den ledige Statsråds Post at have havt ”den sikkreste Overbevisning” til Grund. Overhovedtaget kan jeg med Hånd på Hjertet forsikre at jeg altid er og vil være tilbøjelig til at respektere enhver ærlig Overbevisning, ligemeget om den afviger fra min. Men det er netop derfor som jeg håber og venter at man vil vise mig Gjengjæld i så Henseende. Nu er § 12 i Grundloven tydelig og klar. Min konstitutionelle Pligt pålægger mig vistnok at kun forudsætte og nævne Medlemmer af Statsrådet der deler dets Anskuelse i Almindelighed, og fjerne alle Tanker at indføre politisk fiendtlige eller fremmede elementer i Statsrådet. Men jeg troer mig, på den anden Side, ikke nødsaget at lade mig påtvinge enhver Kandidat som kan Opstilles.¹⁷³

Igen ser vi at kongemakten fortsatt var personlig i spørsmålet om hvem som skulle sitte i regjeringen. Ordlyden i Grunnlovens § 12, som Oscar viste til i brevet, sa at: ”Kongen vælger selv et Raad af Norske Borgere, som ikke ere yngre end 30 Aar.”, og en helt bokstavtro tolkning ville derfor gitt ham rett til det.¹⁷⁴ Som kongene før ham mente Oscar II at statsrådene var kongens rådgivere, og derfor kunne utnevnes og avsettes av han, og at de var ansvarlige overfor han og ikke Stortinget.¹⁷⁵ ”Venstrebevegelsen vågar uten blygsel säga att

¹⁷⁰ Koht, *Johan Sverdrup III*, 236.

¹⁷¹ Reidar Sevåg, ”Hans Rasmus Astrup” i Norsk biografisk leksikon, https://nbl.snl.no/Hans_Rasmus_Astrup%2Fforretningsmann_og_politiker, hentet 20.04.2016.

¹⁷² RA/PA 0167, 3B00715, mappe 151, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup 03.08.1885.

¹⁷³ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 151, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup 03.08.1885

¹⁷⁴ Grunnloven § 12, grlbest. av 5. juni 1873.

¹⁷⁵ Stråth, *Union og demokrati*, 288.

'jag' är emot 'jag'." sa Oscar i 1882 og pekte på at en regjering som ikke delte kongens oppfatning ville kunne føre til noen merkelige paradokser.¹⁷⁶ Dersom kongen i betydning den utøvende makt, altså regjeringen, var uenig med kongen i betydning statsoverhodet, ville en i praksis kunne si at kongen var uenig med kongen. Grensene i statsforvaltningen var altså ganske utydelige, men kongen mente fortsatt å inneha personlig makt – og Sverdrup-regjeringen aksepterte dette.¹⁷⁷

3.3 En ubehagelig gave: St. Olavs orden mot sin vilje

Et godt eksempel på dragkampen mellom konge og regjering finner vi i kongens utnevning av Sverdrup og flere regjeringsmedlemmer til storkors og riddere av St. Olavs Orden. Allerede i 1814 ble det slått fast i Grunnloven at kongen kunne dele ut ordener til de han måtte ønske.¹⁷⁸ Det fantes likevel bare svenske ordener å dele ut, og nordmenn som hadde gjort seg fortjent til utmerkelser måtte derfor bære svensk pryde. Det var et stort ønske fra nordmennene å ha flere offisielle norske symboler, for å ha en tilsynelatende likestilt posisjon i unionen. I *Utsikt over Norges historie* beskriver Jens Arup Seip hvordan nordmennene fremmet ulike krav og ønsker i unionstiden. Han karakteriserer årene 1830-1844 som år der nordmennene var på offensiven, og der ønsket om likestilling og norske symboler var ekstra tydelig.¹⁷⁹ Da Oscar I startet sin kongegjering i 1844 var derfor morgengaven til det norske folk gaver som skulle symbolisere at unionen var en union mellom to likestilte parter. Unionsmerket på flaggene – sildesalaten – var en av disse gavene. At kongen skulle tituleres "Norges og Sveriges konge" i Norge, og ikke omvendt slik det hadde vært før, var en annen. Lovnaden om den første norske ordenen, hørte også til blant morgengavene. I 1847 opprettet Oscar IIs far, Oscar I, St. Olavs orden som den første norske ordenen.¹⁸⁰ Opprettelsen av ordenen kan derfor leses både som et resultat av den norske offensiven for likestilling i unionen, og som en strategi for å imøtekomme de norske kravene med en virkningsfull og symboltung gest.¹⁸¹ At ordenen i tillegg fikk navn etter den nasjonalmytiske Olav den Hellige

¹⁷⁶ Kaartvedt, *Kampen mot parlamentarisme*, 161.

¹⁷⁷ I kildematerialet finnes flere eksempler på at kongen presiserer skillet mellom kongen som person og kongen som utøvende makt, bl.a. et brev til Sverdrup i februar 1885 der han brukte over to sider på å synliggjøre forskjellen mellom adresseringen "Til Kongen" og "Til H.M. Kongen".

¹⁷⁸ O. Delphin Amundsen, *Den kongelige norske St. Olavs orden 1847-1947*, (Oslo: Grøndahl & Søns forlag, 1947), 21.

¹⁷⁹ Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2, 31.

¹⁸⁰ Amundsen, *Den kongelige norske St. Olavs orden 1847-1947*, 1947, 21.

¹⁸¹ Stråth, *Union og Demokrati*, 142.

understreker symbolikken. Samtidig er annet poeng at Olav den Hellige var en helgen en kjente til over hele Norden. Derfor ville det nye norske ordensvesenet også bli gjenkjent og vel ansett i de andre nordiske landene.

Men St. Olavs orden og ordensvesenet generelt bar samtidig preg av å være noe for overklassen og embetsmennene. Det var en levning fra adelen, og Stortinget hadde tross alt avskaffet adelsprivilegiene i 1821. Venstrebevegelsen hadde lite til overs for denne type ordener, og av boken *Den kongelige norske St. Olavs orden 1847-1947* går det frem at mottakerne av ordenen hovedsakelig var representanter for den konservative embetsmannsstaten før regimeskiftet i 1884.¹⁸² Fra Studentersamfundet kjenner vi til harselas med det pompøse elementet i ordensvesenet gjennom egne og latterliggjørende studentordener, studentenes "Hans Majestet den Gyldne Gris' orden" ble opprettet i 1859 som et svar på nettopp St. Olavs orden.¹⁸³

Johan Sverdrup hadde blitt tildelt en dekorasjon tidligere. I 1861 hadde Karl IV sendt ham en medalje som takk for deltakelsen i Stortingets deputasjon til kroningen av det nye kongeparet i Trondheim.¹⁸⁴ Han returnerte gaven, og skrev i svarbrevet: "[d]a det ikke stemmer med mine Anskuelse at bære en Dekoration, maa jeg ikke desto mindre vegre mig av at modtage Medaillen. Den følger derfor."¹⁸⁵ Uttalelsen viser og understreker at Sverdrups syn på ordener og utmerkelser stemte overens med venstrebevegelsens syn.

Da Sverdrup-regjeringen tiltrådte sommeren 1884, ønsket kongen at den nye regjeringen skulle bære uniform, ordener og dekorasjoner.¹⁸⁶ Statsministerens nevø Jakob Sverdrup, som var statsråd stasjonert i Stockholm, gir oss et innblikk i hvordan regjeringen håndterte denne ordensutnevnelser. I et brev til onkelen skrev han i oktober 1884 blant annet: "Kongen har igjen bragt denne ulykkelige Ordenshistorie paa Bane. (...) han lægger virkelig Vægt paa

¹⁸² Merk: "hovedsakelig". Faktisk hadde både statsrådene i Sverdrup-regjeringen L. Daae, O. Richter og A. Sørenssen blitt utnevnt til riddere i 1876. Men det er fortsatt langt mellom venstremenn i denne perioden. Se Amundsen, *Den kongelige norske St. Olavs orden 1847-1947*.

¹⁸³ For eksempel kunne (og kan) man bli "Ridder av den Gyldne Gris" (fra 1859) eller "Kommandør av den Hviide Knap" (fra 1899). Det Norske Studentersamfund, "Den gyldne gris' orden", <http://hmgrisen.com/den-gyldne-gris-orden/>, hentet 29.03.2016.

¹⁸⁴ RA/PA 0167, 3B00714, mappe 88. Brev fra Karl IV til Johan Sverdrup, 31.05.1861. Trolig sendt via statsråd Otto Vincent Lange, da det var dit Sverdrup sendte svarbrev.

¹⁸⁵ RA/PA 0167, 3B00714, mappe 88. Svarbrev eller utkast til svarbrev fra Johan Sverdrup til statsråd Otto Vincent Lange angående dekorasjonen, udatert.

¹⁸⁶ Koht, *Johan Sverdrup*, 1925, 172.

slige ting, saa underlig det end synes os.¹⁸⁷ Sitatet viser at ordensutnevnelser var en skikk venstrebevegelsen ikke var vant med, og at det var en utnevnelse det var ubehagelig å håndtere. Jakob Sverdrup skrev dette brevet etter at han hadde opplyst kongen om at Johan Sverdrup var nølende til å ta i mot ordenen. Han skrev også om kongens reaksjon:

Ved at høre dette satte han op et meget høitideligt Ansigt. Jeg faar Indtryk af, at denne Ordensuddeling ligger ham stærkt paa Hjerte, og at det omtrent er ham umuligt at forstaa, hvorfor Du har Betæneligheder. [...] Jeg tror næsten han ser noget ”republikansk” deri; annerledes kan jeg ikke forklare mig hans Bekymring.¹⁸⁸

Sverdrup ikke ønsket å innføre republikk, og i en tale på Lillestrøm i 1873 slo han det fast: ”[m]an har nevnt republikken. Dette har jeg alltid ansett for spøk. Der intet menneske i landet, som har gjort noget skritt dertil, og jeg har aldri uttalt mig for at denne regjeringsform skal innføres hos oss.”¹⁸⁹ Om kongen kjente til denne talen eller ei vites ikke, men det er godt mulig han tvilte på Sverdrups overbevisninger i spørsmålet om republikk. Sverdrups nøling i å ta i mot ordensutnevnelsen bygget derfor kanskje under det.

Hvorfor var det så viktig for kongen at statsministeren og regjeringsmedlemmene skulle innlemmes i ordenen? En mulig forklaring er at dette er at det var en måte å understreke sin uformelle makt på, og en måte å tydeliggjøre den posisjonen han ønsket å ha i styringen av Norge. Å takke nei til en flott utmerkelse kunne fornærme kongen og forsure det ferske forholdet – det må både Sverdrup og kongen ha vært klar over. Ordensutnevnelser var også et av de siste områdene hvor kongen fortsatt hadde personlig makt formelt sett, og utnevnelsen kan også ha vært en demonstrasjon av denne makten. Det kan også tenkes at det rett og slett var en vennlig gest fra kongen, og at han oppriktig mente at en statsminister burde ha et ordensmerke. Koht skriver for eksempel: ”[...] kongen syntes nu det var alt annet enn sømmelig at regjeringschefen og saa mange av statsraadene skulde optræ uden ordener”¹⁹⁰. Vi vet at Oscar II var opptatt av tradisjoner og etikette, og denne ordenshistorien kan være et utslag av det.¹⁹¹ I tillegg var det fortsatt en adel i Sverige, og kongen kan ha ment at dette var en måte å likestille sine nærmeste i de to landene på. Forklaringen kan ligge et sted i mellom og ha elementer fra begge.

¹⁸⁷ Koht, *Johan Sverdrup*, 1925, 3:173.

¹⁸⁸ Koht, *Johan Sverdrup*, 1925, 3:173.

¹⁸⁹ RA/PA-0890/K/L0124/0002 – Mappe med stoffsamling om Johan Sverdrup, Jens Arup Seips privatarkiv.

¹⁹⁰ Koht, *Johan Sverdrup*, 1925, 3:172.

¹⁹¹ Stråth, *Union og Demokrati*, 288.

”Storkorset – ja Du faar finde Dig i Din Skjæbne”, skrev Jakob Sverdrup til statsministeren da han til slutt mottok den høyeste graden i St. Olavs orden i januar 1885.¹⁹² Foruten Sverdrup ble også de norske statsrådene i Stockholm tildelt utmerkelsen.¹⁹³ ”Os herinde tog han nok af Hensyn til de mange dekorerede Svensker, vi færdes iblant”, skrev Jakob Sverdrup som forklaring på at de tre mottok orden og ikke resten av regjeringen. Videre forklarte han hvorfor kongen ikke utnevnte hele regjeringen: ”[m]en saa fandt han [kongen] ud, at ”det tog sig mindre godt ud” at se dem alle paa Rad opførte i Aviserne som dekorerede” .¹⁹⁴

I løpet av perioden regjeringen Sverdrup satt ble også de fleste andre statsrådene tildelt ordenen.¹⁹⁵ Men statsministeren selv nølte med å ta i mot ordenen. Et brevutkast Sverdrup hadde planlagt å sende kongen illustrerer det:

Jeg er dybt taknemlig for den mig tiltænkte Naadesbevisning. Men jeg beder Deres Majestæt tillade mig at vise, hvorledes en Mand med sund Forstand og et ærligt Hjerte tjener Deres Majestæt, Fædrelandet og Nordens sak prunkløst og uden Fordringer. Sir! Lad mig faa Lov til at være den ringe Arbejder, der setter sin Ære i at leve for det Bedste, der er kommet ham imøde i Verden.¹⁹⁶

Altså lette Sverdrup etter utveier for å slippe å motta ordenen, og forsøkte å argumentere med at han bare var en tjener av fedrelandet og derfor ikke skulle bære ordener. Han sendte likevel ikke brevet, og tok i mot utnevnelsen. Hvorfor aksepterte han dette? En forklaring kan være at gesten var umulig å avslå. En annen, mer strategisk forklaring, er at han ved å gi kongen denne tross alt symbolske seieren bidro til å forbedre og varme opp forholdet dem i mellom, noe også Koht argumenterer for.¹⁹⁷

¹⁹² Koht, *Johan Sverdrup III*, 174. ; Etter storkors kommer kommandør av 1. og 2. klasse, og deretter ridder av 1. og 2. klasse. Amundsen, *Den kongelige norske St. Olavs orden 1847-1947*, 22.

¹⁹³ Statsrådene Hans Georg Jacob Stang og Jacob Sverdrup ble utnevnt til riddere av første klasse. Den norske statsministeren i Stockholm, Ole Richter, hadde allerede i 1876 blitt ridder av ordenen grunnet statsborgerlig fortjeneste, og i 1887 fikk også han storkorset. Fra og med 1884 var Richter også kansler for ordenen. Amundsen, *Den kongelige norske St. Olavs orden 1847-1947*, 220, 204, 10, 38.

¹⁹⁴ Koht, *Johan Sverdrup III*, 174.

¹⁹⁵ Eksempelvis Sofus Arctander i juni 1885, Baard Madsen Haugland og Birger Kildal i juli 1886. Amundsen, *Den kongelige norske St. Olavs orden 1847-1947*, 1947, hhv. s. 17, 57, 60. Se nevnte bok for fullstendig oversikt.

¹⁹⁶ Koht, *Johan Sverdrup III*, 173-174.

¹⁹⁷ Koht, *Johan Sverdrup III*, 172-174.

Jakob Sverdrup hadde også forberedt onkelen på eventuell kritikk fra venstrebevegelsen: ”Du vil da kunne sige, at Du er bleven paanødet Ordenen og har paa Grund af Omstændighederne troet at maatte finde Dig i Skjæbnen.”¹⁹⁸

3.4 Visekongesaken

Bråket rundt visekongesaken var en kortvarig affære, men står igjen som vel egnet eksempel på de uklare forholdene samarbeidet mellom kongen og regjeringen foregikk under. ”Ligeledes kan Kongen beskikke en Vicekonge” stod det i Grunnlovens § 12 under Sverdrups regjeringstid.¹⁹⁹ Visekongen kunne overta enkelte kongelige funksjoner.²⁰⁰ I perioden fra Grunnloven ble vedtatt i 1814 til ordningen ble opphevet i 1891 hadde Norge en visekonge kun i 1 år, 11 måneder og 16 dager.²⁰¹ Meningen med bestemmelsen var at kongen fortsatt skulle sitte i Stockholm mens visekongen oppholdt seg i Kristiania. Derfor ble visekongedømmet oppfattet som et symbol på at Norge og Sverige ikke var likestilte i unionen, ”en af disse Bestemmelser, der giver os Udseende af at være underordnet”, som politikeren Jacob Lindboe sa på Venstres landsmøte i 1887.²⁰² Visekongedømmet hadde historisk vært en uregelmessig og noe tilfeldig institusjon, men nå ønsket kongen å gjøre visekongedømmet permanent.

Oscar II ville at sønnen kronprins Gustaf skulle fungere som visekonge i Norge. Det er litt uklart hva visekongetittelen innebærer utover ”enkelte kongelige funksjoner”, men å være stedfortreder, sitte i statsrådet og være kongens øyne og øre i Kristiania var blant oppgavene. Kongens motiver kan vi også finne igjen i samtaler om visekongedømmet under riksrettsdommene i 1883-84. På dette tidspunktet innså kongen og hans krets muligheten for at statsministeren kunne komme fra opposisjonen, og at det etablerte systemet ble utfordret. Kronprinsen som visekonge var derfor tenkt å skulle skape en forsonende arena mellom de

¹⁹⁸ Koht, *Johan Sverdrup III*, 173.

¹⁹⁹ I Grunnloven fra november 1814 stod det i tillegg ”(...) eller en Statholder”. Stattholderembetet ble fjernet i 1873. Grunnloven § 12, grlbest. av 5. juni 1873.

²⁰⁰ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 179.

²⁰¹ I 1814 var Karl Johan visekonge i 20 dager, og igjen i 1816 var han visekonge fra 10. juni til 16. juli. I 1824 var det Oscar I som satt som visekonge mellom 11. april og 1. november, og i 1833 satt han fra 17. juni til 3. september. Deretter var det først en visekonge igjen i 1856, da kronprins Karl satt fra 17. juni til 22 juni året etter. Først i 1884 var det en ny visekonge med kronprins Gustafs inntreden fra 19.-26. mars, altså under statsrådsaken. Regjeringen.no, ”1856: Ett år med visekonge i Norge”, <https://www.regjeringen.no/no/dep/smk/ansvarsomrader/forloperne/1814-1905/1856-ett-ar-med-visekonge-i-norge/id2398891/>, hentet 04.05.2016.

²⁰² Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 179.

før så steile frontene, i tillegg til å være kongens representant i Kristiania i stedet for statsministeren:

Samtidig drøftedes Tanken paa at faa Kronprinsen udnævnt til Vicekonge for en længere Tid. Hans Hof kunde blive et *socialt Midtpunkt*, hvor folk af modsatte Anskuelser kunde mødes og omgaaes med hverandre. Man vilde dermed komme ut over den Ordning, at Statsministeren skulde være den representerende Myndighed, og kunne skabe et *forsonende Midtpunkt*.²⁰³

Statsministeren ville dermed være kongens rådgiver, men ikke kongens første representant.²⁰⁴ Det var en beroligende tanke for kongen som så at alt endret seg rundt ham. Med kronprinsen på plass i Kristiania, i dialog med samtlige aktører, og til stede i statsrådet med en modererende og forsonende funksjon, kunne Oscar få litt mer kontroll over endringene som var i ferd med å skje i statsstyret etter regimeskiftet. Utfordringen var at visekongedømmet var dyrt, 96 000 kr årlig, og ”ikke populært, kanskje allerminst hos vore Premierministeremner”, skriver Yngvar Nielsen og peker på at Sverdrup mente statsministerposten skulle være både kongens første rådgiver og representant.²⁰⁵

Men Johan Sverdrup kom faktisk kongen i møte i visekongespørsmålet, og lovt kongen våren 1884 at han skulle se på muligheten for å innføre et visekongedømme på sikt.²⁰⁶ Dette viser nok en gang at Sverdrup var strategisk imøtekommende overfor kongen for å skape et godt forhold. En uttalelse som understøtter dette er at Sverdrup sa til regjeringskollega Ludvig Daae at de her ”havde et Middel til at gjøre os Kongen forbunden”, og foreslo at regjeringen derfor skulle støtte kongens ønske om å innsette kronprinsen som visekonge.²⁰⁷ Saken kunne dermed bare være et forhandlingskort og en blidgjørende gest i den første fasen av den nye regjeringshverdagen. Det var ikke videre populært hos regjeringskollegaene, og forslaget ble liggende dødt. Likevel var noe av det første Stortinget gjorde etter regimeskiftet å øke kronprinsens apanasje fra 30 000 kr til 80 000 kr. Det skjedde 4. juli, en ukes tid etter regjeringen Sverdrup troppet på, med en ”stilltiende forutsætning, statfæstet av Sverdrup” at det ikke skulle innføres noe visekongedømme denne omgang.²⁰⁸

²⁰³ Nielsen, *Under Oscar IIs regjering*, 264.

²⁰⁴ Nielsen, *Under Oscar IIs regjering*, 267.

²⁰⁵ Nielsen, *Under Oscar IIs regjering*, 267-268.

²⁰⁶ Koht, *Johan Sverdrup III*, 179-180.

²⁰⁷ Daae, *Politiske dagbøker og minner bd. III*, 3:113.

²⁰⁸ Koht, *Johan Sverdrup III*, 179-180.

Høsten 1884 kom kongen med et nytt forslag om å utnevne sønnen til visekonge. Da Sverdrup videreformidlet kongens ønske, slo de øvrige regjeringsmedlemmene det ned. Unntaket var Jakob Sverdrup og Jacob Stang som mente det var strategisk lurt å gi kongen denne seieren for å unngå strid og at kongen skulle gi regjeringen avskjed.²⁰⁹ I vintermånedene i 1885 minte kongen igjen Sverdrup om visekongeplanene, og la ikke skjul på sin entusiasme: ”Hvad Du siger om Gustaf og Kronprindsessen glæder mig! Jeg tør altså at forudsætte at Du vil lægge Tyngden af Din Understøttelse i Vægtskålen når der bliver Spørgsmål om Vicekongeskab for ham.”²¹⁰ Men Sverdrup kunne ikke møte ønsket denne gangen heller. Planene hadde blitt kjent utad, venstrepressen protesterte, og Daae kritiserte ham nå for å føye seg etter kongehuset.²¹¹ Sverdrup måtte snu for å roe stemningen. Den pragmatiske forhandlingsstrategien han forsøkte å føre ble oppfattet som avvik med venstrepolitikken og sine egne politiske idealer. Et siste forsøk ble gjort med et kompromissforslag: regjeringen skulle foreslå å avskaffe visekongedømmet mot at kronprinsen skulle være den siste visekongen. Men kongen kunne ikke gå med på det på grunn av at det ville mottas dårlig i Sverige, og heller ikke Stortinget var positivt innstilt til et slikt forslag.²¹²

”Det finder for Tiden ikke at kunde tilraade Deres Majestet at udnævne Hans Kongelig Høihed Kronprindsen til Vicekonge” står det i et brevutkast fra Sverdrup til kongen.²¹³ Presset fra Venstre og fra regjeringskollegaene ble for stort, Sverdrup måtte snu, og mistet med det et forhandlingskort. Visekongesaken er et godt eksempel på en sak der Sverdrup er strategisk positiv og imøtekommende overfor kongen, men snudde på grunn av press fra partiet. Det later til at saken må ha vært vurdert som ikke viktig nok til å stå på den prinsipielle overbevisningen, men som en sak som kunne brukes strategisk. Saken viser også at Sverdrup og regjeringen i dette tilfellet hadde reell makt mens kongen selv bare kunne prøve å påvirke.

²⁰⁹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 180.

²¹⁰ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 151, brev om hær sak, adressering av konge og departementer, marinedepartementet og visekongeskab fra Oscar II til Johan Sverdrup, 05.02.1885.

²¹¹ Per Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1964), 72. Forholdet mellom Daae og Sverdrup var på denne tiden svært dårlig på grunn av uenighetene de hadde rundt utformingen av hærreformen. Det førte til at Daae gikk ut av regjeringen 30. april 1885, og til at Sverdrup ble sjef for armédepartementet.

²¹² Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 73.

²¹³ RA/PA 0167, 3B00713, mappe 51, brevutkast fra Johan Sverdrup til Oscar II om visekongeutnevningen, udatert.

3.5 Menighetsrådssaken

Dragkampene Sverdrup var en del av og krysspresset han ble utsatt for, foregikk ikke bare mellom regjeringen og kongen. Menighetsrådssaken illustrerer hvor uoversiktlig det politiske landskapet var etter 1884. Den var en viktig årsak til Sverdrups etter hvert svekkede stilling blant venstrefolk. Saken trenerte lenge, var gjennomsyret av uenighet, og endte opp med å ikke bli vedtatt i Stortinget. Den skapte kaos og usikkerhet, og evnet ikke å samle Venstre.

Å innføre såkalte *menighetsråd* var lenge en viktig sak for den lekmannskristne, lavkirkelige delen av Venstre. Slike råd skulle gi lokalbefolkningen medbestemmelse i utviklingen av prestegjeldet. Blant annet skulle rådene være med på å foreslå nye prester, og ha ansvar for livet rundt kirken i form av å drive og bestemme innholdet i undervisning, musikk og diakoni, ”i det Hele varetage Menighedens Tarv”.²¹⁴ Den foreslåtte reformen var demokratiserende og desentraliserende, ved å flytte makt fra de geistlige embetene og kirken sentralt til kirkelyden og folket lokalt. I så måte stiller denne saken seg i rekken av demokratiserende reformforslag venstrebevegelsen og motkulturene fremmet gjennom andre halvdel av 1800-tallet, som for eksempel stemmerettsreform, juryordning og jamstellingsvedtak.

Saken hadde også en lang forhistorie, og var blitt lansert ved flere anledninger gjennom andre halvdel av 1800-tallet. I 1857 fremmet Johan Sverdrup med Ole Gabriel Ueland, broren Harald Ulrik Sverdrup og flere andre for første gang et lovforslag om menighetsråd. Kamrene på Stortinget ble ikke enige. Odelstinget sendte forslaget videre to ganger, mens det i Lagtinget ble henlagt og anmodet om mer utredning og for å gi kirken en mulighet til å uttale seg. Forslaget falt til slutt i det samlede Storting.²¹⁵

I 1860, da Ueland la frem saken på ny, sa, eller *ropte* Sverdrup: ”Jeg sier: fri menighet og fri kommune er tvillingsøstre; man kjemper mot et dobbelt aristokrati, det hierarkiske og det verdslige”.²¹⁶ For Sverdrup var det demokratiserende elementet ved saken viktigst. Alle deler av folks liv inngikk i Sverdrups tanker om folkestyre og frihet. Selvstyret skulle ikke bare

²¹⁴ Koht, *Johan Sverdrup III*, 334 (sitatet). ; Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 145. ; Tarald Rasmussen, ”Menighetsråd”, i Store Norske Leksikon, <https://snl.no/menighetsr%C3%A5d>, hentet 06.05.16.

²¹⁵ Oth. Prp. No. 23. (1886). Angaaende Udfærdigelse af en Lov om Menighedsraad og Menighedsmøder. I Kongeriget Norges 35. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1886, Del 3. Kristiania: Trykt i flere Bogtrykkerier, 1886, s. 6-7. ; Koht, *Johan Sverdrup I*, 313.

²¹⁶ Koht, *Johan Sverdrup I*, 313.

gjelde i kommunene (jf. Formannskapslovene av 1837), men også i menighetene. Også denne gang fikk saken to behandlinger fordi kamrene ikke ble enige. Forslaget gikk videre fra Odelstinget, men i Lagtinget ble den henlagt med begrunnelse om sakens dype inngripen i samfunnslivet og derav behov for større utredning. Forslaget ble forkastet i det samlede Storting.²¹⁷

Neste behandling kom i 1863, også denne gang initiert av Ueland, men forslaget ble forkastet allerede i Odelstinget.²¹⁸ I 1866 ble forslag om menighetsmøter fremmet, et litt større, rådgivende møte som skulle utføre de oppgaver som tidligere var tiltenkt menighetsrådet. Også dette ble stoppet i Odelstinget, på grunn av sakens likhet med menighetsrådssaken.²¹⁹ En ny behandling av menighetsrådssaken skjedde i 1869, nå fremmet av Ole Irgens. Etter to behandlinger i Stortingets kamre, ble lov om menighetsråd vedtatt, men regjeringen nektet sanksjon.²²⁰ I 1871 ble forslag om menighetsmøter tatt opp på ny, med komitébehandling frem til 1873. Komiteen innstilte på å forkaste forslaget, og fikk Odelstinget med seg i behandlingen i april 1873.²²¹

1873 var siste gang før 1885 at forslag om menighetsråd eller menighetsmøter var til behandling i nasjonalforsamlingen, men i årene 1878-1882 og i 1884 var det flere andre kirkereformatoriske forslag. I 1878 om menighetenes medvirkning ved tilsetninger i geistlige embeter, og fra 1879 til 1882 lå en sak initiert av Jakob Sverdrup om menighetenes innflytelse på valg av prester uten fremgang hos kirkekomiteen.²²² I 1884 ble også en lov om utvidet adgang til kirkene vedtatt i Odelsting og Lagting, men nektet sanksjon.²²³

Lang og omstendelig forhistorie til tross, forslaget om å innføre menighetsråd vakte bekymringer og motstand: i Høyre, men også hos den kulturradikale delen i Venstre, som utgjorde en større del av partiet etter 1884. Menighetsrådene skulle kunne bestemme hvem som kunne motta nattverd, og det ga rådet en mulighet til å utøve kirketukt.²²⁴ De kulturradikale var derfor bekymret for at kirken skulle bli mer lukket heller enn mer åpen. De

²¹⁷ Oth. Prp. No. 23 (1886), s. 8.

²¹⁸ Oth. Prp. No. 23 (1886), s. 15.

²¹⁹ Oth. Prp. No. 23 (1886), s. 15-16.

²²⁰ Oth. Prp. No. 23 (1886), s. 18-19.

²²¹ Oth. Prp. No. 23 (1886), s. 21.

²²² Oth. Prp. No. 23 (1886), s. 24-25.

²²³ Dette skjedde 24. juni 1884, altså to dager før regjeringen Sverdrup tiltrådte. Oth. Prp. No. 23 (1886), s. 28-29.

²²⁴ Fulsås, *Historie og nasjon*, 186.

ønsket at kirken skulle være vid og favne om alle, og var redd for å miste kontrollen til mer konservative og pietistiske miljøer lokalt.²²⁵ Dersom disse miljøene fikk bestemme over kirken, kunne personer som ikke passet inn i pietistenes bilde av den gode og moralske borger bli stengt ute fra kirken.

For Høyre var ikke kirkereformen ønskelig da desentraliseringen blant annet ville fjerne makt fra presteembetene. De ønsket en høykirkelig og sentralisert kirke. Alf Kaartvedt siterer i *Drømmen om borgerlig samling* den konservative politikeren og biskopen J. C. Heuch som illustrerer motviljen mot å fjerne makt fra embetsmennene:

Menighetsrådstanden var et ektefødt barn av den ukristelige folkesuverenitetslære. Den ville ut fra den falske forestilling om vox populi vox dei gjøre presten til menighetens 'très humble serviteur', en 'Bierhane, der maa give vand til enhver som behager at dreie på den'.²²⁶

Frykten var at presten skulle miste "embetets supremati" og bli en nikkedukke for menigheten.²²⁷

I regjeringen var det Jakob Sverdrup som var agitator for kirkereformen, en sak han "arvet etter sin far", sogneprest og stortingsmann Harald Ulrik Sverdrup, Johan Sverdrups tre år eldre bror.²²⁸ Jakob Sverdrup var prest og folkehøgskolemann, og en viktig del av den lekmannskristne bevegelsen. Hans engasjement for saken ble hørt: kampen om innføring av menighetsråd ble en av de store sakene for regjeringen Sverdrup. Regjeringen havnet i en mellomposisjon der den ble presset fra begge sider – fra de kulturradikale i eget parti, og fra Høyre.

Det er noen ting vi må forstå for å skjønne hvorfor saken var så viktig for Sverdrup selv om den hadde lite støtte i regjeringen og på Stortinget. For det første er slektsforholdet mellom de to Sverdrupene verdt å se på. Det er tidligere nevnt at Johan og Jakob Sverdrup var onkel og nevø. Men Jakob var også Johans nære rådgiver i mange forskjellige saker, noe som ble illustrert over i diskusjonen om St. Olavs orden. Jakob Sverdrups rådgivende rolle var kjent

²²⁵ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 145.

²²⁶ "Vox populi vox dei" oversettes fra latin til "folkets stemme er Guds stemme", "très humble serviteur" oversettes fra fransk til "svært ydmyke tjener", "Bierhane", fra tysk, betyr her tappekran/kran. Alf Kaartvedt, *Høyres historie I. Drømmen om borgerlig samling 1884-1918*, (Oslo: J. W. Cappelens Forlag, 1984), 64.

²²⁷ Kaartvedt, *Drømmen om borgerlig samling*, 64.

²²⁸ Koht, *Johan Sverdrup III*, 329.

utad, og i mediene fikk han etter hvert mye av skylden for onkelens moderate dreining.²²⁹ Samtidig kom de to Sverdrupene fra en stor slekt med en lang historie, og lojalitetsbåndet til slekten, samt ønsket om å støtte sin yngre nevø i hardt vær når det stormet rundt menighetsrådssaken, kan ha spilt inn. Fordi andre Sverdruper tidligere hadde kjempet for en demokratisering av kirken, var dette også en fortsettelse av et arbeid slektninger hadde påbegynt. En skal likevel være forsiktig med å overdrive betydningen av dette. Da Jakob Sverdrup i 1880 lenge var mot 9. juni-vedtaket i statsrådsaken, sa Sverdrup til kollega på Stortinget Wollert Konow (SB) at ”jeg tror ham ikke, ti – med slag i haanden – han er en ræv.”, så slektskap betød nok ikke alt for statsministeren.²³⁰

For det andre må vi forstå at Jakob Sverdrups bakgrunn fra den lekmannskristne bevegelsen gjorde det viktig å gi denne gruppen en politisk seier. Han representerte en viktig del av venstreregjeringens velgerfundament.²³¹ Det var vanskelig å forbigå han i en så viktig sak. Og for det tredje hadde kirkereformatoriske forslag, som vist tidligere, lange røtter venstrebevegelsens historie, Johan Sverdrup hadde selv talt for ulike varianter av menighetsrådssaken og andre kirkeforslag ved flere anledninger, lenge før den kulturradikale fløyen var blitt stor i Venstre. Menighetsrådsforslaget var i tillegg med i Venstres programforslag til valget i 1885, og Sverdrup nevnte også saken tidlig i korrespondansen rundt forhandlingene med kongen om regjeringdannelsen.²³² Det er derfor utenfor enhver tvil at røttene til saken var godt fundert i venstrekretsen og i Sverdrups politiske forhistorie.

Samtidig er det interessant å belyse Johan Sverdrups forhold til religion for å forstå hvorfor saken ble så betydningsfull for regjeringen og for ham selv. Oscar beskriver det slik i sine memorarer:

Johan Sverdrup är icke, såsom många hans gamla ”radikala” vänner, antireligiös eller fritänkare. Han är tvärtom, som enskild man, sant religiös, om än ej ortodox uti varje detaljfråga, samt han bör närmast hänföras till de politiskt fri-religiösa, eller om man så vill (?)

²²⁹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 329, 336-337.

²³⁰ Det hører med å presisere at ”ræv” her betyr dyret rev. Koht, *Johan Sverdrup III*, 328. (SB), som står for Søndre Bergenhus, brukes for å skille Konow fra fetteren med samme navn, Wollert Konow (H), der H står for Hedemarken. De satt begge på Stortinget for Venstre i perioden oppgaven omhandler.

²³¹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 328-329.

²³² RA/PA 0167, 3B00713, mappe 30, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup om blant annet kirkesaken, 26.09.1887, i samlekonvolutt merket ”Hamarresolusjonen”. ”Du har fuld Ret i at sige at denne store sags Ansvar kan ikke med Rette alene væltes på Jacob Sverdrups skuldre thi Statsministeren selv har havt en afgjørende Del i dens fremlæggelse, hvilket Du allerede i Juni 1884 ærligt sagde mig, når Spørgsmålet var om Statsrådets Sammensætning.”

[sic] liberala troende; de som i politiken hittat på det mera betecknande än hedrande dubbelordet: ”Frisindet-samvittighed”!²³³

Ifølge Oscar var altså Sverdrup religiøs – kanskje ikke ortodoks i alle spørsmål – men likevel religiøs. I ettertida har en kanskje heller tenkt at Sverdrup ikke var spesielt religiøs av seg. I biografien om Ole Richter skriver Per Fuglum for eksempel: ”Johan Sverdrups religiøse utvikling reiser problemer som kanskje alltid vil bli stående uløst”, uten at det utbroderes noe mer.²³⁴ Men, i det minste ifølge Oscar, er svarene ganske klare. Her passer det å minne om den store inspirasjonen Sverdrup hadde fra undervisningen og brevskrivningen med sin tante Lise, som beskrevet i kapittel 2. Elisabeth Sverdrup var bekjennende kristen, og religion inngikk i utdanningen hun ga ham. Hun hadde en deistisk overbevisning, og denne kan nok ha påvirket Sverdrup. En kamp for å demokratisere kirken stemmer godt overens med den frihetsorienterte undervisningen fra Elisabeth, så vel som med resten av Sverdrups politiske profil. Kampen for frihet, selvbestemmelse og demokrati skulle også gjelde kirken.

I biografien til Halvdan Koht finner vi flere karakteristikk av Sverdrups forhold til religion, og i følgende sitat fra ungdomsårene beskriver han hvordan Sverdrup brukte tid på å finne ut av sin religiøsitet:

Han hadde en sjælelig blygsel som fik ham til aa holde sin religion for sig selv, og sikkert mente han ogsaa, at her galdt det spørgsmaal som hver mann maatte gjøre op med sin egen sjæl. (...) [I] studenterdagene stridde [han] sig igjennem mangslags tanker og tvil.²³⁵

Tvilen Koht viser til, stemmer ikke helt overens med sitatet hentet fra Oscars biografi. Men det skiller flere tiår mellom de to beskrivelsene – ungdomstid og eldre dager. Derfor er det interessant å se på det Koht skriver om Sverdrups religiøse *utvikling*, som gikk ”gjennom ’spekulativ’ og ’destruktiv’ tenkning bort fra ’tomme abstraksjoner’ fram til et inderlig personlig gudsforhold”.²³⁶ Videre forteller han at Sverdrup mot slutten av studietiden, i 1840-41, kjøpte verker av den danske teologen Jacob Peter Mynster, en av den senere svært populære folkeopplysningsmannen Nikolai F. S. Grundtvigs motstandere. I 2. bind av Kohts biografi står at Sverdrup og Bjørnstjerne Bjørnson i 1872, altså 30 år senere, røk ”hardt i

²³³ Oscar II, *Mina memoarer II*, 135. Spørsmålsteget er hans eget.

²³⁴ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 221.

²³⁵ Koht, *Johan Sverdrup I*, 60-61.

²³⁶ Koht, *Johan Sverdrup I*, 61.

haarene paa hverandre” i diskusjoner om religion, fordi Sverdrup ikke hadde sans for Bjørnsons grundtvigianske oppfatninger.²³⁷ Mynsters teologi ser altså ut til å ha fulgt han gjennom livet. ”Dogmatisk kristen blev visselig Johan Sverdrup aldrig; han bevarte fra ungdommen et aapent og sterkt religiøst frisinn, og han ville hverken la sig selv eller andre stenge ham inne bak faste læresetninger”, skriver Koht videre.²³⁸ ”Det væsentlige for ham i religionen blev livet og gjerningen(...)”.²³⁹ Disse utdragene ligner mer på Oscars beskrivelse av Sverdrups religiøsitet, og de to kildene underbygger dermed hverandre. Det var frisinn, liberale tanker og udogmatiske overbevisninger som var Sverdrups kristendom, men like fullt en godt fundert kristen tro. Innblikket i Sverdrups religiøse overbevisning, og hvordan den henger sammen med hans demokratiske idealer, gjør det lettere å forstå hvorfor kampen for å innføre menighetsråd ble så viktig for han, når den samtidig var så upopulær.

Regjeringen fremmet forslaget til lov om menighetsråd i 1886, men det var prematurt.²⁴⁰ Det var uenigheter om forslaget internt i regjeringen, noe behandlingen bar preg av. Det vakte usikkerhet i opinion og på Stortinget. I proposisjonen til Odelstinget stod dissensene listet opp, og de ble kjent utad.²⁴¹ Noen regjeringsmedlemmer støttet ikke forslaget i det hele tatt, mens andre var uenige om hvilke bestanddeler forslaget skulle inneholde. Kort oppsummert fordelte uenighetene seg slik: Johan Sverdrup, Jakob Sverdrup, Jacob Stang, Baard Madsen Haugland og Hans Rasmus Astrup støttet forslaget. Aimar Sørenssen, med støtte fra Ole Richter og Sofus Arctander, ønsket at det skulle være opp til menighetene selv å bestemme om de ønsket menighetsråd. Men Arctander og Richters primære standpunkt, sammen med Birger Kildal og Elias Blix, var at forslaget ikke skulle legges frem i det hele tatt, på grunn av uenighetene.²⁴² Paragrafen i lovforslaget om å gi menighetsrådene stemmerett i bispevalg, ble imidlertid fjernet av kongen.²⁴³ Her er dermed nok et eksempel på at kongen ikke var strippet for personlig makt.

²³⁷ Halvdan Koht, *Johan Sverdrup II: 1870-1880*, (Kristiania: Aschehoug, 1922), 60. Det er verdt å legge til at Bjørnson selv bevegde seg bort fra grundtvigianismen mot slutten av 1870-åra og starten på 1880-åra. Edvard Hoem, *Vennskap i storm. Bjørnstjerne Bjørnson 1875-1889*, (Oslo: Forlaget Oktober, 2010), 97.

²³⁸ Koht, *Johan Sverdrup I*, 61-62.

²³⁹ Koht, *Johan Sverdrup I*, 62.

²⁴⁰ Oth. Prp. No. 23 (1886). ; Hs. Majestæt Kongens Tale til 35te ordentlige Storthing ved dets Aabning, samt Beretningen om Rigets Tilstand. I Kongeriget Norges 35. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1886, Del 1a. Kristiania, Trykt i flere Bogtrykkerier, 1886.

²⁴¹ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 228.

²⁴² Oth. Prp. No. 23 (1886), s. 166 ff. ; Koht, *Johan Sverdrup III*, 334-335.

²⁴³ Koht, *Johan Sverdrup III*, 335. Bispevalgsparagrafen var en av paragrafene som lå på tegnebrettet, og gikk inn for at menighetsrådene skulle være med å velge biskopene. Først i 2012 fikk menighetsrådene stemmerett i bispevalg. Hallgeir Elstad, ”Bispevalg” i Store norske leksikon, <https://snl.no/bispevalg>, hentet 27.05.2016.

Statsrådene gikk likevel til slutt med på å fremme forslaget, noe som tyder på at Sverdrups fraksjon må ha lagt mye vekt på saken. Det bekreftes i biografien om Ole Richter hvor det står at Sverdrup gikk til det skritt at han truet statsrådene med å gjøre menighetsrådssaken om til et kabinettsspørsmål i trontalen på Stortinget dersom han ikke fikk støtte til å legge frem saken.²⁴⁴ ”Helt utilbørlig syntes han [Richter] det var at Sverdrup øvde press på sine kolleger ved trusel [sic] om kabinettsspørsmål, og det ikke bare i sakens realitet, men også når det gjaldt dens berøring i trontalen.”²⁴⁵ Om dette ikke var en bløff fra Sverdrups side, er dette det første eksemplet på at Sverdrup satte regjeringens flertall på spill på grunn av en enkeltsak.

Denne forvirringen lagt sammen med de sterke uenighetene mellom regjeringen og de radikale i Venstre på denne tiden skapte vedvarende uro. Kiellandsaken, sammen med konfiskeringen av *Fra Kristiania-Bohemen* og *Albertine* ga de kulturradikale et varsko om at regjeringen bevegde seg i en konservativ og moralistisk retning i kulturpolitikken. Menighetsrådssaken ble derfor tett knyttet til disse sakene i det samtidige ordskiftet.²⁴⁶ At Jakob Sverdrup i tillegg var sterkt engasjert i samtlige saker, gjorde ikke den radikale fløyen i Venstre vennligere innstilt overfor forslaget.

I juni 1886 ble forslaget først vedtatt utsatt, og det fikk ingen ny behandling det året.²⁴⁷ Dette til tross for at Sverdrup hadde gitt temaet stor plass i trontalen, med et fyldig avsnitt blant ni andre.²⁴⁸ Å legge så stor vekt på noe som ikke fikk gehør, var et klart nederlag for statsministeren. Kongen hadde advart han mot å gå så hardt ut med saken så tidlig i regjeringensperiode, hvilket han minte Sverdrup på i et brev etter saken til slutt var lagt død.²⁴⁹ ”Du turde erindre at jeg i sin Tid, var imod Udtalelsen af så bestemt Art i Trontalen 1886, og måske vil du finde at jeg havde nogen Grund til Betænkelighed og Modstand den gang.”²⁵⁰

²⁴⁴ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 227.

²⁴⁵ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 227.

²⁴⁶ Koht, *Johan Sverdrup III*, 332.

²⁴⁷ Indst. O. No 70. Indberetning fra Kirkekomiteen angaaende udsatte Sager. I Kongeriget Norges 35. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1886, Del 6. Kristiania: Trykt i flere Bogtrykkerier, 1886. ; Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 229.

²⁴⁸ Hs. Majestæt Kongens Tale til 35te ordentlige Storthing. I S. tid. 1886, del 1a. Trontalen 1886, St.forh. 1886, del 1a

²⁴⁹ RA/PA 0167, 3B00713, mappe 30, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup om blant annet kirkesaken, 26.09.1887, i samlekonvolutt merket ”Hamarresolusjonen”.

²⁵⁰ RA/PA 0167, 3B00713, mappe 30, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup om blant annet kirkesaken, 26.09.1887, i samlekonvolutt merket ”Hamarresolusjonen”

Dagbladet var blant de mange som fulgte med på uroen i venstrebevegelsen på denne tiden, og så at mye av bråket skyldtes menighetsrådssaken. I september krevde avisen at saken ikke skulle tas opp igjen for å hindre splittelse i partiet.²⁵¹ Men saken var ikke over. I oktober 1886 talte Johan Sverdrup om menighetsrådssaken på en fest som ble holdt for regjeringen i Lillehammer, og viste at han fortsatt var en varm tilhenger av saken ved å si følgende:

Et sant menighetsliv er den høieste utfoldelse av det kristelige paa jord. Menighetene har en ufortapelig rett til aa ha en vegtig stemme ved valget av deres prester... Det er menighetsrepresantasjonens skjønne oppgave aa gi samfunds-aanden innen menigheten styrke aa løfte menighetens syn paa de aandelige ting og vareta dens tarv innen dens hegnede livsomraade... Jeg vil lægge mit ringe ord inn for saken og gi den min stemme, om det saa var min siste stemmegivning.²⁵²

I februar 1887 drøftet statsrådet menighetssaken på ny, og fortsatt var det uenigheter etter de omtrent samme skillelinjene som året før. Blix var satt inn igjen i Kirkedepartementet etter å ha vært statsråd i Stockholm, så nå støttet han forslaget, mens Astrup hadde siden året før beveget seg fra å støtte forslaget til å ville utsette det på ny.²⁵³

Etter hvert som tiden for stortingsbehandling nærmet seg, ble det umulig også for Sverdrup å unngå å se misnøyen blant opinion og opposisjon. Da han i tillegg fant ut at forslaget stod svakt i kirkekomiteen²⁵⁴ – kun medlemmet Bonnevie stilte seg bak²⁵⁵ – gjorde han en helomvending og ønsket å få saken utsatt.²⁵⁶ Det gikk ikke Stortinget med på, for ved å realitetsbehandle saken kunne de avvise den en gang for alle.²⁵⁷ 14.-16. juni 1887 ble et forslag om utsettelse av saken først debattert og deretter forkastet med 42 mot 39 stemmer.²⁵⁸ 17.-25. juni ble så selve forslaget debattert. Det endte med at forslaget til slutt ikke fikk noen

²⁵¹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 339.

²⁵² Koht, *Johan Sverdrup III*, 345-346. De tre punktumene står slik i sitatet.

²⁵³ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 230.

²⁵⁴ Kirkekomiteen bestod av Steen, Wexelsen, Balchen, Bentsen, Bonnevie, Fjermstad, Sveinsson og Ullmann i perioden 1886-1888. Tallak Lindstøl, *Stortinget og statsraadet: 1814-1914 D.2: De enkelte Storting og Statsraader 1886-1914*, (Kristiania: Steen'ske bogtrykkeri, 1914), 470.

²⁵⁵ Indst. O. VIII ang. Lov om Menighedsraad og Menighetsmøder m. v. I Storthingstidende for det 36. ordentlige Stortings forhandling 1887. Forhandling i Odelstinget. (Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1887), s. 1428. "Jeg har da taget Ordet for paa Komiteminoritets Vegne at optage det af den i Indstillingen indtagne Forslag."

²⁵⁶ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 230.

²⁵⁷ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 231.

²⁵⁸ Indst. O. VIII, S.tid. 1887, s. 1427.

stemmer, utenom stemmen til presten Jakob Jenssen Anderssen fra Nordlands Amt som møtte som vara for første gang²⁵⁹. Oscar II hadde dette å si om den saken i memoarene sine:

[E]n menlös lantpräst [...] innfann sig i odelstinget, rysligt djupt genomträngt av sin plikt mot den folkliga regering landet ägde sedan 1884, men ack, lika rysligt menlös och obevandrad i politikens orena mysterier! Man hade glömt att vederbörligt 'instruera' denne [...]. Han voterade, 'såsom en man', dock ej i den goda mening han tänkt sig...²⁶⁰

Dette var et totalt nederlag for regjeringen, og saken måtte legges død. Også kongen slo fast at det nå var over for menighetsrådssaken. I et brev til Sverdrup skrev han: "Kirkesagen må jo nu hvile i det mindste til efter nye Valg. Siden får man jo see."²⁶¹

Denne store og omstendelige saken illustrerer hvor uoversiktlig det politiske landskapet var etter 1884, og den viser hvordan støtten til Sverdrup kom og gikk. Samtidig forteller den om hvordan venstrebevegelsen begynte å slå sprekker, og at skillelinjer på tvers av kultur og religion fikk utløp. Saken viser også Sverdrups utvikling som statsminister, og hans stadig mer egenrådige måte å være regjeringssjef på. Han tvang gjennom saken, truet med kabinettsspørsmål, og støtte fra seg både kollegaer og støttespillere. "Kjære Sverdrup! Tag dig i Agt for at stødte fra dig dine Venner!" skrev Oscar II til ham i et brev i 1888, da kommunikasjonsproblemene i regjeringen virkelig hadde blitt store.²⁶²

Samtidig styrket Sverdrup tilhørigheten til den vestlandske lekmannsbevegelsen, som på sikt ble det eneste stedet hvor han hadde sikker støtte. Det kan vi se i Stortingsvalget i 1891 der han måtte stille på Stavanger Amts liste for å få nok stemmer til å bli valgt.²⁶³

Saken gir oss også et innblikk i hvordan det parlamentariske systemet formet seg. Kongen tok selv ut en paragraf av lovforslaget, noe som viser at makten hans fortsatt var reell. Regjeringen forsøkte å fremme en sak selv om den ikke har støtte i Stortinget. Og det ble truet med å bruke kabinettsspørsmål i trontalen som et politisk verktøy.

²⁵⁹ Tallak Lindstøl, *Stortinget og statsraadet 1814-1914. Biografier Iste del A-K*, (Kristiania: Steenske Bogstrykkeri, 1914) 31.

²⁶⁰ Oscar II, *Mina memoarer II*, 138.

²⁶¹ RA/PA 0167, 3B00713, mappe 30, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup om blant annet kirkesaken, 26.09.1887, i samlekonvolutt merket "Hamarresolusjonen". Oscars understreking.

²⁶² RA/PA 0167, 3B00715, mappe 154, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup om ministerkrise og om å beholde Jacob Stang i regjeringen, 09.07.1888.

²⁶³ Koht, *Johan Sverdrup III*, 568. Lekmannsbevegelsen stod sterkt her.

3.6 Makt og kompromisser

Etter regimeskiftet var det uklart hvem som "eide" regjeringen: kongen eller nasjonalforsamlingen? Det var uklart hvor den avgjørende beslutningsmyndigheten lå, og det kunne variere fra sak til sak. Gjennom eksemplene i kapitlet har vi sett at kongen hadde et ord med i laget på beslutningene som ble tatt, noe Sverdrup må ha oppfattet som greit. Kongens personlige makt eksisterte fortsatt, men han ble i større grad ble et redskap for politikerne, noe Sverdrup flere ganger benyttet seg av. I enkelte situasjoner, som i utnevnelsen av statsråder, ordensutnevnelser og enkelte lovforslag hadde kongen mulighet til å bestemme. I andre, lignende situasjoner, som visekongesaken, var det derimot Sverdrup og regjeringen som hadde siste ord.

I kapitlet har vi kunnet observere Sverdrups noen ganger fleksible og andre ganger rigide innstilling, og forstått at grunnlaget for samarbeid med konge og regjeringskollegaer på den ene siden, og Stortinget på den andre var utfordrende. For Sverdrups del kunne Venstre godt leve med en konge med makt så lenge de også hadde makt selv. Vi må moderere våre forestillinger om Sverdrup som en kompromissløs idealist. Tvert i mot var han en kompromissvillig maktpolitiker. Ordensutnevnelsen og visekongesaken er eksempler på saker som ikke var viktige nok ideologisk eller prinsipielt for Sverdrup, og som derfor kunne brukes strategisk. Menighetsrådssaken var derimot av en så viktig ideologisk art for han, at han holdt på den lenge, selv om den var en strategisk bom.

"För mig funnes det icke någon parlamentarism i modern mening" sa Oscar i forbindelse med et rådsmøte om menighetsrådssaken.²⁶⁴ Det gjorde det heller ikke for noen av aktørene i disse årene. Det fantes ingen presedens eller oppskrift for Venstre og Sverdrup i hvordan "innføre parlamentarisme". De hadde ingen erfaring med å takle en slik systemomveltning, og det samme gjaldt kongen. Med Riksretten kom et systemskifte, men i praksis var det de samme personene, organene og møtene som preget det politiske livet. Derfor måtte aktørene prøve seg frem for å finne praktiske løsninger på det nye systemet.

²⁶⁴ Oscar II, *Mina memoarer II*, 141. Nedtegnelsen er gjort i februar 1888.

4 Ministerkrise, mistillit og en ny parlamentarisme: 1888-1889

Han er den flotteste, friskeste natur og solgte sig til lusa; Han er fritænker og solgte sig til kristendommen, republikan og smigrer kongedømmet, Svenskehader og smigrer unionen! Og slik er alle politikere, det er mod dem, at krigen heræfter skal stå.

B. Bjørnson om J. Sverdrup, 1886.²⁶⁵

Sitatet fra Bjørnstjerne Bjørnson illustrerer godt den misnøyen som reiste seg mot Johan Sverdrup og regjeringen hans. Flertallet på Stortinget smuldret, Venstre ble delt i to i 1888, Sverdrup ble sittende som statsminister etter et valg som ikke ga flertall samme år, og det var stor usikkerhet og uenighet rundt den parlamentariske praksisen. For hva var egentlig norsk parlamentarisme? I det forrige kapitlet så vi at menighetsrådssaken var en av de første situasjonene der regjeringen gikk inn for et forslag som ikke hadde støtte i Stortinget, eller i hele regjeringen for den saks skyld. Dette kapitlet søker å identifisere hva de forskjellige aktørene la i begrepet parlamentarisme. Med aktørene menes politikere fra det radikale Rene Venstre, politikere fra partiet rundt regjeringen, Moderate Venstre og politikere fra Høyre.

4.1 Å navigere i mindretall

For å synliggjøre hvordan regjeringens navigasjonsproblemer ble større og større er jeg avhengig av å vise den lengre utviklingen, og dette første delkapitlet strekker seg derfor over hele regjeringstiden. Etter 1885 ble det vanskeligere og vanskeligere for Sverdrup-regjeringen å navigere i det politiske landskapet. Allerede ved stortingsvalget i dette året, var uenighetene blitt tydelige. Venstre gikk i 1885 til valg under parolen ”Tillit til Johan Sverdrup”. Det var ikke på grunn av at de sentrale venstrefolkene hadde så stor tillit til ham, men fordi det var den eneste det store flertallet klarte å bli enige om.²⁶⁶ Det var ingen store nye ideer, det kom ingen nye felles saker, og i stedet vokste uenigheten rundt de gamle sakene. Parolen var kun effektiv fordi den frembrakte minnet fra den forrige valgkampen i

²⁶⁵ Brev fra Bjørnstjerne Bjørnson til sin venn og forlegger Johan Sørensen 25. april 1886 om stortingsaken om Alexander Kiellands dikterlønn. Hoem, *Vennskap i storm*, 460.

²⁶⁶ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 149-150.

1882 og fra stormløpet mot parlamentarismen. Håpet var at den ville vekke minner hos folket og gjenopplive førerdyrkelsen som hadde vært så stor i årene frem mot 1884.

Men det var først etter valget i 1885 at samarbeidet i Venstre virkelig begynte å slå sprekker. En årsak til splittelsen var at med venstremenn i regjeringen ble flere viktige saker vedtatt, og dermed forsvant grunnlaget for felles front. Arbeiderkommisjonen som skulle se på arbeidernes levekår ble nedsatt i 1885, jamstillingsvedtaket som likestilte landsmålet og riksmålet kom samme år, og i 1887 ble juryordninga vedtatt. Samtidig var skoleloven, ny hærordning og flere andre saker under behandling og utredning. Riksrettsstriden hadde i årene før regjeringen Sverdrup troppet på vært så altoverskyggende at de indre forskjellene og motsetningene i venstrebevegelsen ikke hadde fått komme til syne. Dermed var det nå rom for disse strømningene, og den lekmannskristne retningen kom i konflikt med de europeisk påvirkede byradikalerne. Det ble vanskeligere å skape flertall, og grunnlaget for regjeringen forvitret.

Sverdrup ble sittende som regjeringssjef selv om flertallet ba regjeringen forsvant gradvis i løpet av 1886-1888.²⁶⁷ Det høstet kritikk fra flere hold. Politisk var det mye kritikk å hente hos Rene Venstre. Fraksjonen hadde erobret posisjonene i venstreforeningen i 1887, og 3. februar 1888 fant altså den formelle splittelsen i Venstres stortingsgruppe sted.²⁶⁸ Sverdrups krets samlet seg i partiet Moderate Venstre.

Etter splittelsen var ikke lenger Rene Venstre formelt et regjeringsparti. I Rene Venstre mente en at det var ”regjeringen som var kommet i utakt med venstreflertallet, ikke flertallet som var gått i oppløsning”.²⁶⁹ De mente at Rene Venstre var bærere av det *ekte* Venstres politikk og idealer, og at regjeringen sviktet både flertallet og fortida jo mer moderat den ble. Selv om skillet var et faktum gikk det likevel ikke en krystallklar linje midt mellom de to fraksjonene. Det fantes flere såkalte *nomader* som varierte hvem de stemte med etter saken og den personlige overbevisningen sin. Nomadene var både fra de Rene, Moderate og midt i mellom, men ønsket kommunikasjon mellom venstreforeningen og regjeringen, og forsøkte å innta en mer meglende rolle.²⁷⁰

²⁶⁷ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 164.

²⁶⁸ Danielsen, *Protokoll for Venstres stortingsgruppe 1883-1924*, 31.

²⁶⁹ Rolf Danielsen, *Det Norske Storting gjennom 150 år: B.2: Tidsrommet 1870-1908*, (Oslo: Gyldendal, 1964), 265.

²⁷⁰ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 191.

Fra kulturelt hold kom det skarp kritikk mot regjeringen fra blant annet Bjørnstjerne Bjørnson. Bjørnson hadde tidligere vært en viktig støttespiller og agitator for Sverdrup i løpet frem mot riksretten. Han var spesielt opprørt over at regjeringen gikk mot dikterlønn for Kielland og forbød *Fra Kristiania-Bohemen* og *Albertine*. For Bjørnson var dette en skandale, som grep rett inn i hans kjernefelt. Men også Sverdrups tettere forhold til kongen og de mange kompromissene med kongen og med Høyre satte Bjørnsons sinn i kok. Spesielt etter forhandlingene om utenriksvesenet til den svensk-norske unionen i 1885, der det indirekte ble fastslått at utenriksministeren skulle være svensk, ble Bjørnson svært kritisk til sin tidligere helt.²⁷¹ Sverdrup fraskrev seg ansvaret for forhandlingene slik de var referert i den såkalte 15. mai-protokollen, og Bjørnsons gode venn Ole Richter ble stående igjen som syndebukken.²⁷²

Å navigere i mindretall var ikke enkelt. Og et eksempel er nettopp unionsspørsmålene. Disse er så omfattende at de i denne oppgaven bare berøres på overflaten. Under Sverdrups regjeringsår dreide unionsdebatten seg spesielt om utenriksstyret og om mellomriksloven. Utenrikspolitikken var felles for de to landene i unionen, og ble behandlet i det ministerielle statsråd der den svenske statsministeren og utenriksministeren satt. Når det var saker som gjaldt Norge, hadde også en norsk statsråd sete.²⁷³ Våren 1885 bestemte Riksdagen at enda en svensk statsråd skulle delta i behandlingen av utenriksaker. Det var et skjevforhold den norske regjeringen ikke kunne akseptere, og Sverdrup dro til Stockholm for å kreve at det ministerielle statsråd skulle ha like mange norske som svenske medlemmer. Forhandlingene førte til et prinsipp om at tre fra hver nasjon skulle delta i rådet. Men formuleringen sa at det gjaldt to *andre* fra det svenske statsrådet samt tre fra det norske statsrådet.²⁷⁴

I praksis innebar formuleringen en formell norsk aksept av at utenriksministeren alltid skulle være svensk. Slik hadde det vært så lenge unionen hadde eksistert, men å nedfelle det skriftlig fjernet helt muligheten for en norsk utenriksminister.²⁷⁵ Protokollen fra disse forhandlingene slo fast at utenriksministeren skulle være svensk, ble det dårlig mottatt av

²⁷¹ Hoem, *Vennskap i storm*, 446-450.

²⁷² Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 125ff. ; Hoem, *Vennskap i storm*, 446-450.

²⁷³ Myhre, *Norsk historie 1814-1905*, 283.

²⁷⁴ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 125.

²⁷⁵ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 126.

resten av Venstre at regjeringen hadde godtatt dette.²⁷⁶ Sverdrup frasa seg ansvaret, og det oppstod forvirring, strid og mistenkeliggjøring rundt hvem som hadde godtatt protokollen: Sverdrup eller Richter.²⁷⁷

Mellomriksloven var det andre unionsspørsmålet som gjorde hverdagen som medlem av regjeringen vanskelig. I Sverige tok det politiske klimaet mot slutten av 1880-årene en nasjonalistisk og proteksjonistisk dreining. Den svenske historikeren Bo Stråth skriver at unionen hadde vært et liberalt prosjekt som nå nådde sine grenser.²⁷⁸ Med andre ord var den tidligere viljen til å liberalisere og bygge ned veggene mellom de to landene nå sterkt redusert blant de svenske politikerne. Ikke minst bidro den negative økonomiske konjunkturen fra 1870-årene til et ønske om å bedre den svenske økonomien, og for mange var løsningene å finne i unionsforholdet. I 1885 krevde flere svenske politikere at mellomriksloven, som regulerte handelen og skapte et frihandelsområde mellom Norge og Sverige skulle revideres i en mer proteksjonistisk retning.²⁷⁹ To år senere fikk forslaget flertall.²⁸⁰ Tollstriden i 1887, hvor proteksjonistene stod mot de liberale frihandlerne og ønsket toll på utenlandske varer, var hard og bidro til partipolarisering i Sverige. Debatten kan ses som den første dreiningen mot parlamentarisme og partienes oppkomst i Sverige.²⁸¹ Men for Sverdrup, regjeringen, og dens navigasjonsproblemer, bidro disse sakene til mer kaos og misnøye.

Blant navigasjonsproblemene var også menighetsrådssaken, hvor regjeringen kom i en mindretallsposisjon. På hvilken måte skulle en tolke at regjeringen ikke hadde fått flertall for en av sine viktigste saker? Koht skriver at i praksis hadde Rene Venstre vist regjeringen mistillit ettersom de ikke stemte for saken.²⁸² Noen mente også at regjeringen burde gå av eller be om et tillitsvotum for å kunne fortsette. Langt flere krevde avgangen til Jakob Sverdrup, som hadde drevet frem menighetsrådssaken, som konsekvens for nederlaget. Skribenten Erik Vullum ga han det lite ærerike tilnavnet "Baglerbispen" i *Dagbladet*, og i samme avis kunne en lese overskriften "Der er Ugagnsdyr i det Sverdrupske Ministerium".²⁸³ Jevnt over var misnøyen mot Jakob Sverdrup stor, og han fikk skylden for å påvirke Sverdrup

²⁷⁶ Fulsås, *Historie og nasjon*, 261.

²⁷⁷ Denne striden var en medvirkende årsak til at Richter tok sitt eget liv i juni 1888. Fulsås, *Historie og nasjon*, 261

²⁷⁸ Stråth, *Union og demokrati*, 305.

²⁷⁹ Stråth, *Union og demokrati*, 309.

²⁸⁰ Stråth, *Union og demokrati*, 335.

²⁸¹ Stråth, *Union og demokrati*, 308-309.

²⁸² Koht, *Johan Sverdrup III*, 373.

²⁸³ Koht, *Johan Sverdrup III*, 374. ; Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 232.

i en moderat retning.²⁸⁴ Også medlemmer av regjeringen ytret at han måtte gå. I juni 1887 nevnte både Sofus Arctander, Hans Rasmus Astrup, Birger Kildal og Ole Richter at de ønsket Jakob Sverdrups avgang, først ble det ymtet frempå, og utover sommeren ble kravet sterkere og sterkere.²⁸⁵ Johan og Jakob Sverdrup var i tillegg til slektsbåndet nære samtalepartnere og rådgivere. At statsministeren beskyttet nevøen ble oppfattet som nepotisme og som et dårlig karaktertrekk, og roet ikke situasjonen. Men fordi klimaet var så krevende, var imidlertid nevøens støtte avgjørende for statsministeren.²⁸⁶ Johan Sverdrup så det dessuten som æreløst å redde seg selv ved å kaste en annen.²⁸⁷

Et annet eksempel hvor vi ser navigasjonsproblemene for regjeringen er i oppfølgingen av arbeiderkommisjonen, og i utvidelsen av stemmeretten. Arbeiderkommisjonen hadde blitt nedsatt raskt etter regjeringen troppet på, 15. mai 1885. Men oppfølgingen av kommisjonen gikk det noe langsommere med, og det gjorde representantene i Rene Venstre utålmodige.²⁸⁸ Nedsettelsen av arbeiderkommisjonen hadde vært en viktig symbolsk sak for venstrebevegelsen. Det var viktig for Venstre å ta eierskap til arbeidersakene, ettersom bevegelsene og organisasjonene som i 1887 ble til Det Norske Arbeiderparti vokste frem i disse årene. ”Det galdt å halda den gryande arbeidarrørsla i ’sunde og sindige Spor’.” skriver Mjeldheim, og sørge for at den kom inn under Venstres paraply.²⁸⁹ Kommisjonen skulle utrede levekårene til den framvoksende arbeiderklassen og se på spørsmål som arbeidsulykker, sykdom, vern på arbeidsplassen og pensjon.²⁹⁰ Den skulle se hvordan arbeidernes levekår kunne forbedres, og bidra til å jevne ut skillet mellom arbeider og arbeidsgiver.²⁹¹ Men arbeidsmengden til kommisjonen var stor, og den ble ferdig først i 1892.²⁹²

Ikke minst var arbeidernes sak knyttet til spørsmålet om utvidelsen av stemmeretten, da det var nettopp de som ville nyte godt av en utvidelse. I 1884 hadde stemmeretten blitt utvidet til å gjelde menn som betalte skatt av en viss minsteinntekt, og reformen økte kvalifiserte

²⁸⁴ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 232.

²⁸⁵ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 234-239.

²⁸⁶ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 233.

²⁸⁷ Koht, *Johan Sverdrup III*, 382.

²⁸⁸ Stråth, *Union og demokrati*, 306.

²⁸⁹ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 221.

²⁹⁰ Myhre, *Norsk historie 1814-1905*, 259.

²⁹¹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 150.

²⁹² Koht, *Johan Sverdrup III*, 150.

velgere med 25 %.²⁹³ Sverdrup ble imidlertid kritisert fordi han ikke var frempå nok i stemmerettsutvidelsen slik mange hadde håpet.

Likevel var det ikke alltid at splittelsen var like stor. Rene Venstre og Moderate Venstre samarbeidet i flere saker. I et tilfelle skriver Koht at regjeringen steg ”i sanning fram i spissen for et samlet Venstre”.²⁹⁴ Da Høyre i 1889 øynet muligheten til å velte juryloven som var blitt vedtatt i 1887 ved å stoppe bevilgningene over statsbudsjettet, holdt Sverdrup en tale som ifølge *Verdens Gang* viste et ”[s]kint af den Gamle Sverdrup (...) i Spidsen for Fremskridtes uforbeholdne Forkjæmpere”.²⁹⁵ Han samlet flertall, og hadde både Rene og Moderate Venstre bak seg. Alt i alt var likevel det manglende flertallet en hemske for Sverdrup og regjeringen.

4.2 Sprengning av ministeriet og mistillitsdebatten i 1888

I 1888 hadde Stortingsflertallet smuldret opp, og Venstreforeningen var ikke lenger noen enhetlig organisasjon. Heller ikke regjeringen var lenger en ”politisk homogen korporasjon”, for å bruke historikeren Rolf Danielsens ord.²⁹⁶ Det store spørsmålet var hvordan en skulle forstå og forholde seg til at regjeringen og Venstreforeningen ikke lenger var på bølgelengde. Dette grep helt inn i parlamentarismens definisjoner og grunnsetninger og førte til harde diskusjoner mellom politikerne på Stortinget i 1888.

Høsten og vinteren 1887-1888 var lunta for sprengningen av regjeringen Sverdrup blitt tent. I oktober 1887 ba statsrådene Birger Kildal, Hans Rasmus Astrup og Sofus Arctander kongen om avskjed fra postene som ministre i Sverdrups regjering.²⁹⁷ Flertallet i regjeringen ønsket ikke å ta hensyn til nederlaget de hadde lidd i menighetsrådssaken ved å bytte ut Jakob Sverdrup eller ved å be om et tillitsvotum i Stortinget.²⁹⁸ Det ønsket derimot de tre statsrådene. De begrunnet avskjedssøknaden med at de ikke kunne sitte i en regjering der de var så uenige i et grunnleggende prinsippsspørsmål. De fikk ikke avskjed i oktober, men 17. februar 1888 søkte de på nytt og fikk avskjed. Denne gangen hadde de utvidet begrunnelsen

²⁹³ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 158.

²⁹⁴ Koht, *Johan Sverdrup III*, 506.

²⁹⁵ Koht, *Johan Sverdrup III*, 507.

²⁹⁶ Danielsen, *Det Norske Storting gjennom 150 år*, 258.

²⁹⁷ Kongeriget Norges 37. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1888, Del 7. (Kristiania: det Steenske Bogtrykkeri, 1888), s. 33-34. Kildal var statsråd i arbeidsdepartementet, Astrup var statsråd ved Stockholmsavedelingen og Arctander var statsråd i Indredepartementet.

²⁹⁸ Koht, *Johan Sverdrup III*, 393-394.

for avskjedssøknaden. Venstremannen Wollert Konow (SB) hadde nemlig dagen i forveien meldt en interpellasjon til Stortinget. Det var merkbart at det var store uenigheter innad i regjeringen, og Konow ønsket at regjeringen skulle orientere om hvordan de så på uenighetene, og hva det hadde å si for regjeringens parlamentariske legitimitet. Han ønsket en klargjøring av de parlamentariske prinsippene, noe han mente var spesielt viktig ettersom en fortsatt var i ”Parlamentarismens Barndom”.²⁹⁹ Interpellasjonen lød:

Hvorvidt forholder det sig, som almindeligt antaget, at der – navnlig siden forrige Storthings Samvær – inden Regjeringen har raadet væsentlig afvigende Opfatninger med Hensyn til det Forhold, hvori Raadet som parlamentarisk Ministerium bør stille sig til denne Forsamlings Beslutninger ligeoverfor Regjeringens Forslag? Hvorledes oppfatter Regjeringen sin Stilling i saa henseende?³⁰⁰

Konows interpellasjon i Stortinget dannet utgangspunktet for den ukes lange debatten. Etter at statsrådene fikk adgang til Stortingsforhandlingene i 1884, fikk Stortinget i praksis et nytt kontrollmiddel: interpellasjoner hvor representantene kunne spørre ut statsrådene.³⁰¹ Rolf Danielsen skriver at interpellasjonsinstituttet i utgangspunktet var politisk nøytralt, men at med Konows interpellasjon i 1888 ble interpellasjonene gjort om til et politisk kontrollmiddel.³⁰²

Regjeringen besluttet å la være å besvare interpellasjonen, mot nettopp Kildal, Astrup og Arctanders vilje. Søknaden deres om avskjed 17. februar var derfor begrunnet med at de både var uenige med regjeringens flertall angående menighetsrådssaken, og i hvordan regjeringen skulle forholde seg til interpellasjonen når den skulle opp i Stortinget en uke senere.³⁰³ Da de denne gangen fikk avskjed, ga det Konows interpellasjon en enda sterkere og mer aktuell kontekst.³⁰⁴ Elias Blix sympatiserte med de tre kollegaene og standpunktene deres, og han fulgte dem ut av regjeringen kort etter, 24. februar. Uroen internt i regjeringen var merkbart for de som stod utenfor, og på Stortinget ble sprengningen av ministeriet et aktuelt bakteppe for den debatten som fulgte interpellasjonen. Rene Venstre fikk en god anledning til å sette regjeringen i en vanskelig posisjon.

²⁹⁹ S.tid. 1888, s. 73.

³⁰⁰ S.tid. 1888, s. 30. Lagt frem 16. februar. Debatten varte fra 25. februar til 2. mars.

³⁰¹ Fredrik Sejersted, *Kontroll og konstitusjon. Statsrettslige studier av Stortingets kontrollvirksomhet*, (Oslo: Cappelen akademisk, 2002), 212-213.

³⁰² Danielsen, *Det Norske Storting gjennom 150 år*, 316.

³⁰³ S.tid. 1888, s. 34-35.

³⁰⁴ S.tid. 1888, s. 34.

Mistillitsdebatten startet ikke som noen eksplisitt debatt om mistillit til regjeringen. Men i praksis utviklet den seg til å bli det. Debatten var preget av en rekke ulike tolkninger av hva parlamentarisme var, og om regjeringen holdt seg innenfor definisjonene eller ikke. Da debatten startet hadde ingen nye statsråder kommet inn i regjeringen etter Astrup, Arctander, Kildal og Blix' avskjed. Regjeringen bestod derfor bare av seks medlemmer. Det vitnet om kaos, og Sverdrup var ikke i noen god posisjon da han måtte møte for å besvare interpellasjonen. Stortingspresident Johannes Steen åpnet debatten med å si at det Rene Venstre ikke anså regjeringen som legitim.³⁰⁵ Det slo an tonen.

Følgende innlegg fra Konow (SB) viser også hvordan menighetsrådssaken hang sammen med interpellasjonen, og hvordan den saken dannet grunnlaget for misnøyen mot regjeringen:

Der er intet, som mere har bidraget til at splitte det store, kraftige Venstreparti, end denne Sag og den Maade, hvorpaa man søgte at faa den frem. Sidste Gang den Mand, som var Venstres Leder, fremsatte sit Program for Almenheden, før Valgene til 1883-Aars Storting, var, da daværende Stortingspresidant Sverdrup talte i et møte paa Lillestrømmen i 1882. Da fremholdt han meget klart og bestemt Venstres Program, og hvad man skulde samle sig om. Dette Program nævnte ikke Menighedsraadssagen med et eneste Ord. Senere kom den samme Mand fra Storthinget over i Regjeringen og blev Regjeringens Chef. Kort Tid før forrige Valg blev der bragt ud i Almenheden et Forslag om Menighedsraad, affattet af Statsraad Jakob Sverdrup, og tiltraadt af to af Statsraadets Medlemmer (...). Nok er det, Forslaget blev bragt udover Landet, og uden at der skede den ringeste Modsigelse derimod, blev det fremholdt, at dette var Regjeringens Program til valgene. Jeg for min Del fandt det meget uheldigt, at Regjeringen stillede denne Sag som Program, jeg var bange for, det kunde komme til at vise sig meget uheldigt netop for Sammenholdet inden Partiet og Regjeringen selv.³⁰⁶

Misnøyen var stor fordi regjeringen hadde vært så bastant at den tok omkamper på en sak som verken stortinget eller partiet var samlet om. Saken hadde satt i gang større bevegelser enn det regjeringen kunne ha regnet med da de foreslo den. Men saken ble nå også brukt som eksempel på at regjeringen ikke lenger var legitim. Konow mente at nederlaget i menighetsrådssaken krevde et tillitsvotum for regjeringen for at den kunne fortsette.³⁰⁷

³⁰⁵ Koht, *Johan Sverdrup III*, 424.

³⁰⁶ S.tid. 1888, s. 114.

³⁰⁷ S.tid. 1888, s. 75.

Sverdrup argumenterte for å utsette debatten, og mente formalia rundt saken var kritikkverdig. Konow stilte et prinsippsspørsmål, men Sverdrup ville bare svare på konkrete saker. Han krevde at Konow rettet spørsmålet mot enkeltsaker, og ikke generelt om hva regjeringen mente om parlamentarisme. Et slikt spørsmål var for stort og altomfattende til at det egnet seg for stortingsdebatt, ifølge Sverdrup. Debatten gikk likevel sin gang, og Sverdrup ble tvunget til å adressere forespørselen. Påstandene som ble lagt frem kunne ikke stå uimotsagt fra regjeringens side.

Det var ulike meninger om hvorvidt regjeringen skulle følge flertallet på Stortinget i alle spørsmål, eller om det bare gjaldt i store og overordnede spørsmål. Den første varianten innebar mye større makt til Stortinget enn den andre varianten. Konow sa på debattens første dag at "[e]n Hovedgrundsætning for Flertalsstyret er det, at en hvilkensomhelst Regjering maa vide sig og maa føle sig i Overensstemmelse med Storthingets Flertal" og presiserte at det gjaldt i vesentlige spørsmål og ikke i små bagateller.³⁰⁸ Altså måtte regjeringens beslutninger og handlinger i store spørsmål i Konows øyne være i overenstemmelse med flertallet på Stortinget. Konow brukte ordet *flertallsstyre* i stedet for parlamentarisme, og han sidestilte de to begrepene. Han ønsket at debatten skulle klargjøre hva "det første parlamentariske Ministerium eller det første Ministerium, som vil være parlamentarisk" mente om et slikt prinsippsspørsmål.³⁰⁹

Et annet spørsmål i debatten var hvordan en skulle håndtere uenighet innad i regjeringen: skulle det være offentlig kjent og tilgjengelig, eller var det regjeringens egen sak? "Hvor er saa Grænsen for Inkvisition?", sa Sverdrup.³¹⁰ Han mente slike spørsmål og krav som grep inn i det som var konfidensielt for regjeringsmedlemmene alene.

Sverdrup mente Konow gjennom interpellasjonen var ute etter å skape en presedens for at Stortinget skulle kunne fremtvinge redegjørelser, overveielser og diskusjoner fra regjeringens indre ut i offentligheten før det var modent for det. Hvor ville da grensen for innsyn og kontroll gå? Ifølge Sverdrup ville slike krav skade regjeringens arbeid og lede til dårligere beslutninger. Det kom til å hindre samarbeidet innad i regjeringen, legge hemmende bånd på diskusjonene og føre til dårligere resultater i de politiske sakene. Regjeringsmedlemmene

³⁰⁸ S.tid. 1888, s. 74.

³⁰⁹ S.tid. 1888, s. 73.

³¹⁰ S.tid. 1888, s. 76.

ville føle at de ikke kunne være ærlige når Stortinget uansett ville kunne kreve innsyn i det som ble sagt rund bordet. Videre mente Sverdrup at Stortinget allerede hadde mer enn nok kontrollmidler, spesielt etter at statsrådene begynte å delta i stortingsforhandlingene.³¹¹ Hadde Stortinget krav på innsyn i de interne debattene og ulike meningene i regjeringen selv når det ikke var uenighet? Nei, mente han. Kravene som ble fremmet om innsyn i regjeringens indre var ikke hensiktsmessige: tvert i mot var det heller ”farlig i sine Konsekventser”.³¹²

Selv om Sverdrup egentlig ikke ønsket å uttale seg eller svare på interpellasjonen, ble det etter hvert umulig å la være å delta i debatten og svare på problemstillingene motstanderne reiste. På spørsmål fra stortingspresidenten, som hadde tolket et av Sverdrups tidligere innlegg til at regjeringen skulle fratrudd ved mistillit, klargjorde Sverdrup at han mente at ”Ministeriet i Regelen bør fratrudd naar Storthinget ved en Beslutning eller et ’Mistillitsvotum’ tydelig tilkjendegiver, at Ministeriet ikke længer har dets Tillid og saaledes mangler Støtte i Repræsentationen”.³¹³ Formuleringen og presiseringen av ”bør” var nok helt bevisst fra Sverdrups side, og etterlot rom for skjønn, kontekst og tolkning. Som hovedregel *burde* altså regjeringen ifølge Sverdrup vike dersom Stortinget ikke hadde tillit til den, men ikke i enhver situasjon eller for enhver pris. Det var noe den gjeldende regjering måtte ta stilling til etter hvilken sak det gjaldt.

27. februar tok debatten en ny vending da representanten Sigurd Blekastad kom med et forslag til dagsorden.³¹⁴ ”Idet Storthinget forventer, at Regjeringen sammensættes paa en saadan Maade, at den kan samle parlamentarisk Flertal af Venstre, gaar Storthinget over til Dagsordenen.”³¹⁵ Blekastad insisterte på at forslaget ikke var noe mistillitsvotum. Det var ifølge han et helt nøytralt forslag som anmodet regjeringen om å samle venstrepartiet igjen slik at en kunne gå Stortingsvalget i møte som et samlet parti. Med ”over til Dagsordenen” mente en at en skulle la interpellasjonen ligge og gå tilbake til den opprinnelige dagsorden for Stortinget, altså gå over til neste sak.

³¹¹ S.tid. 1888, s. 76.

³¹² S.tid. 1888, s. 76.

³¹³ S.tid. 1888, s. 76, 80.

³¹⁴ Danielsen, *Det Norske Storting gjennom 150 år*, 265.

³¹⁵ S.tid. 1888, s. 89 ; Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 269. Forslaget var forfattet av Otto Blehr.

Sverdrup observerte debatten den første dagen etter at forslaget til Blekastad var stilt uten å ta ordet. Han ville høre meningene om dagsordenforslaget før han tok stilling. I og med at det var presisert at det ikke var et mistillitsforslag og at det var forfattet av *nomader*, var han i starten beredt til å akseptere det.³¹⁶ Men innleggene i debatten tok en vending som synliggjorde at forslaget i mange representanters øyne var et mistillitsforslag, og derfor kunne han ikke imøtekomme det.³¹⁷ Både Viggo Ullmann, Carl Berner, Wollert Konow (SB) og Ole Jacob Sparre holdt innlegg som ga grunn til å tolke det slik. ”Jeg stemmer for det ogsaa som Mistillidsvotum” sa for eksempel representanten Kristian Moursund med henvisning til Blekastads dagsorden.³¹⁸ I ettertid fortalte Blekastad at Sverdrup først hadde vært villig til å akseptere forslaget, men etter Jakob Sverdrup hadde talt stemmer og sett at det ikke ville få flertall.³¹⁹ Det manglende flertallet sammen med faren for at forslaget ble tolket som et mistillitsforslag, gjorde at regjeringen ikke gikk med på det.

Representanten Walter Scott Dahl mente forslaget til dagsorden når det ba regjeringen ”samle parlamentarisk Flertal af Venstre”, egentlig ba regjeringen om å forme seg på grunnlag av noe som ikke lenger eksisterte, altså venstrepartiet. Han la derfor frem et alternativt forslag til dagsorden: ”Under imødeseen af Regjeringens Udfyldning i Overenstemmelse med Programmet for den oprindelige sammensætning, gaar Storthinget over til Dagsordenen”.³²⁰ Nyanseforskjellen i de to forslagene var at Blekastad etterlyste en regjering basert på Venstre, mens forslaget til Dahl la vekt på at regjeringen skulle konsentrere seg om gjennomføringen av programmet en gikk til valg på i 1885. Blekastads forslag var derfor vanskeligere for regjeringen å gå med på ettersom det betydde en umiddelbar rekonstruksjon av regjeringen bestående av kun venstremenn. Dahls forslag sa egentlig at regjeringen kunne fortsette som før. Det innebar ikke noen like tydelig intensjon som Blekastads.

Debatten kom fra da av til å handle om dagsordenforslagene. Sverdrup uttalte at ved å stille en slik forventning som Blekastads forslag gjorde til regjeringen, ville parlamentarismen ødelegges før den var ordentlig i gang:

³¹⁶ Koht, *Johan Sverdrup III*, 427-429.

³¹⁷ Koht, *Johan Sverdrup III*, 427-429.

³¹⁸ S.tid. 1888, s. 236.

³¹⁹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 427.

³²⁰ S.tid. 1888, s. 149.

Man vil gjøre Parlamentarismen, saaledes som man da begynder den og agter at fortsætte den, foragtelig og latterlig paa en Gang. Det vilde være den største Skade, som kunde tilføies Parlamentarismen i vort Land og den største Skade, som for Øieblikket kunde tilføies Venstrepartiet.³²¹

Blekastads forslag ville altså ødelegge både parlamentarismen og venstrepartiet, hevdet han. Ettersom det ikke var mulig å samle en regjering basert på et flertall, ville en ifølge Sverdrup ende opp i en situasjon der regjering etter regjering ville måtte gå av i samme øyeblikk som de troppet på. Det var ingen løsning for en pragmatisk innstilt politiker som Sverdrup, og han regnet med at det i Stortinget ikke ville finnes mange representantene som mente at dette var en god situasjon.³²² Han presiserte videre: ”i den Grundlov, som vi alle saa ofte citerer, staar der virkelig en Paragraf, som siger, at Kongen vælger selv sit Raad.”³²³ Her understreker Sverdrup at kongen fortsatt var den som til syvende og sist valgte statsrådet. Kongens rolle var fortsatt viktig i Sverdrups øyne.

Sverdrup ville dermed ikke følge Blekastads dagsorden dersom den ble vedtatt, og ikke uten videre lage et ministerium som tilfredstilte Rene Venstre. Han ga likevel tvetydige signaler i debatten og ble av Carl Berner 1. mars bedt om å være tydeligere med hva han mente om rekonstruksjonen av ministeriet. ”Naar Ministeriet ikke vilde tage Venstremænd ind i Ministeriet, saa vilde det være selvmorderisk, eller ialfald lede til slige Forhold, at man vilde risikere at tabe Herredømmet over Situationen.”, sa Sverdrup.³²⁴ Jeg tolker det til at Sverdrup mente at regjeringen *gjorde klokt* i å velge medlemmer fra Venstre, fordi det betydde at en holdt seg inne med Stortinget, men at det ikke betydde at regjeringen *måtte* gjøre det. Hans tolkning av en parlamentarisk regjering innebar altså at regjeringen kunne bestå av medlemmer fra flere hold enn bare det partiet med flertall. Både Moderate Venstre, Rene Venstre, byråkrater og forretningsmenn fant veien inn i Sverdrups regjering i løpet av de fem årene den satt. Om det var en oppfatning flere delte, eller om andre mente at en regjering *måtte* gjenspeile flertallet og være representativt i forhold til sammensetningen på Stortinget – ikke bare aksepteres av Stortinget, virker for meg uavklart.

³²¹ S.tid. 1888, s. 132.

³²² S.tid. 1888, s. 131. ; Trond Nordby, *I politikens sentrum, Variasjoner i Stortingets makt 1814-2004*, (Oslo: Universitetsforlaget, 2004), 105.

³²³ S.tid. 1888, s. 131.

³²⁴ S.tid. 1888, s. 211

Carl Berner holdt et langt innlegg rett etterpå som han avsluttet med en kraftsalve mot regjeringen. I innlegget pekte han på at et *ekte* Venstreministerium, slik han så det, på ingen måte kunne motta støtte fra Høyre, slik regjeringen hadde gjort i for eksempel budsjettsaker.³²⁵ Når statsministeren indirekte sa at regjeringen ikke ville kunne bygges på et rent venstreflertall, var det derfor ikke et *ekte* venstreministerium, fortsatte Berner.³²⁶ Han avsluttet innlegget med at dersom Sverdrup oppfattet Blekastads dagsorden som et mistillitsforslag, så var det hans og regjeringens egen feil og ingen andres.³²⁷ Skylden for det fant man hos den regjering som ikke ville danne et Venstreministerium støttet av et parlamentarisk flertall, sa Berner, og la til at det ville velgerne fort finne ut av.³²⁸

Oscar II var på besøk i Kristiania i disse dagene. Samtidig med debatten, noen steinkast unna satt han på slottet og var svært utålmodig og kunne ikke fatte at det skulle ta så lang tid. I et brev til Sverdrup sendt morgenen 2. mars, debattens siste dag, skrev kongen:

Jeg finder virkelig at denne Debatte nu begynder til at udstrækkes over alle rimelige, for at ikke sige sømmelige Grændser! Tid tabes. Penge tabes, til ingen nytte. [...] På det oprigtigste og varmeste beder jeg dig og dine Kolleger at undgåe alt som yderligere kan forlænge diskussionen. Der er jo sagt alt hvad der kan og bør siges?³²⁹

Da debatten var over 2. mars oppnådde verken Blekastads forslag eller Dahls forslag flertall. De falt med henholdsvis 61 mot 51 stemmer og 74 mot 38 stemmer.³³⁰ Det er et misforhold mellom de sterke ytringene Rene Venstre fremmet mot regjeringen i debatten og det faktum at ingen av forslagene ble vedtatt. En må ta med i betraktning at dersom regjeringen skulle tre av, så var det heller ingen andre som hadde flertall til å kunne danne regjering. Dersom regjeringen gikk av lå altså ballen Rene Venstre eller Høyre, og de måtte da ta stilling til de mange problemstillingene de selv hadde fremmet overfor Sverdrup-regjeringen. Rene Venstre fikk i alle fall frem det de mente om regjeringen og den parlamentariske praksisen gjennom debatten – og slapp å ta konkret stilling selv.

³²⁵ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 155.

³²⁶ S.tid. 1888, s. 215.

³²⁷ S.tid. 1888, s. 216.

³²⁸ S.tid. 1888, s. 216.

³²⁹ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 154, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup morgenen 2. mars 1888.

³³⁰ S.tid. 1888, s. 148.

Debatten endte dermed opp uten noe vedtak, men den hadde satt merker likevel. Arne Garborg satte ord på misnøyen mot Sverdrup i *Fedraheimen* i mars 1888.

[...] den vanlege tulletanken, at fordi um Sverdrup hev gjort mykje godt fyrr, skal han ha lov til å gjera mykje vindt no, eller på ein annan måte: liksom kui når ho hev mjølka godt, av den grunnen skulde ha lov til å spenna det ned att.³³¹

Denne misnøyen ble uttrykt av flere i det offentlige ordskiftet, politikere og kulturpersonligheter. Mange var regelrett skuffet over at Sverdrup, som hadde vært selve symbolet på frihet, folkestyre og framgang, nå gjorde kompromisser med både kongen og Høyre, at han var unnvikende i de parlamentariske definisjonene, og at han i regjeringsstolen dreide i en stadig mer moderat retning. Garborg var for øvrig heller ikke fornøyd med de Rene, som fikk høre at de ikke hadde satt handling bak alle de strenge ordene i debatten:

Og so dei reine då; skal me gå og tigja til dei og kanskje, når dei skjemmer seg ut? [...] [S]om no sist, då dei gjekk med på Blekastads dagsorden etter at all sverdrupstryggheita var koma upp, endå Blekastads dagsorden "*ikkje*" skulde vera mistillit! Skal me ikkje reisa oss mot slikt alle man?³³²

4.3 Rekonstruksjonen av ministeriet, nok en mistillitsdebatt og stortingsvalget i 1888

4.3.1 Rekonstruksjonen

Sverdrup hadde bedt Stortinget om tid til å supplere ministeriet før interpellasjonen i februar, noe han fikk, men han kom ikke i mål med det arbeidet.³³³ Etter at debatten var over 2. mars, hastet det derfor med å skape ro i statsstyret og å rekonstruere ministeriet så en kunne komme i gang med vanlig arbeid. Det viste seg at dette ikke var så enkelt. I løpet av 1888 var det flere titalls omrokninger og tilskudd i regjeringen Sverdrup.³³⁴ Først forlot som nevnt Hans

³³¹ Arne Garborg, "Gamle gudar", *Fedraheimen* 23. mars 1888, i "Frå Garborg-arkivet", *Dag og Tid* nr 37, 13 september 2001.

³³² Garborg, "Gamle gudar", i *Fedraheimen* 23. mars 1888.

³³³ Fuglum, *Ole Richter. Statsministeren*, 268. ; S.tid. 1888, s. 29.

³³⁴ Forandringer i Sverdrups regjering i løpet av 1888. Indredepartementet: Arctander ut 17. februar, Dahl inn 5. mars, Dahl ut xx. august og Schjøtt inn, Schjøtt ut 28. august, Jacobsen inn (konst.), Jacobsen ut 15. september, Liestøl inn, Liestøl ut 29. desember, Thilesen inn. Arbeidsdepartementet: Kildal ut 17. februar, Sørenssen inn

Rasmus Astrup, Birger Kildal og Sofus Arctander regjeringen i februar, med Elias Blix kort etter. Etter at debatten var over, mente også mange at Sverdrup og regjeringen burde gå av. Selv om Blekastads forslag til dagsorden ikke hadde fått flertall, skrev venstrebladene at de mange stemmene for dagsordenen måtte tolkes som et sterkt mistillitsvotum til regjeringen.³³⁵ Men hadde Sverdrup gått av ville Høyre ha overtatt, og det var han ikke interessert i.

Debatten hadde gitt sterke signaler om å rekonstruere regjeringen med utgangspunkt i Venstre. Men det gjaldt å finne en balanse som både kongen og Stortinget kunne akseptere, og Sverdrup lette derfor etter både moderate venstremenn og dyktige fagfolk ettersom kongen ikke ønsket et ministerium med for mange stortingsmenn.³³⁶ I stor grad var det moderate venstremenn, administratorer og fagfolk fra embetsverket som ble bedt om å tre inn i regjeringen. Sverdrup vektla å danne en regjering med dyktige ministre som var bedre på å styre enn de var på å polemisere. Men tillegg til å imøtekomme kongens ønsker måtte han også bygge en regjering som kunne få nok støtte i Stortinget uten å ta inn tydelige Rene Venstreprofiler – noe annet ville være som å innrømme nederlag.³³⁷

Sverdrup spurte derfor mellom andre amtmann i Bratsberg og senere høyremann Ulrik Frederik Christian Arneberg, juristen Olaf J. Olsen, grosserer og fabrikkeier Johan Lauritz Sundt og høyesterettsassessor J. H. Thoresen om å gå inn i regjeringen. Av disse var det kun Olsen som takket ja til å bli statsråd under Sverdrup. Historikeren Rolf Danielsen omtaler disse som ”nærmest for moderate høyremenn å regne, men først og fremst administratorer, ikke politikere.”³³⁸

At Sverdrup spurte så mange moderate skikkelser med bakgrunn fra andre deler av samfunnet enn politikken, illustrerer hvordan han nå lette etter moderate kandidater som kunne

(konst.), Sørensen ut 5. mars og Jacobsen inn. Kirke- og undervisning: Blix ut 24. februar, Jacob Sverdrup inn. Revisjonsdepartementet: Jacob Sverdrup ut 5. mars, Liestøl inn. Finansdepartementet: Haugland i permisjon 1. april, Olsen (konst.) inn. Olsen ut 1. juni, Haugland inn. Haugland ut av regjering 16. juli, Olsen inn. Justisdepartementet: Jacob Stang ut 28. juni, W. S. Dahl inn (konst.). W. S. Dahl ut 1. august, Jacob Stang inn (konst.). Stang ut igjen 28. august, Olsen inn (konst.). Olsen ut 15. september, W. S. Dahl inn. Stockholm (statsminister): Richter ut 6. juni, Stang inn (konst.). Stang utnevnt 15. juni. Stockholm (statsrådsavdelingen): Sørensen og Astrup ut 17. februar, Sørensen inn 5. mars, Schjøtt inn 13. mars, Sørensen ut 1. august, Haugland ut 22. august.

³³⁵ Koht, *Johan Sverdrup III*, 439.

³³⁶ Koht, *Johan Sverdrup III*, 439.

³³⁷ Koht, *Johan Sverdrup III*, 439.

³³⁸ Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 268.

aksepteres både av kongen, de moderate og Høyre heller enn å komme Rene Venstre i møte. Men når en husker på at Sverdrup selv var den første norske yrkespolitikeren, kan en også tro at han var ute etter de mest ”faglige kvalifiserte” kandidatene til regjeringen, og ikke nødvendigvis de mest representative. Målet, gjennomføringen av programmet, var viktigere enn representasjon ut til fingerspissene. Også nomadene Hagbart Emanuel Berner og Otto Blehr ble spurt, men sistnevnte møtte forespørselen med et krav om at Jakob Sverdrup måtte tre ut dersom de skulle inn. Det var uaktuelt for statsministeren.

Koht skriver at det ”hadde været arbeidet med feberhast” for å få i stand det nye ministeriet i 1888, og at også kongen og de andre statsrådene var involvert i letingen etter nye statsråder.³³⁹ I mars gikk Lars Liestøl, Walter Scott Dahl, Oscar Jacobsen og Peder O. Schjøtt inn i regjeringen for å fylle tomrommene, de to sistnevnte av Leiv Mjeldheim karakterisert som ”to perifere og bleike venstremenn”.³⁴⁰ Bergsgård omtaler dem som ”...langt ifrå nokon ny styrke for regjeringa”.³⁴¹ Olaj J. Olsen ble konstituert som statsråd allerede 1. april, men måtte ut av regjeringen igjen en måned senere, før han var tilbake som utnevnt statsråd fra 16. juli. Tragedien rammet 15. juni da Ole Richters tok sitt eget liv, ni dager etter han hadde fått avskjed fra embetet sitt som statsminister i Stockholm. Plassen hans ble fylt av Jacob Stang rundt tre uker senere. I august gikk Aimar Sørensen ut. Til slutt, 29. desember, kom juristen og industrimannen Georg A. Thilesen inn i regjeringen.³⁴² Thilesen avrundet med det et svært turbulent år for regjeringen.

Men misnøyen med regjeringen gikk ikke over bare fordi en hadde gjennomført en rekonstruksjon og byttet ut store deler av medlemmene. Det ble ingen ro til å gjennomføre programmet slik den hadde håpet. Pressen harselerte med de nye statsrådene, og *Verdens Gang* skrev blant annet at de hadde gjort seg til Sverdrups medskyldige og nyttige idioter: ”Det er kun Sverdrup som har faaet tre stemmer til i Raadet. [...] De arver Ministeriets Brøde, uden at kunne rense det og tilføre det nødvendig kraft.”³⁴³ I venstrepressen kunne en lese sleivete historier om ”risikoen ved aa gaa igjennem Raadhusgaten, der statsministeren

³³⁹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 440.

³⁴⁰ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 192.

³⁴¹ Bergsgård, Arne. ”Vinstre frå 80-åra til 1905”, i *Venstre i Norge* av Jacob S. Worm-Müller, Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen, 45-116, (Oslo: Olaf Norlis forlag, 1933), 105.

³⁴² Regjeringen.no, ”Johan Sverdrups regjering 1884-1889”, https://www.regjeringen.no/no/om-regjeringa/tidligere/ministerier_regjeringer/oppløsningen-av-det-dansk-norske-rike/regjeringsliste1814-1905/johan-sverdrups-regjering-1884-1889/id506826/, hentet 7.12.2015.

³⁴³ Koht, *Johan Sverdrup III*, 442.

bodde” fordi der ville Sverdrup stå og tilby forbipasserende plass i statsrådet, på stadig jakt som han var etter nye statsrådemner.³⁴⁴ Alle forsøk på stabilitet og ro fra statsministerens side førte bare til ny misnøye og mer kritikk.

4.3.2 Johannes Steens mistillitsforslag

Før Stortinget skiltes i juli 1888 fant en ny debatt med mistillit som tema sted. Forvarslene hadde vært der: 11.juni fikk Jacob Stang et mistillitsforslag mot seg, og 2. juli var det et mistillitsforslag mot Walter Scott Dahl.³⁴⁵ Begge forslagene falt, men illustrerer godt den ampre stemningen. 28. juni fremmet Johannes Steen et mistillitsforslag på vegne av Rene Venstre, og debatten om forslaget varte fra 3.-5. juli. Forslaget fra Steen lød ”Idet nærværende Stortingssessions Forhandlinger afsluttes, udtaler Stortinget, at Regjeringen i dens nuværende Sammensætning ikke har Stortingets Tillid.”³⁴⁶ Han begrunnet det at det var behov for nok en mistillitsdebatt med at ”særlige Omstændigheder og indtrufne Begivenheder” hadde funnet sted siden forrige debatt, og sa det var viktig å få klarhet i hvordan regjeringen oppfattet sin parlamentariske stilling slik at folket satt på nok informasjon når de skulle gå til valg.³⁴⁷

Historikeren og statsviteren Trond Nordby skriver at Steens forslag var en appell til velgerne mer enn det var et reelt ønske om at regjeringen skulle fratre, og også Koht kaller kapitlet som omhandler debatten for ”Appell til velgerne”.³⁴⁸ For dersom regjeringen gikk av, ville Rene Venstre med ett befinne seg i samme vanskelige og uavklarte parlamentariske situasjon som det regjeringen gjorde. Derfor var den symbolske effekten av forslaget viktigere enn selve forslagsinnholdet. Vi skal likevel ikke undervurdere oppriktigheten i ønsket om å sette regjeringen ut av spill. Utsagnene fra Steen og Ullmann gikk på at regjeringen var udugelig, at den hadde forlatt parlamentarismens prinsipper, at den hadde kløyvd sitt eget parti, og at den levde i en permanent ministerkrise på Høyres nåde.³⁴⁹

³⁴⁴ Koht, *Johan Sverdrup III*, 442.

³⁴⁵ Mistillitsforslaget mot Stang gjaldt den ”Kyhnske sak”, der amtmann Ludvig Kyhn tiltalte et helt herredsstyre for misbruk av lensmannsloven, noe som ble oppfattet som maktmisbruk. Stang tolket loven dithen at han ikke hadde myndighet til å omgjøre amtmannens tiltale. Det fremprovoserte et mistillitsforslag som falt med 52 mot 60 stemmer. Mistillitsforslaget mot Dahl gjaldt en korrupsjonsanklage om en frimerkekontrakt privatsekretæren hans hadde inngått. Mistillitsforslaget fikk 34 stemmer. Koht, *Johan Sverdrup III*, 444, 449, 473.

³⁴⁶ S.tid. 1888, s. 1603, 1775.

³⁴⁷ S.tid. 1888, s. 1603. De særlige omstendighetene og inntrufne begivenhetene må forstås å være de mange statsrådsskiftene.

³⁴⁸ Nordby, *I politikens sentrum*, 82. ; Koht, *Johan Sverdrup III*, 473.

³⁴⁹ Koht, *Johan Sverdrup III*, 475.

Søren Jaabæk, som hørte hjemme i Moderate Venstre, fremmet et forslag om å ikke behandle Steens forslag. Han mente det ikke var betimelig fordi stortingsvalget sto for døren. ”Snart er altsaa Folkets Valg, og Folkets Valg er Folkets Villie, og Folkets Villie, det bliver Folkets egen Dom”, sa han fra talerstolen og fortsatte med å si at det var folkets dom regjeringen måtte ta stilling til når den tid kom.³⁵⁰ Videre kom Jaabæk med et stikk til Steen og sa at han ikke kunne ”erkjende, at Regjeringen har paa dette Storthing lidt et eneste nævneverdigt Nederlag”.³⁵¹

Jaabæks forslag ble forsøkt brukt av Rene Venstre til å sette fast motstanderne. De prøvde å få regjeringen til å svare på om den så på forslaget som et tillitsvotum slik at Høyre, som holdt seg unna alt som luktet parlamentarisme, ikke kunne stemme for forslaget.³⁵² Verken Sverdrup eller noen andre i regjeringen gikk i den fellen. Høyre ved Emil Stang ønsket ikke å kaste regjeringen, og han uttalte at han ikke gjorde landet noen tjeneste ved ”at kaste et Ministerium, som er mig imod, for kanskje næste Gang at kaste et andet Ministerium og saadan videre rundt i Ring.”³⁵³ I kulissene var det høyremenn som mente at Stang i stedet kunne ta over som regjeringssjef med støtte fra moderate tingmenn, men at det var tryggest å vente til valget var overstått.³⁵⁴ Debatten endte med at forslaget til Jaabæk fikk flertall med 64 mot 50 stemmer, og selve mistillitsforslaget ble derfor ikke votert over.³⁵⁵ Men det slo tonen for valgkampen.

4.3.3 Valget i 1888

Valget i 1888 var det første der skismaet i Venstre slo ut i fullt alvor. For første gang stilte venstrebevegelsen til valg i to ulike parti: (Rene) Venstre og Moderate Venstre. Moderate Venstre gikk til valg på å støtte opp om Sverdrup-regjeringen som var den eneste som kunne føre ”ein ’sindig’ venstrepolitikk basert på bøndene, som eit vern mot ’eupeismen’ i åndslivet og mot den politiske radikalismen som ovra seg innanfor Noregs Venstreforeining”.³⁵⁶ De gikk til valg med mål om å nå ut til bøndene, som Richter hadde

³⁵⁰ S.tid. 1888, s. 1776.

³⁵¹ S.tid. 1888, s. 1776.

³⁵² Koht, *Johan Sverdrup III*, 477.

³⁵³ S.tid. 1888, s. 1796.

³⁵⁴ Nielsen, *Fra Johan Sverdrups Dage*, 162.

³⁵⁵ S.tid. 1888, s. 1882.

³⁵⁶ Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 194.

skrevet i et brev før sin død gjaldt det å: ”bringe Stortingets tyngdepunkt tilbake paa den gamle bondeoppositions skuldre”.³⁵⁷

Men de Rene appellerte også til bøndene, og i tillegg hadde de godt fotfeste blant arbeiderne.³⁵⁸ De gikk først og fremst til valg mot Sverdrup-regjeringen, for ”Hævdelsen af den Parlamentariske Statsskik (Flertalsstyret)”, og for ”rene valg” rundt om i landet.³⁵⁹ Det første punktet i programmet var mistillit til Johan Sverdrup, og i tillegg gikk de til valg på nytt skattesystem, allmenn stemmerett for menn og selvstendighet i utenriksstyret.³⁶⁰ Når de eksplisitt gikk til valg på å gjennomføre parlamentarismen, viser det også at de mente Sverdrup-regjeringen ikke lenger var parlamentarisk. Og det var ikke bare Rene Venstre som gikk til valg *mot* regjeringen. Venstrepressen og Bjørnstjerne Bjørnson førte en usedvanlig krass retorikk mot den.³⁶¹

Sverdrup selv var for syk til å delta i valgkampen, og han fikk verken forsvart seg eller fremmet egne meninger. Da den Sverdrup-vennlige avisen *Kristianiaposten* skrev at en i valgene skulle ”hugge ned” de radikale, ble det oppfattet som hans meninger, mens han selv mente at det var uklokt å gå frem med så hard retorikk i valget.³⁶²

Kongens tålmodighet begynte også å renne ut. Til Sverdrup skrev han ”Du vil ikke vente at jeg skal græde over højrevalg rundtom i Landet”.³⁶³ Men han var likevel innstilt på å fortsatt ha Sverdrup som statsminister. Oscar II presiserte stadig at Sverdrup hadde ”handlet lojalt ligeoverfor mig siden 1884!”, og at denne lojaliteten var gjensidig.³⁶⁴ Kongen verdsatte lojaliteten. I Yngvar Niensens nedtegnelser kan vi lese at han etter samtale med kongen var overbevist om at Oscar ”neppe var synderlig lysten paa en konservativ Regjering med uafhængige Medlemmer”.³⁶⁵ Han ville holde på Sverdrup ”saa længe det var muligt”.³⁶⁶ Hos Koht står det at kongen ønsket en regjering med Sverdrup som statsminister og støtte i

³⁵⁷ Bergsgård, ”Vinstre frå 80-åra til 1905”, 108.

³⁵⁸ Bergsgård, ”Vinstre frå 80-åra til 1905”, 109.

³⁵⁹ Nordby, *I politikens sentrum*, 80. ; Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 195.

³⁶⁰ Bergsgård, ”Vinstre frå 80-åra til 1905”, 109.

³⁶¹ Karakteristikk som sviker, ordbryter, troløs og insinuasjoner om at Sverdrup hadde dyttet Ole Richter frem til selvmord. Koht, *Johan Sverdrup III*, 480-483.

³⁶² ”Hug dem ned under Valgene, Mand for Mand, og det med freidigt Mod! Ned med dem! [...] Det sindige Venstre skylder dem ingen Barmhjertighed”. Per Sivle var redaktør i *Kristianiaposten* i 1887-1891. Koht, *Johan Sverdrup III*, 481.

³⁶³ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 154, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup 11. november 1888.

³⁶⁴ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 154, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup 11. november 1888.

³⁶⁵ Nielsen, *Fra Johan Sverdrups Dage*, 165.

³⁶⁶ Nielsen, *Fra Johan Sverdrups Dage*, 165.

Høyre.³⁶⁷ Han ønsket seg en mindre politisk regjering. At kongen fortsatt ønsket Sverdrup som statsminister understreker at samarbeidet mellom dem hadde utviklet seg positivt. Men det forteller også at kongen betraktet en enhetlig regjering som Sverdrups som enklere å ha innflytelse på og oversikt over enn regjeringene før 1884, der hver statsråd opererte mer selvstendig.

Valget i 1888 hadde lavere oppslutning blant de stemmeberettigede enn valget i 1885, med 70,43 % mot 75,08 %.³⁶⁸ Men samtidig hadde antall valgmenn vokst fra 1700 til 1774.³⁶⁹ Lokale valgallianser mellom de konservative og moderate, sammen med flertallsvalgordningen, førte til at Høyre fikk mange flere representanter i amtene (økte fra 4 til 23) og flere representanter totalt, selv om den prosentmessige oppslutningen ikke hadde økt vesentlig.³⁷⁰ Det var allianser mellom valgmenn lokalt som bidro til at Høyre derfor kom best ut av valget med rett over 50 representanter. Deretter kom Rene Venstre med 38 representanter og til slutt Sverdrups Moderate Venstre med over 20 representanter.³⁷¹ Med andre ord var valget et nederlag for regjeringen. Og et enda større spørsmål kom dermed på dagsorden: hvordan skulle regjeringen forholde seg til det at den nå, svart på hvitt, var i mindretall?

4.4 Mistillitsdebattene i 1889

4.4.1 Carl Berners mistillitsforslag

Valgresultatet satte regjeringen i nok en vanskelig posisjon. Det var usikkerhet og uenighet rundt hva en skulle gjøre. Det var ikke noe klart flertall til noen av fraksjonene. Johan Sverdrup argumenterte for at i en situasjon hvor det ikke var noe klart flertall hadde regjeringen ”Pligt ved at forelægge Stortinget en række af Forslag sigtende til at opretholde

³⁶⁷ Koht, *Johan Sverdrup III*, 485.

³⁶⁸ J. Utheim, ”Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1888” i *Meddelelser fra det statistiske Centralbureau*, bd. 7. (Kristiania: Udgiven af Det statistiske Centralbureau i Kommission hos H. Aschehoug, 1889), 4.

³⁶⁹ Utheim, ”Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1888”, 6.

³⁷⁰ Kaartvedt, *Drømmen om borgerlig samling*, 90.

³⁷¹ Ulike tall nevnes i ulike kilder ettersom overgangen mellom partiene ikke var krystallklar. Mjeldheim skriver H: 51, MV: 25 og RV: 38. Kaartvedt skriver H: 52, MV: 24, RV: 38. Emil Stang sier H: 51, MV: ”noget over 20 – Grændsen er her kanske lidt mere svævende”, RV: 38. Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti*, 196. ; Kaartvedt, *Drømmen om borgerlig samling*, 90. S.tid. 1889, s. 68.

Statsstyrelsens sikre Gang og til at fremme Landets Udvikling i viktige Retninger”.³⁷² Når det ikke var mulig å fremskaffe et klart flertall, var det altså regjeringens plikt å få maskineriet til å gå rundt for landets beste. Regjeringen valgte derfor å fortsette. Men den tolkningen var det uenighet om, og Carl Berner fra Rene Venstre fremmet derfor et mistillitsforslag i februar 1889:

Under Henvisning til Resultatet af de stedfundne Valg, hvoraf fremgaar, at et overveiende Flertal af Stortingets Medlemmer ikke har Tillid til Regjeringen, udtaler Stortinget, at Landets Tarv kræver, at Regjeringen anbefaler Hs. Maj, Kongen at betro Landets Styrelse i andre Hænder.³⁷³

Tatt i betraktning at noe av det siste Stortinget gjorde før det ble oppløst i juli året i forveien var å diskutere mistillit til regjeringen, var langt fra alle interesserte i å ta denne diskusjonen på nytt. Høyres Emil Stang la frem et forslag om å ikke realitetsbehandle saken; ”Stortinget finder det ikke betimeligt”.³⁷⁴ Debatten dreide seg derfor om hvorvidt en skulle behandle mistillitsforslaget eller ikke, men begrunnelsene for realitetsbehandlingen gikk inn på tillitsforholdet likevel.

Noe av det første som ble adressert i debatten, var om regjeringen måtte be om et tillitsvotum eller ikke. I valgkampen hadde regjeringsmedlemmene gjort alt for å prøve å skaffe et flertall, og Berner mente at det var et bevis på at de indirekte aksepterte at en parlamentarisk regjering trengte flertall.³⁷⁵ Han var også sikker på at regjeringen, som hadde annonsert at den ikke ville diskutere Berners forslag, fint ville ha vært med og drøftet forslaget om den hadde fått et flertall bak seg ved valget. Ifølge Berner skulle regjeringen egentlig ha prøvd sin tillit ved å be om et tillitsvotum, den skulle ”gjøre sit for at faa Rede paa, hvorvidt den havde eller ikke havde den fornødne Tillid for at kunne bestaa som parlamentarisk Regjering”.³⁷⁶ Siden den ikke gjorde det, mente Berner at det krevde et mistillitsforslag. Han trakk også frem en uttalelse fra tidligere høyesterettsassessor Ulrik Anton Motzfeldt som hadde sagt at regjeringens medlemmer måtte begrunne sin ”Berettigelse til Ledelsen af de offentlige

³⁷² Kongeriget Norges 38. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1889, Del 7., (Kristiania: Trykt i flere Bogtrykkerier, 1889), s. 77

³⁷³ S.tid. 1889, s. 59.

³⁷⁴ ”Stortinget finder det ikke betimeligt at tage det foreliggende Forslag under behandling og gaar derfor videre i Dagsordenen.” S.tid. 1889, s. 62.

³⁷⁵ S.tid. 1889, s. 60.

³⁷⁶ S.tid. 1889, s. 60.

Anligender”.³⁷⁷ Med andre ord behøvdes en eksplisitt, positiv bekreftelse av tilliten til regjeringen fra Stortinget. Det tilsvarer det som kalles investitur eller innsetningsvedtak. Berner sa at en regjering som hevdet å være parlamentarisk, ikke kunne avvise en forespørsel om å begrunne hvorfor den mente den hadde rett til å sitte med makten.³⁷⁸

Et annet gjennomgangstema i debatten var beskyldninger om at regjeringen bedrev såkalt kjøp- og salgspolitikk, eller byttepolitikk. Berner mente en regjering ikke skulle lete etter flertall fra sak til sak, slik den sittende gjorde: ”Jeg mener, at denne Situation er den værste af alle”.³⁷⁹ I stedet burde en regjering lene seg på et allerede eksisterende flertall som den hadde tillit hos. Videre ytret Rene Venstres Viggo Ullmann at regjeringen ikke nådde opp til de politisk-moralske krav en burde stille til en parlamentarisk flertallsregjering fordi den i noen saker hadde støtte fra Høyre og i andre fra Rene Venstre.³⁸⁰ Det var ifølge Ullmann ikke slik en ”rettskaffen Flertalsregjering” skulle fungere.³⁸¹ I disse uttalelsene kan en lese at et parlamentarisk ministerium for Rene Venstre ene og alene betydde en flertallsregjering. De avviste helt et kompromissbasert politisk system innrettet hvor en regjering kunne samle flertall fra sak til sak.

Verken Emil Stang, Johan Sverdrup eller deres tilhengere ville gå med på at de drev kjøp- og salgspolitikk, byttepolitikk eller kompromisspolitikk. I praksis var det likevel slik at flertallet endret seg i forskjellige saker, og at Høyre støttet regjeringen i enkelte saker. Men de ville ikke kalle det byttepolitikk av den grunn. Sverdrup argumenterte med at var det hans og regjeringens plikt til å arbeide for landets beste: ”Vi kjøbslaar ikke med nogen, men holder frem de Sager, som vi tror kan være Fædrelandet til Gavn.”³⁸² Stang argumenterte med at Høyre ønsket ro, stabilitet og faglige diskusjoner på Stortinget i stedet for de unyttige store debattene representantene fra Rene Venstre stadig kom til talerstolen med.³⁸³ Ansvarlige politikere skulle ikke felle en regjering bare for å felle den, men for landets skyld forsøke å gjøre det beste ut av situasjonen. Høyre fulgte ifølge Stang kun sin politiske overbevisning og de beste faglige argumentene i alle saker, og det var bare av den grunn at det hendte det de

³⁷⁷ S.tid. 1889, s. 60.

³⁷⁸ S.tid. 1889, s. 60.

³⁷⁹ S.tid. 1889, s. 61.

³⁸⁰ S.tid. 1889, s. 64-65.

³⁸¹ S.tid. 1889, s. 65.

³⁸² S.tid. 1889, s. 77.

³⁸³ S.tid. 1889, s. 80.

noen ganger stemte med og andre ganger mot regjeringens forslag.³⁸⁴ Ifølge ham var det altså ingen kjøp- og- salgspolitikk.

Stang så ellers på parlamentarismen som et dårlig system fordi manglende flertall førte til regjeringsbytte som igjen manglet flertall som ville føre til nok et regjeringsbytte, og slik ville det fortsette i en evig runddans frem til neste valg. Rene Venstre mente på sin side at de ikke kunne vite om andre flertall var mulig dersom de ikke hadde prøvd, og at Høyre ikke hadde ”Ret til paa Forhaand at spaa dette, naar det ikke er forsøgt.”³⁸⁵ Høyre gikk ikke med på Rene Venstres mistillitsforslag, og sa stadig at det ikke var til landets beste. Samtidig understreket de at de ikke hadde tillit til regjeringen, og at det var tvilsomt at den ville holde til neste valg. Viggo Ullmann svarte med å si at Høyre holdt en beskyttende hånd over regjeringen, og sammenlignet det med amerikanske rikmenn som fetet opp skilpadder med slaktedatoen skrevet på ryggen. På samme måte som skilpaddene uvitende levde på rikmennenes nåde, levde regjeringen på Høyres nåde.³⁸⁶

Stangs oppfatning var at et parlamentarisk styre trengte et parlamentarisk flertall, og så lenge det ikke fantes et flertall fikk Rene Venstre ”suspendere sine parlamentariske Theorier, indtil der er et Flertal”.³⁸⁷ Han påpekte at det derfor ikke hadde eksistert noen parlamentarisk regjering siden bruddet i Venstre året i forveien. Han ga uttrykk for at han ikke forsto hvordan et mistillitsforslag kunne hjelpe situasjonen uansett. Det var jo ikke noe flertall for noen av fraksjonene, og derfor var det ingen annen måte å regjere på enn den som var nå.³⁸⁸

En annen måte å se det på finner vi hos historikeren Alf Kaartvedt i *Drømmen om borgerlig samling* der han skriver at høyrepolitikerne var redde for at et mistillitsvotum på sikt kunne føre til forsoning og ny samling av Venstre, noe som ville gjøre det umulig for Høyre å regjere med det første.³⁸⁹ Ifølge Kaartvedt var det hovedgrunnen til at de ikke støttet mistillitsforslaget. Høyre gikk på mange måter tilbake til systemet slik det var før 1884, og forholdt seg til regjeringen på den måten en forholdt seg til regjeringer før – stemme for det en var enig i, og mot det en var uenig i. Når Stang fastslo at det ikke var noen parlamentarisk

³⁸⁴ S.tid. 1889, s. 68.

³⁸⁵ S.tid. 1889, s. 73.

³⁸⁶ S.tid. 1889, s. 84.

³⁸⁷ S.tid. 1889, s. 69.

³⁸⁸ S.tid. 1889, s. 68.

³⁸⁹ Kaartvedt, *Drømmen om borgerlig samling*, 93.

regjering i Norge, innebar det at det i historien kun hadde vært slik i noen få år, mellom regimeskiftet i 1884 og splittelsen av Venstre i 1888.³⁹⁰

Det er mulig å identifisere tre ulike linjer i mistillitsdebatten vinteren 1889: en konservativ holdning til parlamentarismen, en pragmatisk holdning, og en ideologisk/radikal holdning, henholdsvis forfektet av Høyre, ministeriet og Rene Venstre. Den konservative linjen kjennetegnes ved at de ikke aksepterte det parlamentariske systemet i det hele tatt. ”Vi hævder en konstitusjonell Regjering, vi aksepterer ikke det udenlandske Begreb om Parlamentarisme”, som Stang uttalte, er et av flere eksempler på at han avviste det parlamentariske systemet.³⁹¹ Like fullt presiserte han flere ganger at *dersom* en skulle ha et parlamentarisk styre, måtte det være basert på et flertall. Og ettersom det ikke var noe flertall, var en tilbake i det konstitusjonelle systemet: ”konstitusjonell og ikke parlamentarisk Statsskik”.³⁹²

Men Stang sa også senere i debatten at det ikke kunne regjeres *mot* et flertall i Stortinget, med unntak av i helt særegne tilfeller. Selv om han ikke aksepterte parlamentarismen, som i hans definisjon innebar en regjering basert på et flertall i Stortinget, mente han likevel at det måtte oppnås flertall i Stortinget for *sakene* som ble fremmet. Det kan virke inkonsekvent, men poenget hans var at det ikke behøvde å være et *fast og sikkert* flertall til enhver tid.³⁹³ Slik sett aksepterte han i praksis en kompromissbasert politikk, av motstanderne kalt ”kjøp- og- salgspolitikk”. Carl Berner repliserte da at dersom Stang faktisk mente en trengte flertall for å regjere, burde han jo stemme for mistillitsforslaget, for det var vitterlig et flertall mot regjeringen på Stortinget.³⁹⁴

Den pragmatiske linjen finner vi i argumentene til de som støttet ministeriet. Læreren Edvard Liljedahl, som ble utnevnt til statsråd en ukes tid etter at debatten var over, fremmet et argument som passer inn i den pragmatiske linjen. Han mente at en parlamentarisk regjering måtte være basert på et flertall, og anerkjente med det at parlamentarisme var det samme som flertallsstyre. Det pragmatiske kom inn da han videre sa at partistillingen derfor krevde at en måtte gjøre det beste ut av situasjonen, og ikke stille mistillit, fordi det bare ville bidra til mer

³⁹⁰ S.tid. 1889, s. 68.

³⁹¹ S.tid. 1889, s. 72.

³⁹² S.tid. 1889, s. 71. En kan notere seg at under Haffner-saken i 1869,

³⁹³ S.tid. 1889, s. 85.

³⁹⁴ S.tid. 1889, s. 86.

uro. Han mente de hadde ”kun én Ting at gjøre her, og det er, at vi arbeider under de Forhold, som vi har, saa godt vi kan. Hvis vi styrter dette Ministerium, kommer vi ind i samme Uføre som nu, og det kan ikke tilfredsstillende vort Lands krav.”³⁹⁵ Med andre ord måtte en være pragmatisk i en slik situasjon som den en befant seg i etter valget i 1888.

En annen som inntok en pragmatisk holdning, var Søren Jaabæk. Han holdt et innlegg hvor han la ”skylden” for situasjonen på folket selv. Det var folket som hadde stemt, og som dermed var skyldig for at det var fastlåst. Og siden Stortinget skulle være et speil av folket, så måtte en forholde seg til de styrkeforholdene som ble gitt gjennom valg. Videre brukte Jaabæk argumenter som ligger nærmere dagens definisjon og praksis av parlamentarismen: ”Folket selv vælger, og saa bliver der en parlamentarisk svag eller stærk Regjering”.³⁹⁶ Folket hadde valgt, og det var ikke grunnlag for noen sterk parlamentarisk regjering. Men det måtte jo styres likevel. Jaabæk argumenterte ikke for hvorfor nettopp den sittende regjeringen skulle fortsette utover at ”[...] man bør holde paa den Regjeringen man har. Man faar vanskelig nogen bedre.”³⁹⁷ Dersom en hadde hatt oppløsningsrett i Norge kunne regjeringen ha fått prøvd sin tillit hos folket, men siden en ikke hadde en slik mulighet, var en tvunget til å forholde seg til det samme styrkeforholdet i tre år. Mistillitsforslag ville derfor ikke være betimelig ettersom partistillingen ikke ville endre seg før neste valg.³⁹⁸ Da var det bedre å videreføre statsstyret som det var. Også Sverdrups argumenter om at det var regjeringens plikt å arbeide for landets fremgang passer inn i en slik pragmatisk linje.

Den radikale linjen følges av representantene i Rene Venstre, som mente at en flertallsregjering ene og alene måtte springe ut fra flertallet, og alle regjeringer som ikke gjorde det manglet legitimitet. En regjering måtte være i overenstemmelse med Stortinget i alle vesentlige spørsmål. Hvis ikke var den nødt til å gå.

Et annet moment som ble diskutert i debatten var kongens rolle. Viggo Ullmann beskyldte Sverdrup og regjeringen for å stå for nær kongemakten. Han sa at regjeringen hadde inntatt ”den gamle Høireopfatning af § 12”, og at de lot kongemakten, både den formelle og personlige, få diktere regjeringen.³⁹⁹ Sverdrup hadde før debatten annonsert at han ikke ville

³⁹⁵ S.tid. 1889, s. 79.

³⁹⁶ S.tid. 1889, s. 75.

³⁹⁷ S.tid. 1889, s. 75.

³⁹⁸ S.tid. 1889, s. 76.

³⁹⁹ S.tid. 1889, s. 65.

kommentere interpellasjonen og mistillitsforslaget, fordi det var mot det Grunnloven bød han. Ullmann mente at det bare var § 12 Sverdrup kunne vise til i et slikt utsagn, og hevdet at dette var det eneste i Grunnloven som vernet ”deres Existens som Statsraader”.⁴⁰⁰ Dette var ifølge Ullmann et argument for å fremme mistillit mot regjeringen, ettersom en slik holdning ”for os af Venstre er i høieste Grad overraskende”.⁴⁰¹

Slik en kan tolke debatten, ser det ikke ut til at Ullmann var *mot* innholdet i § 12, men at han var kritisk til at paragrafen skulle ha betydning *utover* ministerutvelgelsene. At Sverdrup forsøkte å gjemme seg bak Grunnloven og kongen for å slippe å besvare en interpellasjon, og at Sverdrup ifølge Ullmann tok ordrer fra kongen, bare underbygde mistilliten. ”Ministeriets Herre’ har vel sagt til Ministeriet at ’Ministeriets Herre’ liker ikke dette, at Ministeriet stiller sig i det Forhold?”, sa Ullmann og mente at grunnen til at Sverdrup ikke ville uttale seg var at kongen, ”Ministeriets Herre”, ikke likte det.⁴⁰²

4.4.2 Høyres mistillitsforslag

Våren 1889 kom det noen lysglimt for regjeringen og Venstre på Stortinget: de samlet seg om flere store venstresaker som skoleloven og budsjettbevilgningene til gjennomføring av jursaken og samlet flertall mot Høyres stemmer. Disse sakene representerte gamle kamper venstrebevegelsen hadde stått samlet om i flere år, og var derfor godt egnet til å mane til fellesskap. Likevel var det ikke nok til å lappe sammen splittelsen. Den harde valgkampen og de mange mistillitsdebattene overskygget de få blaffene av samarbeid.

Samtidig var Høyre det største partiet, og regjeringen hadde levd på partiets nåde de gangene Rene Venstre var ute etter den som mest. Rolf Danielsen skriver at tålmodigheten til Høyre tok slutt utover senvåren i 1889, og en stigende maktvilje i partiet blandet med en frykt for at venstrepartiene skulle finne sammen igjen presset frem et mistillitsforslag, denne gangen fra Høyre.⁴⁰³ Stang spurte Carl Berner om Rene Venstre ville støtte et eget mistillitsforslag fra Høyre, og fikk positivt svar.⁴⁰⁴ Det ble fremmet 26. juni 1889:

⁴⁰⁰ S.tid. 1889, s. 65.

⁴⁰¹ S.tid. 1889, s. 65.

⁴⁰² S.tid. 1889, s. 66.

⁴⁰³ Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 272-273.

⁴⁰⁴ Koht, *Johan Sverdrup*, 1925, 513-514.

Stortinget anser det som sin Pligt, inden det skilles, at udtale som sin Opfatning, at den nuværende Regjering savner den Anseelse og Tilslutning inden Nationalforsamlingen og Folket, der betinger en heldbringende Varetagelse af Landets Anliggender.⁴⁰⁵

Forslaget satt i gang mange bevegelser. Sverdrup strakk ut en hånd til Rene Venstre og forhandlet om en eventuell rekonstruksjon av ministeriet under hans ledelse. På grunn av sonderingene med Rene Venstre søkte regjeringen avskjed før mistillitsforslaget skulle debatteres og voteres over.⁴⁰⁶ Den store hindringen var kongen, som på ingen måte kunne akseptere Johannes Steen og Wollert Konow (SB) i ministeriet, to kandidater Rene Venstre krevde å ha med.⁴⁰⁷ Kongen var også forferdet over at Høyre faktisk hadde stilt et mistillitsforslag: ”At Højre skulde opkalde en sådan Beslutning i den Grad stridende mod dets Principper, der af mig deles, som du vel veed, og mot dets hidtilværende Holdning er mig hidtil uforklaret og ubegribeligt!”, skrev han til Sverdrup.⁴⁰⁸

Kongen så imidlertid muligheten til å redde deler av det gamle systemet ved å be Emil Stang danne regjering før mistillitsforslaget ble votert over. Selv om kongen helst ønsket Sverdrup som statsminister, innså han nå at dette var umulig uten representanter fra Rene Venstre. I et brev fra Oscar II til Sverdrup 7. juli kan vi lese: ”Klarligen må jeg nemlig indsee at Indtagelsen i Rådet af ’et Flertal’ fra det s. k. rene Venstre i Virkeligheden vilde blive et Systemskifte.”⁴⁰⁹ Det kunne ikke kongen være med på. Da var et høyreministerium å foretrekke – og det helst før de svek sine gamle prinsipper ved å stemme for et mistillitsforslag. Det kan derfor hevdes at Oscar II utsatte institusjonaliseringen av mistillitsinstituttet i norsk politisk praksis. Høyreforslaget ble aldri debattert eller votert over. Sverdrup meddelte Stortinget at regjeringen hadde søkt avskjed som første innlegg dagen debatten skulle foregå.⁴¹⁰ Sverdrupregjeringen ble innvilget avskjed, og Emil Stang ble bedt om å danne regjering.

Det kan altså se ut til at det var Oscar II som sørget for regjeringsskiftet og ikke Stortinget og Høyre. Sverdrup mottok et offisielt avskjedsbrev og et personlig brev samme dag, begge med

⁴⁰⁵ S.tid. 1889, s. 1797.

⁴⁰⁶ Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 273.

⁴⁰⁷ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 155, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup datert 06.07.1889. ; Koht, *Johan Sverdrup III*, 529.

⁴⁰⁸ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 174, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup datert 28.06.1889.

⁴⁰⁹ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 155, brev fra Oscar II til Johan Sverdrup datert 07.07.1889. Merket konfidensielt. ; Koht, *Johan Sverdrup III*, 531

⁴¹⁰ S.tid. 1889, s. 1803-1804.

mye vekt på at Kongen var takknemlig for lojaliteten til ”den Første Mand i mitt Råd”.⁴¹¹ Statsviteren og historikeren Trond Nordby skriver ”[i] det hele tatt synes skiftet å ha skjedd innenfor rammene av det gamle systemet – der Kongen svingte taktstokken”.⁴¹² Danielsen skriver at den personlige kongemakten hadde gjenvunnet noe av sin innflytelse på rådets sammensetning.⁴¹³

Vi har sett at kongen hadde mye innflytelse på regjeringssammensetningen under Sverdrups regjeringstid. Sverdrup trosset ikke kongen i statsrådsutnevnelser. Kongens taktstokk var derfor på ingen måte lagt død etter 1884, og § 12 i Grunnloven, som sa at det var kongen som utnevnte statsråder, var fortsatt i bruk nærmere lovens bokstav enn slik det ble senere. Alf Kaartvedt hevder derimot at teorien om at kongens personlige inngrep førte til regjeringsskiftet virker ”noe formalistisk”.⁴¹⁴ I stedet mener han at kongen tok ”innbilte frie valg”, og at han var blitt ”en brikke i parlamentarismens politiske automatikk”.⁴¹⁵ Ettersom kongen så at en Sverdrup-regjering også innebar Steen og Konow (SB), måtte han be Stang danne ministerium. Hans valg var altså fremtvunget og ikke initiert, hevder Kaartvedt.

Samtidig er det mulig å argumentere for at kongen hadde *mer* innflytelse over statsrådsutnevnelser under Sverdrup enn før 1884. Før regimeskiftet hadde det bare vært kontinuerlig supplering av statsrådet og ikke total utskifting etter hvert stortingsvalg. Da satt statsrådene i gjennomsnitt i 11,5 år på postene sine, og utskiftingen skjedde bare delvis.⁴¹⁶ Men etter 1884 kunne regjeringen skiftes helt ut hvert fjerde år. I realiteten var det i tillegg stadige endringer i sammensetningen av regjeringsmedlemmer. Når vi i tillegg ser at § 12 i Grunnloven fortsatt var kongens prerogativ og paragrafen var tolket bokstavelig, kan det sies at Oscar II kunne spille en mer aktiv rolle enn tidligere, selv om segmentet av politikere han til enhver tid kunne velge ut i fra, var noe mindre ettersom de måtte sokne til en fraksjon eller et parti.

⁴¹¹ RA/PA 0167, 3B00715, mappe 155, offisielt brev fra Oscar II til Johan Sverdrup datert 07.07.1889.

⁴¹² Nordby, *Grunnlov og styreform*, 52.

⁴¹³ Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 273.

⁴¹⁴ Alf Kaartvedt, ”Emil Stang og Høyre 1884-1891”, i *Makt og motiv. Et festskrift til Jens Arup Seip*, redigert av Ottar Dahl, Edvard Bull, Gordon Hølmebakk, Per Maruseth og Knut Mykland: 144-166, (Oslo: Gyldendal, 1975), 157.

⁴¹⁵ Kaartvedt, ”Emil Stang og Høyre 1884-1891”, 158.

⁴¹⁶ Kolsrud, *Maktens korridorer*, 54-57

Men aksepterte Høyre med dette parlamentarismen? Rolf Danielsen skriver at mistillitsforslaget var en ”de facto anerkjennelse av parlamentarismen”.⁴¹⁷ Halvdan Koht skriver at ”dette i virkeligheten vilde bety at Høire bøide sig for den nye statsskik og godkjente parlamentarismen” og at ”Høire var faktisk nu blit et parlamentarisk parti”.⁴¹⁸ Ernst Sars skriver ”Parlamentarismens seier maatte oppfattes som et fait accompli, som dens mest afgjorte modstandere indtil videre fik bøie sig. Høires fører havde erkjendt dette paa den mest bindende maade ved sin optræden i stortinget”.⁴¹⁹ Den svenske diplomaten Arne Björnberg skriver at forslaget ”måste betraktas som ett avgörande bevis på att högern accepterad parlamentarismen”.⁴²⁰ Og hos Jostein Nerbøvik kan vi lese at ”Med sitt vidgjetne mistillitsvotum hadde dermed Høgre i røynda godkjent hovudinnhaldet i parlamentarismen.”⁴²¹

Det er imidlertid god grunn til å stille spørsmål ved om dette egentlig var en anerkjennelse av parlamentarismen som prinsipp. For det første var nok mistillitsforslaget i juni 1889 fremprovosert av utålmodige høyrepolitikere som ønsket regjeringsmakt heller enn en prinsipiell endring i oppfattelsen av parlamentarismen.⁴²² Høyre støttet regjeringen, men fikk lite igjen for det, og det gikk høyrerepresentantene til slutt lei av. De var også redde for at kløften mellom venstrepartiene skulle forsvinne, og at Høyre med det ville bli satt helt på sidelinjen. Noen høyremedlemmer nektet fordi det var dem prinsipielt i mot, men for flertallet av høyremedlemmene veide ønsket om å regjere tyngre enn å ikke bryte prinsippet.⁴²³ Aktørene der og da mente i alle fall ikke at de aksepterte noen parlamentarisme, og ser vi tilbake på debatten i februar 1889 er det flere eksempler på at Stang avviser parlamentarismen som system. Stang kaller i stedet systemet konsekvent for *konstitusjonelt* i stedet for parlamentarisk. Dette underbygges også av Alf Kaartvedts artikkel ”Emil Stang og Høyre 1884-1889” der han skriver at Høyres mistillitsforslag ”ville [...] bli oppfattet som om partiet anerkjente parlamentarismen og forrådte sin fortid”.⁴²⁴ Det var en handling som *ville* bli oppfattet som en anerkjennelse av parlamentarismen, selv om det ikke var aktørenes bevisste intensjon.

⁴¹⁷ Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 273.

⁴¹⁸ Koht, *Johan Sverdrup III*, 513, 484.

⁴¹⁹ Sars, *Tidsrummet 1885-1905*, 51.

⁴²⁰ Arne Björnberg, *Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905*, (Uppsala: Statsvetenskapliga föreningen, 1939), 10.

⁴²¹ Nerbøvik, *Norsk historie 1860-1914*, 171.

⁴²² Kaartvedt, *Drømmen om borgerlig samling*, 93.

⁴²³ Kaartvedt, *Drømmen om borgerlig samling*, 94.

⁴²⁴ Kaartvedt, ”Emil Stang og Høyre 1884-1891”, 157.

Et annet poeng er at Stangs definisjon av parlamentarisme innebar at regjeringen går ut fra et flertall. For han var parlamentarisme enkelt og greit et system der regjeringen måtte ha flertall på Stortinget, og i debatten i februar 1889 understreket han at dagens system ikke var parlamentarisk nettopp fordi Sverdrup-regjeringen ikke var basert på noe flertall. Men fordi det ikke var noen endringer i Stortingets sammensetning, ville heller ikke en Høyre-regjering gått ut fra et flertall på Stortinget selv om Høyre fikk flertall for sitt mistillitsforslag. Det var dermed to separate saker. ”[D]et parlamentariske System (...) er inapplikabelt i det Øieblik, man mangler Hovedbetingelsen for Gjennemførelsen deraf, idet man mangler et Flertal”.⁴²⁵ Altså manglet hele forutsetningen for parlamentarismen i Stangs øyne. Det blir derfor upresist å si at han ved å stille mistillitsforslaget også aksepterte parlamentarismen.

⁴²⁵ S.tid. 1889, s. 70.

5 Avslutning og konklusjon

Men det er noget av det mest kuriøse, man kan tenke sig, nu å ville avgjøre, hvad nordmennene om hundre år måske vil ha bestemt sig for.

J. Sverdrup, Lillestrøm 1873.⁴²⁶

Godt over hundre år etter sitatet over ble ytret har praksis og sedvane gitt faste former til måten parlamentarismen utøves på i Norge, og i 2007 ble den grunnlovsfestet.⁴²⁷ Sitatet gir en passende inngangsport til å se nærmere på hvilket grunnlag Sverdrups regjeringsperiode la for norsk statsskikk. Jeg vil nå sammenfatte og oppsummere det som har blitt gjennomgått i de foregående kapitlene, løfte blikket noe, samt søke å konkludere de problemstillingene som var utgangspunktet for oppgaven.

5.1 En mindretallsparlamentarisme tar form

Norsk parlamentarisme innebærer at regjeringen står ansvarlig overfor parlamentet, og at den unngår mistillit fra flertallet på Stortinget, skriver statsviteren Bjørn Erik Rasch.⁴²⁸ Dette prinsippet er det enighet om i dag. På 1880-tallet derimot, var det ikke alltid enighet om hvordan de parlamentariske prinsipper skulle etterleves. Historiker Rolf Danielsen oppsummerer essensen av det forrige kapitlet godt: ”[d]et var det taktiske spill mellom partiene, ikke som følge av noen definisjon fra Stortingets side, at grunnen ble lagt for en parlamentarisk praksis i Norge.”⁴²⁹ Interpellasjonen i februar 1888 endte ikke opp med noe vedtak eller med en fortolkning av hva parlamentarismen innebar. Heller ikke debatten i juli 1888 eller de to debattene i februar og juli 1889 endte i noen felles forståelse av hvordan parlamentarismen skulle praktiseres – eller om den skulle praktiseres i det hele tatt. Danielsen skriver at Sverdrup etter Konows interpellasjon hadde muligheten til å demonstrere hvordan

⁴²⁶ RA/PA 0890/K/L0124/0002, Stoffsamling om Johan Sverdrup, Jens Arup Seips arkiv. Seips avskrift av ulike sitater fra Sverdrup. Seips ortografi.

⁴²⁷ Se GrL. § 15, første og andre ledd. ”Enhver som er medlem av statsrådet, har plikt til å innlevere sin avskjedssøknad etter at Stortinget har fattet beslutning om mistillit til vedkommende statsråd alene eller til det samlede statsråd” og ”Kongen er forpliktet til å innvilge en slik avskjedssøknad”. GrL.best. 20. februar 2007.

⁴²⁸ Bjørn Erik Rasch, ”Parlamentariske instrumenter og minoritetsparlamentarisme” i Makt- og demokratiutredningen 1998-2003, Rapportserien nr. 13-2000.

⁴²⁹ Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 276.

parlamentarismen etter hans mening skulle praktiseres.⁴³⁰ Strategien var å komme Stortinget i møte i saker og forslag oftere. Det var enklere enn før ettersom den rekonstruerte regjeringen etter våren 1888 var mer enhetlig og bestod av flere moderate og pragmatisk innstilte statsråder. Uenighetene og diskusjonene internt var derfor ikke like store og krevende som før. Som vi har sett gjentok Sverdrup gang etter gang at han mente hans hovedoppgave som statsminister var å arbeide for landets beste og å sikre landet et stabilt styre mens det var uro på Stortinget. Politikken han førte i perioden mellom interpellasjonen og avgangen ett og et halv år senere kalles ”programmatisk resignasjonspolitik” av Rolf Danielsen. Regjeringen ble noe avpolitisert, og målet var kompromisser med stortingsrepresentantene – noen ganger til høyre, andre til venstre.

At Sverdrup holdt fast ved roret etter så mange tilbakeslag kan som Danielsen skriver oppfattes som ”en fortvilet klamring til taburetten av en gammel politiker som ikke lenger var på høyde med sin manndoms idealer.”⁴³¹ Det er en karakteristikk vi finner igjen i mye annen historieskriving om Sverdrup. På den annen side kan regjeringsperioden også tolkes som et realpolitisk forsøk på å skape en parlamentarismeform som ikke krevde et fast flertall.⁴³² Med andre ord at Sverdrup forsøkte å finne en løsning på det problemet som et manglende flertall ga. Han så at det krevdes en ny form for parlamentarisme slik at landet kunne styres med mindre uro i situasjoner uten flertall til én fløy eller ett parti.

Hva la Sverdrup i denne nye forståelsen av parlamentarisme? I stortingsdebattene finnes flere hint. Så lenge det ikke fantes noe parlamentarisk flertall, måtte ”Venstremænd finne sig i ... at lempe sig efter, hvad der ifølge Valgresultat, Folkestemning, Stillinger og Forhold er oppnaaeligt ved et aldrig hvilende Arbeide for Fremgang og for Udvikling.”, hevdet han i 1888.⁴³³ Det var å jobbe for det *oppnåelige* som var stikkordet, og å se an hva som kunne gjennomføres gitt forholdene. Han snakket også om at det var nasjonalforsamlingens ”store Flertal” som måtte samle seg bak en regjering. Selv om Venstre var delt i tre fraksjoner medregnet nomadene, var det likevel de samlende overordnede visjonene og verdiene de alle delte som utgjorde flertallsgrunnlaget, mente Sverdrup.⁴³⁴ Nettopp derfor måtte regjeringen kunne ha et ”mæglende Skjøn”, et overordnet blikk og ansvar og et råderom til å styre selv.

⁴³⁰ Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 271.

⁴³¹ Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 271.

⁴³² Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 271.

⁴³³ S.tid. 1888, s. 132.

⁴³⁴ S.tid. 1888, s. 132.

Det skulle ikke være detaljstyring fra Stortingets side: med flertall mentes et *overordnet* flertall, ikke et fast flertall i enhver sak.

Regjeringen skulle altså kunne utøve et selvstendig skjønn og arbeide for en ”Sammenknytning av Fortid og Fremtid.”⁴³⁵ Den skulle ikke være et slags aksjonsutvalg for Stortinget. Det var ikke Stortinget som skulle regjere, for det var verken effektivt eller til landets beste. Sverdrups begrunnelse for statsrådsaken frem mot 1884 hadde vært *større* balanse mellom statsmaktene. Men slik utviklingen gikk, tippet vekten i Stortingets favør. Derfor måtte regjeringen få større mulighet til å navigere i perioder hvor det ikke var et fast flertall bak den.⁴³⁶

”All makt i denne sal” gjentas i dag til stadighet av politikere, journalister og andre og brukes som et retorisk poeng når noen er misfornøyde med at regjeringen ikke har handlet helt etter Stortingets ønske. Det har blitt et slags motto for folkesuverenitet og et symbol på Stortingets makt. Men Sverdrups sitat lyder ikke som skrevet over. Han sa: ”I det Øieblik, at al Magt og Kraft samles her i denne sal til Afgjørelse af Samfundets vigtigste Anliggender, gaar der en stor Vækkelse ud over landet.”⁴³⁷ Det handlet om at statsmaktene skulle *møtes* i Stortinget. Med statsrådsaken skulle Stortinget få større makt, og målet om likere balanse mellom statsmaktene i maktfordelingsprinsippet nås. Han mente at det skulle regjeres *med* Stortinget, ikke at Stortinget skulle ha all makt. Stortingets makt måtte økes fordi den i hans øyne var for liten sammenlignet med regjeringens. Men det var ikke meningen å tippe maktbalansen helt over: regjeringen var fortsatt en statsmakt den også. ”...Exekutivmagten, denne Statsmagt, har ikke alene Pligter, den har ogsaa Rettigheder”, sa han illustrerende nok under debatten i februar 1888.⁴³⁸ Regjeringen måtte ikke glemmes som selvstendig statsmakt.

Selve regjeringen så han på som en fellesrepresentasjon av alle interesser, ikke som en samling av visse gruppers spesialrepresentasjon: ”Der er nemlig ikke nærmest Spørgsmaal om en Specialrepræsentation inden Raadet af Grupper, men om en Fellesrepræsentation af dem alle til sammen.”⁴³⁹ Statsviter og historiker Trond Nordby skriver at Sverdrups argumenter her lå nær ”den konservative tanken om at konge og regjering representerte

⁴³⁵ S.tid. 1888, s. 132.

⁴³⁶ Danielsen, *Det norske Storting gjennom 150 år*, 267.

⁴³⁷ Storthingstidende for det 21. ordentlige Stortings forhandlinger 1872. (Kristiania: Th. Steens Forlag, 1872), s.126.

⁴³⁸ S.tid. 1888, s. 132.

⁴³⁹ S.tid. 1888, s. 132.

allmennviljen – hevet over alle interesser”.⁴⁴⁰ At Sverdrup ble mer moderat og konservativ utover regjeringssperioden, har vi sett er riktig. Men denne holdningen kan like gjerne være et utslag av et liberalt tankegods som et konservativt. Han så regjeringen og kongen som representanter for ”allmennviljen hevet over alle særinteresser”, men ettersom all statsmakt kunne møtes i Stortinget etter 1884, var allmennviljen mer enn noen gang før også forankret hos nettopp regjering og konge. Nettopp derfor var det mulig å gi regjeringen muligheten til å utøve skjønn og til å vurdere situasjoner selv. En regjering med anledning til å utøve skjønn gikk ikke på bekostning av folkeviljen, snarere tvert i mot.

Ved å etterlyse skjønn og et overordnet ansvar, ved å snakke om det *store* flertallet, og ved å mene at regjeringer skulle jobbe for det beste *oppnåelige* resultatet, la Sverdrup grunnlaget for en praksis som har blitt videreført av regjering etter regjering i Norge. Sverdrup og de andre aktørene i det politiske miljøet mente riktig nok at parlamentarismen forutsatte en flertallsregjering, men Sverdrups tolkning var mindre streng og mer pragmatisk enn de mer radikale venstrepolitikerne. Jeg oppfatter det slik at han skapte det vi kan kalle en slags *halvparlamentarisme* som ikke fullt ut var parlamentarisme, men som fortsatt innebar et regimeskifte i forhold til tiden før 1884. Tolkningen til Sverdrup kom av nødvendighet, og selv om han ikke fikk fullt gehør for den, er det likevel på sikt denne formen som har vunnet frem. Mindretallsregjeringer har vært dominerende i norsk historie.⁴⁴¹

5.2 Kongens rolle

Sverdrup hadde etter 1884 to hovedhensyn å ta. Det ene var hvordan den personlige kongemakt skulle kombineres med den nye parlamentarismen. I oppgaven har vi sett mange eksempler på hvordan forholdet mellom Oscar II og Johan Sverdrup utviklet seg. I kapittel 3 ble samarbeidsforholdet mellom kongen og statsministeren gjennomgått der det fremgikk at forholdet etter hvert ble fortrolig og tettere. Oscar IIs støtte til Sverdrup og regjeringen kan ha vært med på å gi regjeringen trygghet nok til å fortsette da det var mest misnøye. Det var

⁴⁴⁰ Nordby, *I politikkenes sentrum*, 105.

⁴⁴¹ Bjørn Erik Rasch viser at mindretallsregjeringer har styrt i 78,1 % av tiden mellom 1961 og 1999, noe som utgjør 84,2 % av de 19 regjeringene som satt i perioden. Rasch, ”Parlamentariske instrumenter og minoritetsparlamentarisme” i Makt- og demokratiutredningen 1998-2003. rapportserien nr. 13-2000. Oslo, 2000. Etter 1999 har det sittet fem regjeringer, hvorav fire har vært mindretallsregjeringer. I mellomkrigstiden var det en rekke mindre stabile mindretallsregjeringer, men regjeringene etter andre verdenskrig har vært sterkere og mer styringsdyktige.

også kongen som skar igjennom da regjeringskaoset hadde vart for lenge, både i 1884 og 1889. Kongen var opptatt av de formelle linjene, og han verdsatte lojalitet og korrekt oppførsel. Det fikk han hos Sverdrup, og ettersom det formelle dermed var i orden, fikk det fortrolige mer og mer rom. Likevel ble grensene i statsforvaltningene gjenstand for dragkamp mellom kongen og statsministeren, og i saken om St. Olavs orden og visekongesaken kunne vi se at de målte krefter: den første gikk i kongens favør, den andre i Sverdrups.

Under analysen av mistillitsdebattene i kapittel 4 så vi også at kongens støtte til Sverdrup var stor. Blant annet uttalte han til høyremannen Yngvar Nielsen at han ønsket å beholde Sverdrup som statsminister. I kapittel 4 så vi dessuten ulike oppfatninger av kongens rolle i forbindelse med regjeringens avgang i 1889. På den ene siden kan Oscar II sees som en initiativtaker til regjeringsskiftet ved at han innvilget avskjed og ba Emil Stang danne ny regjering før Høyre hadde rukket å stemme for mistillitsforslaget de stilte. På den annen side kan man se den avgjørelsen som fremtvunget av begivenhetenes gang, og at kongen *måtte* be Stang danne regjering for å unngå å ta inn representanter fra Rene Venstre i regjeringen.⁴⁴² Uansett om dette var et fritt valg eller et innbilt fritt valg, utsatte Oscar II dermed etableringen av mistillitsinstituttet i Norge.

Det er lite som tyder på at Sverdrup eller de andre politikerne stilte spørsmålstegn ved Grunnlovens § 12: kongen skulle fortsatt velge sitt råd. Historikeren Arne Bergsgård skriver at Sverdrup aldri forstod hvor avgjørende nederlag for kongemakten statsrådsaken egentlig hadde vært. ”[H]an har ikkje til fullnads forstått [...] at kongen slett ikkje var ’ministeriets herre’ lenger, anna enn i namn og skin.”⁴⁴³ Ifølge Bergsgård var Sverdrup redd for at en altfor radikal politikk fra regjeringens side ville føre til at kongen fant seg en ny regjering, og at han derfor la han seg på en moderat linje. Og det kan godt hende kongen ville ønsket seg en ny regjering dersom Sverdrup hadde ført en mer radikal politikk. Men det betyr likevel ikke at Sverdrup førte moderat politikk bare for å komme kongen i møte. Politikken var et utslag av personlig overbevisning og ikke bare kompromisspolitikk for å holde kongen fornøyd. ”Sjølvsagt kan denne politikken sakleg heller ikkje ha vore Sverdrup so svært mykje imot”, innrømmer også Bergsgård.⁴⁴⁴

⁴⁴² Kaartvedt, ”Emil Stang og Høyre 1884-1889”, 157-158.

⁴⁴³ Bergsgård, ”Vinstre frå 80-åra til 1905”, 107.

⁴⁴⁴ Bergsgård, ”Vinstre frå 80-åra til 1905”, 107.

En kan også spørre seg om at påstanden om at kongen ikke lenger var ”ministeriets herre” er farget av ettertidens syn på 1884 mer enn de faktiske forholdene. Oppgaven har vist at Sverdrup fortsatt så på kongen som nettopp ”ministeriets herre”. I hans øyne var kongen en sentral del av statsstyret. Den naturlige plassen kongen hadde i statsstyret gjorde kanskje også at Sverdrup *måtte* føre en kompromissbasert taktikk overfor kongen. Slik var det kanskje med på å legge til rette for hans tolkning av hvordan parlamentarismen skulle praktiseres uten flertall i 1888 og 1889.

5.3 Tre linjer i forståelsen av parlamentarismen

Det andre hovedhensynet for Sverdrups regjering var å avklare Stortingets maktposisjon. I kapittel 4 ble det identifisert tre ulike linjer i oppfattelsen av hva parlamentarisme innebar under debatten i 1889. De tre linjene er også å finne i debattene i 1888. Det var en konservativ linje hvor en fant Høyre, en pragmatisk linje hvor en fant Sverdrup og regjeringen, og en ideologisk/radikal linje forfektet av Rene Venstre. Felles for de tre linjene var en forståelse av at parlamentarisme betydde flertallsstyre. Forskjellene gir seg til kjenne i hvordan de forholdt seg til nettopp flertallsstyret.

Den konservative linjen ble identifisert ved at dens representanter ikke anerkjente parlamentarismen som system i det hele tatt. De ønsket å videreføre det konstitusjonelle systemet hvor regjeringen ikke gikk ut av noe gitt stortingsflertall, og saker ikke ble vedtatt på bakgrunn av noe fast og sikkert flertall, men av det flertallet som støttet saken av faglige årsaker.

Den pragmatiske linjen kjennetegnes ved argumenter om å gjøre det beste ut av situasjonen, jobbe for landets beste og å unngå uro. Det var folket selv som hadde bestemt styrkeforholdet i Stortinget, og det måtte en forholde seg til og gjøre det beste ut av frem til neste valg.

Den radikale linjen finner vi hos representantene i Rene Venstre, som mente at den eneste legitime regjering en kunne ha var en som sprang ut av flertallet. Selv Rene Venstre mente

det kunne være noe uenighet mellom Stortinget og regjeringen, men kun i små bagateller og ikke i vesentlige spørsmål.⁴⁴⁵

Selv om Sverdrup-regjeringen ble nødt til å gå av i 1889 har likevel de pragmatiske argumentene om skjønn og overordnet ansvar fått gjennomslag i senere politisk praksis. Det har ikke blitt innført oppløsningsrett, og Stortingets samlingsperiode står fast. Derfor har mange senere regjeringer måtte følge linjen med å gjøre det beste ut av situasjonen, og prøvd å samle et sterkest mulig grunnlag for støtte for sin eksistens, og i enkelte tilfeller samarbeidet med mindre åpenbare samarbeidskandidater for å skaffe flertall for sin politikk.

Disse tre linjene er illustrerende av flere årsaker. De gir et godt innblikk i ulike definisjoner og forståelser av parlamentarismen og i uenighetene om hva systemet innebar. De synliggjør også at alle aktørene sidestilte parlamentarismen med flertallsstyret, og ikke hadde konkrete begreper om mindretallsparlamentarisme. Begrepet ”mindretallsregjering” dukket opp i debattene, men kun som argument for at det betydde at regjeringen *ikke* var en parlamentarisk regjering. Trond Nordby skriver at det parlamentariske systemet vokste frem på grunn av en situasjonsbestemt pragmatisme heller enn prinsipiell tenkning og en fasttømret plan.⁴⁴⁶ Og det er også det som fremgår av standpunktene i 1888 og 1889.

5.4 Maktbalanse og maktmidler

Med parlamentarismen har Stortinget fått sterke virkemidler. ”Mistillitsinstituttet utgjør parlamentarismens kjerne”, skriver Rasch om ett av dem.⁴⁴⁷ Å vedta et mistillitsforslag mot en regjering krever mindre enn for eksempel å endre Grunnloven. Den grunnlovskonservative holdningen en tradisjonelt har hatt i Norge, vises blant annet gjennom at et endringsforslag krever to tredjedels flertall to Storting på rad, med minst to tredjedeler av stortingsmedlemmene til stede. Et mistillitsforslag mot regjeringen krever derimot bare vanlig flertall. Det gir en god mulighet for de folkevalgte politikerne til å uttrykke sin misnøye med regjeringen. Derfor kan vi si at det norske Stortinget er sterkt.

⁴⁴⁵ S.tid. 1888, s. 74.

⁴⁴⁶ Trond Nordby, ”Mindretallsparlamentarisme som problem”. I *Statsvitenskapelige utsyn: politiske tema og tenkemåter i en oppbruddstid*, redigert av Harald Baldersheim, Bernt Hagtvedt og Knut Heidar: 86-92. (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2001), 87.

⁴⁴⁷ Rasch, ”Parlamentariske instrumenter og minoritetsparlamentarisme” i *Makt- og demokratiutredningen 1998-2003. Rapportserien nr. 13-2000*. Oslo, 2000.

Regjeringen på sin side har ikke like mange maktmidler. Det er omtrent bare kabinettsspørsmålet som foreligger som maktmiddel. Regjeringen kan presse Stortinget til å gå inn for sin politikk ved å sette sin egen eksistens som ultimatum. Kabinettsspørsmål, og ikke minst trusselen om bruk av det, kan føre til at Stortinget aksepterer regjeringens forslag fordi det motsatte kunne ført til et regjeringskaos som opposisjonen heller ikke ville vært tjent med. Det har også vært diskusjon om et tapt kabinettsspørsmål *må* føre til regjeringens avgang eller ikke. Men det har i alle tilfeller skjedd i Norge.⁴⁴⁸

I 1890 utga Sverdrup skriftet *Fra Venstremænd til Venstremænd* på eget forlag.⁴⁴⁹ Her la han ut om alt venstrebevegelsen hadde fått til, og langet ut mot Høyre som han mente fortsatt stod mot folkeviljen og ikke aksepterte parlamentarismen. Han lanserte også sitt eget program for Venstre, der blant annet oppløsningsrett og mulighet til å skrive ut nyvalg ble fremmet som et middel for en ”Hævdelse og Befæstelse af det parlamentariske Styresæt”.⁴⁵⁰ I 1891 jobbet han med å fremme det som grunnlovsforslag.⁴⁵¹ Dette understreker Sverdrups syn på parlamentarismen som et system for balanse mellom statsmaktene, og ikke som et system som skulle gi all makt til Stortinget.

Flere stemmer har argumentert for at oppløsningsrett og/eller innsetningsvedtak må innføres i norsk statsskikk for å skape en bedre maktbalanse og for å få mer styringsdyktige regjeringer. I nyere tid har blant andre akademikere som Trond Nordby og politikere som Kåre Willoch og Jens Stoltenberg foreslått slike demokratiske reformer.⁴⁵² Oppløsningsrett gir regjeringen rett til å løse opp Stortinget og skrive ut nyvalg slik at den ikke behøver å forsøke å regjere dersom utgangspunktet er for vanskelig og kaotisk.⁴⁵³ Det har til og med blitt hevdet at oppløsningsrett er en forutsetning for parlamentarismen, og at systemet er ”ufullendt” så lenge dette ikke er på plass.⁴⁵⁴ Rasch konkluderer imidlertid med at det ikke er tilfelle.⁴⁵⁵ En annen tilpassing av parlamentarismen som Nordby har argumentert for, er å innføre

⁴⁴⁸ Kabinettsspørsmål har blitt brukt flere ganger i Norge, og blant de mest kjente finner vi Willoch-regjeringen som måtte gå i 1986 og Bondevik-regjeringen i 2000 på grunn av manglende støtte i et kabinettsspørsmål. Bjørn Erik Rasch, *Kampen om regjeringsmakten. Norsk parlamentarisme i et europeisk perspektiv*, (Bergen: Fagbokforlaget, 2004), 91-92.

⁴⁴⁹ Johan Sverdrup, *Fra Venstremænd til Venstremænd*, (Kristiania, Udgivet paa eget Forlag, 1890).

⁴⁵⁰ Sverdrup, *Fra Venstremænd til Venstremænd*, 136.

⁴⁵¹ RA/PA 0167, 3B00713, mappe 62, merket Grundlovsforslag 1891.

⁴⁵² Nordby, ”Parlamentarismen i boks” i *Aftenposten* 06.01.2012.

⁴⁵³ Rasch, *Kampen om regjeringsmakten*, 127ff.

⁴⁵⁴ Nordby, ”Parlamentarismen i boks” i *Aftenposten* 06.01.2012.

⁴⁵⁵ Rasch, *Kampen om regjeringsmakten*, 130.

innsetningsvedtak, også kalt investitur. Da vil en regjering måtte teste sin tillit i Stortinget før den kan starte sitt virke. Men heller ikke dette later det til at vil skje med det første.

Også andre reformer av parlamentarismen har vært diskutert som forslag om konstruktiv mistillit, der et mistillitsforslag bare kan stilles dersom en alternativ statsminister står klar, forslag om fjerning av statsministers rett til å utpeke sin etterfølger, eller forslag om at regjeringspartiet/ene skal ha monopol på komitélederposisjonene i Stortinget.⁴⁵⁶ Parlamentarismens mulige utforminger er kanskje ikke ennå helt avklart i Norge.

5.5 Dømt til å feile?

”[V]i har følt en uafviselig trang til at ialfald at søge nogen forklaring på den mærkelighed, at en regjering som den Sverdrupske, trods de usædvanlig lovende varsler ved dens tiltrædelse, skulde vise så ringe levedygtighet”, skrev politikeren Walter Scott Dahl i sin biografi om Sverdrup.⁴⁵⁷ Var det i det hele tatt var mulig for Sverdrup å etablere et nytt parlamentarisk system, eller var han dømt til å mislykkes fra start? En sak var at oppfatningene rundt hva systemet innebar spriket, noe annet var at det var et helt uprøvd og ukjent system i Norge og i de fleste andre land.⁴⁵⁸ En måtte prøve seg frem. Aktørene hadde ideer om det prinsipielle og ønsket et folkestyre, men de hadde ingen oppskrift å se etter eller noen praksis å lene seg på. Heller ikke Grunnloven ble tilpasset for å implementere det nye systemet, det var kun gjennom praksis det skulle gjennomføres.

Å skape en praksis på et felt hvor det var så mye uenighet, virker som en umulig oppgave, uansett hvem som blir satt til den. Det å skulle styre med et Storting som bestod av ulike konstellasjoner – og faktisk ta hensyn til konstellasjonene, i motsetning til regjeringene før 1884 – var uprøvd. Sverdrup var nødt til å utarbeide det nye systemet på bestanddelene av det gamle. Han var en politiker fra det gamle systemet som skulle gjennomføre radikale endringer for en ny tid og for nye, yngre og mer radikale politikere. I det lyset blir den harde kritikken i samtiden, og spesielt i ettertiden, i overkant hard. Det er også et poeng at Sverdrup faktisk fant en løsning på problemene gjennom den pragmatiske argumentasjonen om at

⁴⁵⁶ Rasch, *Kampen om regjeringsmakten*, 172-173.

⁴⁵⁷ Walter Scott Dahl, *Et Storthingsbillede. Lederen: (kampaarene)*, (Kristiania: Det norske Aktieforlag, 1904), 161.

⁴⁵⁸ I Storbritannia hadde de et fungerende parlamentarisk system – men det hadde brukt noen hundre år på å sette seg.

flertallet måtte forstås som det *store* flertallet. I samtida ble det imidlertid ikke oppfattet som en løsning, bare som ”kjøp- og salgspolitikk” og som mangel på prinsipper, og i ettertida har en i stor grad avskrevet Sverdrups innsats for og innflytelse på det parlamentariske systemet etter 1884.

Sverdrup var heller ikke en bare enkel person å samarbeide med. I kapittel 2 ble personlighetstrekkene hans kommentert, og de mange konfliktene han hadde med kollegaer i regjeringen og andre understreker de samme tendensene. At det var nettopp han som skulle lede de steile frontene inn i en ny statsskikk ga ikke det beste utgangspunktet for velvilje. Det kan også virke som om Sverdrup var mer opptatt av styringen av landet enn av bråket om praksisen rundt parlamentarismens prinsipper. Sverdrup som politiker var en samfunnsbygger. Vi ser det i refleksjonene han gjorde seg før han bestemte seg for å bli politiker på heltid, i de reformatoriske og demokratiske elementene i forslagene han stilte, og vi ser det da han tok kontroll over grunnleggelsen av Venstre. Derfor kan det tenkes at det for han virket som bortkastet tid å krangle over detaljene etter regimeskiftet, mens landet trengte å styres.

En brukte mange år på å bli enige om en praksis for parlamentarismen i Norge. Fra 1905 var parlamentarismen akseptert som politisk norm ved at også Høyre åpent godtok mistillitsinstutttet.⁴⁵⁹ Fra om lag 1929 var parlamentarismen en rettslig norm gjennom en skriftlig nedfestelse av regjeringens plikt til å søke avskjed ved mistillitsvotum mot seg, og i 2007 ble parlamentarismen grunnlovsfestet.⁴⁶⁰ Det viser det store tidsspennet i prosessen som startet i 1884. Også lenge etter Sverdrup var det problemer med systemskiftet. Det er derfor langt fra gitt at en annen politiker som statsminister de første fem årene etter 1884 ville ført til en mer sømløs overgang.

5.6 Konklusjoner

Oppgavens hovedproblemstilling lød: *Hvordan var Johan Sverdrup politiske utvikling i perioden fra 1884 til 1889, og hva har Sverdrups regjeringsperiode bidratt med i norsk*

⁴⁵⁹ Sejersted, *Kontroll og konstitusjon*, 212.

⁴⁶⁰ Nordby, *Grunnlov og styreform*, 17, 20.

statsskikk? En rekke underliggende spørsmål ble også reist i forbindelse med problemstillingen. Sammen besvares de i et todelt svar.

Det første svaret gjelder Sverdrups politiske utvikling mellom 1884 og 1889. Sverdrup var under trykk fra to kanter: fra Stortinget og fra kongemakten. I denne situasjonen utviklet han seg i en moderat og pragmatisk retning og forsøkte å tilpasse regjeringen til en ny situasjon på Stortinget etter at flertallet smuldret bort. Politisk ble han mer moderat i flere saker, og ansvaret det innebar å være regjeringssjef kan ha bidratt til å moderere han. Overgangen fra å sitte i opposisjon til å skulle ta hensyn til helheten tvang Sverdrup til å kompromisere i en rekke saker og til å fremme forslag som omfattet flere interesser. Det førte til en moderasjon i standpunktene.⁴⁶¹ Samtidig bidro generasjonsskiftet i Venstre til at det ideologiske senteret i partiet flyttet seg lenger til venstre. Den nye generasjonen som tidligere hadde hatt Sverdrup som *fører* ble skuffet over at han ikke var like radikal i nye spørsmål som de var. Sverdrups gamle kampsaker var gjennomførte eller under gjennomføring, og fokuset hans var å lede regjeringen. Det manglende flertallet gjorde det også vanskeligere å få gjennomført politikk.

Forholdet mellom Sverdrup og Oscar II utviklet seg fra formelt til fortrolig i perioden, og kongen inntok en aktiv og naturlig rolle i statsstyret. Også Sverdrup aksepterte at kongen hadde en naturlig plass og en naturlig makt. Det er også mulig å si at kongen hadde *mer* innflytelse over rådets sammensetning etter 1884 enn før, når hele statsrådet ble byttet ut ved regjeringsskiftet og statsrådene ikke bare ble supplert enkeltvis som i regjeringene før. At Oscar II fortsatt ønsket at Sverdrup-regjeringen skulle bli sittende i de kaotiske årene 1888 og 1889, viser dessuten at det må ha vært et godt etablert forhold mellom kongen og regjeringen. Likevel ser vi mange eksempler på at Sverdrup var utsatt for et krysspress fra kongen, fra Rene Venstre og fra regjeringsmedlemmene, og at han i denne spenningen stadig måtte søke kompromisser.

Det andre svaret gjelder det Sverdrup-regjeringens utvikling og bidrag til norsk statsskikk. Høyre, Rene Venstre og Moderate Venstre mente alle at parlamentarisme var ensbetydende med at en flertallsregjering skulle styre. De delte seg likevel i tre linjer eller forståelser i hvordan systemet skulle praktiseres: Høyres konservative linje som avviste parlamentarismen, Sverdrup og Moderate Venstres pragmatiske linje som forsøkte å tilpasse

⁴⁶¹ Det kan også være flere faktorer som bidro til moderasjonen, for eksempel alder.

seg samt redefinere flertallskravet, og Rene Venstres ideologiske og radikale linje som krevde en flertallsregjering alene. Ved å opptre som en mindretallsregjering i en kontekst der kun flertallsregjeringer ble regnet som parlamentariske, staket Sverdrup ut kursen for en styringspraksis som siden har vært vanlig. Derfor gikk han heller ikke av som regjeringssjef etter valgnederlaget i 1888: han mente han ikke behøvde det. Som statsminister var det hans plikt å sørge for et stabilt styre med kontinuitet, også etter et valg. Dette var en kaotisk periode, og Sverdrup ble kritisert i både samtid og ettertid for rotet og for den moderate dreiningen.

Etter Sverdrups form for *halvparlamentarisme* har mindretallsregjeringer vært enklere å få i stand og over tid vært dominerende. Denne ”parlamentarismen på norsk” som i 1888 og 1889 befant seg i en mellomposisjon mellom idealtypen og det opprinnelige konstitusjonelle systemet, ble dermed også mye av grunnlaget for dagens parlamentariske system. I tillegg er det et poeng at oppgaven om å gjennomføre et systemskrifte i en håndvending i seg selv var av en nokså umulig natur. I dag kan vi se på perioden med noe blidere øyne enn det som var vanlig i samtiden og til dels også i historieskrivingen om denne perioden.

5.7 Sluttord: Arven etter Sverdrup

Mye av det vi kjenner i dagens samfunn var Johan Sverdrup på et eller annet vis involvert i. Det være seg jamstillinga av de to skriftspråkene eller jury i straffesaker. Sverdrup representerte en helt ny type politiker, en type politiker som siden er blitt vanligere. Han var den første heltidspolitiker, og i dag finnes heltidspolitikere i alle parti og på alle nivåer. Han innledet en tradisjon av *landsfedre* og *landsmødre*, betegnelser som vi gir de største og mest samlende politikerne. Som vist i kapittel 2 ble han venstrebevegelsens ubestridte *fører*, landets første partileder og folkevalgte statsminister. Med venstreideologenes innsats står han også igjen som ”parlamentarismens far” i den kollektive bevisstheten, selv om den forestillingen er moderert gjennom historikere de siste tiårene.

Man har skrevet mye om Sverdrups avgjørende rolle i forbindelse med regimeskiftet i 1884. Tiden som statsminister har ikke akkurat stått i samme glans. Regjeringperioden trekkes ofte frem som en dyster og trist avslutning på livet hans, eller snarere: det trekkes helst ikke frem i det hele tatt. Men etter regimeskiftet i 1884 satt Sverdrup med ett i en helt ny posisjon. Som

statsminister hadde han gått fra å være stortingsrepresentant i opposisjon gjennom 33 år til å sitte med ansvaret for hele statsstyret. Johan Sverdrup var en realpolitiker. En maktsøkende politiker som gjennom politisk kløkt fikk gjennom en rekke saker. I kapittel 2 så vi hvordan Sverdrup forente interessene til bøndene og den akademiske opposisjonen og slik samlet flertall for flere demokratiserende reformer. I kapittel 3 og 4 så vi hvordan Sverdrup i statsministerrollen skapte kompromisser mellom kongen og den radikale delen av Venstre. Ansvarsfølelsen for rollen sin gjorde at han ikke uten videre ville akseptere å gå av. Det var de overordnede målene og det store flertallet som var viktig, og løsningene var derfor pragmatiske, og det burde legges mer vekt på den langsiktige betydningen praksisen dette har hatt å si for norsk statsskikk.

Hva har da hatt mest innvirkning på ettertiden, regimeskiftet i 1884 eller mindretallspraksisen? Det er i seg selv en vanskelig øvelse å skulle gi et svar på, og kanskje er det heller ikke mulig. Regimeskiftet i 1884 var i stor grad drevet frem av Sverdrup selv, og står igjen som en avgjørende historisk overgang fra det mange kaller embetsmannsstaten og det konstitusjonelle styret til starten på det politiske systemet vi har i dag. Samtidig var det ikke gitt at 1884 i seg selv skulle lede til dagens praksis. Rene Venstre krevde et flertallsregjeringssystem. Høyre anerkjente ikke at det hadde skjedd en endring i statsskikken, og aksepterte ennå ikke parlamentarismen i det hele tatt. I spenningen mellom mellom disse to partiene og kongen utformet Sverdrup en tredje vei, en pragmatisk mindretallsparlamentarisme.

I boken *Mellom plikt og lyst. Norske statsministre 1873-2010*, rangerer norske historikere hvor vellykkede de mener de ulike statsministrene har vært.⁴⁶² Av de 34 statsministrene i perioden kommer Johan Sverdrup på plass nummer åtte, med karakter fire av seks. Han betegnes som ”over middels” og når dermed ikke opp til betegnelsene ”god” eller ”fremragende”. Som en av forfatterne, historikeren Olav Njølstad, skriver:

Mer overraskende er det kanskje at Sverdrup, ’parlamentarismens far’, ikke scorer høyere enn ’over middels’. Det fremgår av ekspertbegrunnelsene at Sverdrup anses for å ha gjort sin

⁴⁶² Rangeringen foregikk ved at 54 utvalgte eksperter svarte på en undersøkelse hvor de skulle rangere samtlige statsministre siden 1873 på skalaen 1 (mislykket) til 6 (fremragende). De utvalgte ekspertene var 29 historikere, 21 pressefolk og 4 statsvitere. Njølstad, ”Etterord om ettermæle” i Forr, Hegge og Njølstad *Mellom plikt og lyst. Norske statsministre 1873-2010*, (Lysaker, Dinamo forlag: 2010), 411-412.

største historiske innsats før han ble statsminister, og at hans statsministertid langt på vei ble et antiklimaks, både for ham selv og for det partiet han var med på å grunnlegge, Venstre.⁴⁶³

Og nettopp det er et interessant moment. Historikerne har rangert Sverdrup nokså høyt på grunn av innsatsen *før* han ble statsminister, men ikke høyere opp fordi statsministertiden var en nedtur i ettertidens, liksom i samtidens, øyne. Men som jeg har argumentert for i denne oppgaven, kan Sverdrups statsministerperiode ha hatt mer å si for ettertiden enn det som har vært den vanlige oppfatningen blant historikere og andre. Det er klart at den historiske innsatsen i stormløpet frem mot regimeskiftet i 1884 er overskyggende, tatt i betraktning hvor stort brudd det sees som i historien. Grunnlaget Sverdrup la etter 1884 har også vist seg å være svært levedyktig. Det var ikke parlamentarisme etter datidens definisjoner, men en variant som har fulgt oss siden.

--

Da Sverdrup døde av hjertesvikt en formiddag i februar 1892, tre år etter han var ferdig som statsminister, var han fortsatt en mann i økonomisk gjeld. Men på et vis stod også mange i gjeld til han. Gjennom et halvt århundre hadde han vært involvert i eller opphavsmann til noen av de største politiske reformene siden 1814, og han kunne vise til lang og tro tjeneste i folkets navn. Til Sverdrups begravelse skrev Per Sivle et dikt der et av versene lyder:

Og staar det unge Norge ei i dag
med blottet Hode og med sænket Flag
da er det Norge selv, som saadan lønner,
at det har ingen Ret til store Sønner.
- Men fred med Johan Sverdrups Navn!

Sivle la også disse ordene ved diktet: ”han selv er borte – vokse vil med tiden endnu Johan Sverdrups navn”.⁴⁶⁴ Og han fikk rett i det.

⁴⁶³ Njølstad, ”Etterord om ettermæle”, 413

⁴⁶⁴ Koht, *Johan Sverdrup III*, 579.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Riksarkivet, Johan Sverdrups privatarkiv

Privatarkiv 167, RA/PA 0167

Hylle 3B00712

- Mappe 1, konsepter til taler ved banketter, folkemøter etc. 1871-1879.
- Mappe 2, utkast til henvendelse til velgerne, 1873
- Mappe 3, diverse utkast til grunnlovsforslag, 1876-1881

Hylle 3B00713

- Pakke med mappe 4-12, brev og papirer 1841-1889. Mappe 12 inneholdt relevant stoff.
- Pakke med mappe 13-22, brev, telegrammer, taleutkast, trontale, om de diplomatiske saker, 1884-1886. Mappe 15 og 20 inneholdt relevant stoff.
- Pakke med mappe 23-30, brev, telegrammer om de diplomatiske saker, ministerkrise, statsrådet, 1885-1887. Mappe 26, 29 og 30 inneholdt relevant stoff.
- Pakke med mappe 31-36, brev og telegrammer, Richters død, Oscar II om Bjørnson, statsrådet og ministerkrise, 1887-1888. Mappe 33, 34 og 35 inneholdt relevant stoff.
- Pakke med mappe 50-55, visekongedømmet, jernbanevesenet etc., 1881-1891. Mappe 51 inneholdt relevant stoff.
- Pakke med mappe 58-59, diverse kontordokumenter, papirer og brev, 1873-1890.
- Pakke med mappe 60-62, takkekort fra mottakere av *Fra Venstremænd til Venstremænd*, aviser, grunnlovsforslag om oppløsningsrett, 1883-1891. Mappe 62 inneholdt relevant stoff.

Hylle 3B00714

- Pakke med mappe 87-90, aviser, egne papirer, skatteforslag, 1817-1902. Mappe 88 og 89 inneholdt relevant stoff.
- Pakke med mappe 92-101, diverse papirer og aviser. Brev fra Oscar II med offisiell utnevning som statsminister. En rekke mindre viktige brev, 1880-1892. Mappe 99 inneholdt relevant stoff.

Hylle 3B00715

- Pakke med mappe 124-127, diverse papirer, brev fra Jacob Sverdrup sendt fra Stockholm. 1866-1892.
- Pakke med mappe 128-130, telegrammer og brev fra Richter, Jacob Sverdrup, J. Stang, Schjøtt, Oscar II og flere. Ark med dechiffreringsnøkkel fra Oscar II. 1879-1891. Mappe 128 inneholdt relevant stoff.

- Pakke med mappe 146-155, en rekke brev og telegrammer fra flere statsråder, kronprinsen og kongen. Hamarresolusjonen, ministerkrise, avskjedsbrevet fra Oscar II. Samling av brev fra Oscar II i regjeringsperioden 1884-1889, lagret i brannsikker boks. Mappe 149, 150, 151, 152, 153, 154 og 155 inneholdt relevant stoff.
- Pakke med mappe 156-165, diverse brev og telegrammer fra J. Stang, Richter, Jacob Sverdrup, Dahl, 1885-1890.
- Pakke med mappe 166-177, brev og telegrammer, mistillitsforslag, ministerkrise, aviser. Mappe 170, 171, 173 og 174 inneholdt relevant stoff.

Hylle 3B00724

- Mappe 553, diverse brev fra og til Sverdrup, utkast til taler. 1883-1888.
- Mappe 555, almanakker, 1843-1890.

Hylle 3B00725

- Mappe 559, diverse papirer og avisutklipp, 1851-1881.

Riksarkivet, Hagbard Emanuel Berners privatarkiv

Privatarkiv 271, RA/PA 0271

- Boks F/L0001, diverse brev fra Johan Sverdrup til Berner 1868-1881, brev fra Koht til Berner 1919 og andre papirer.

Riksarkivet, Jens Arup Seips privatarkiv

Privatarkiv 890, RA/PA 0890

- Mappe K/L0124/0002 Stoffsamling om Johan Sverdrup
- Mappe K/L0126/0001 Venstreideologi
- Mappe K/L0126/0002 Stoffsamling om Venstre 1884 og senere
- Mappe K/L0126/0003 Stoffsamling om venstrebevegelsen 1860-1890

Trykte kilder

Bøker og artikler

Danielsen, Rolf. *Protokoll for Venstres stortingsgruppe 1883-1940. Bind 1 1883-1924*. Oslo: I kommisjon hos Forlagssentralen, 1975.

Daae, Ludvig. *Politiske dagbøker og minner bd. III, 1882-1888*. Oslo: Grøndahl & Sønns Boktrykkeri, 1945.

_____. *Politiske dagbøker og minner bd. VI, register*. Oslo: Universitetsforlaget, 1971.

Finne-Grøn, S. H. *Slegten Sverdrup. Kortfattede genealogisk-personalhistoriske oplysninger med prospekter og portrætter*. Christiania: Det mallingste bogtrykkeri, 1923.

Nielsen, Yngvar. *Biografier af den Norske og Svenske Kongefamilie 1818-1888. (Det Bernadotteske Kongehus i 70 Aar)*. Kristiania: Mallings Boghandels Forlag, 1889.

_____. *Under Oscar IIs regjering. Oplevelser og Optegnelser 1872-1884*. Christiania: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1912.

_____. *Fra Johan Sverdrups Dage: Oplevelser og Optegnelser 1884-1889*. Kristiania: Gyldendal, 1913.

Oscar II, *Mina memoarer II*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag, 1961.

Sars, Johan Ernst. *Historisk Indledning til Grundloven*. Kristiania: Folkeskriftselskabets Forlag, 1882.

Sverdrup, Johan. *Johan Sverdrup: Taler holdte i Stortinget 1851-1881*. København: Gyldendalske Bokhandels Forlag, 1882.

_____. *Fra Venstremænd til Venstremænd*. Kristiania: Udgivet paa eget Forlag, 1890.

Utheim, J. "Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1888" i *Meddelelser fra det statistiske Centralbureau bd. 7*. Kristiania: Udgiven af Det statistiske Centralbureau i Kommission hos H. Aschehoug, 1889.

Stortinget⁴⁶⁵

Forhandlingerne paa tolvte ordentlige Storting 1848 og trettende ordentlige Storting 1851. I *Storthings-Efterretninger 1836-1854 3. bind*, bearbejdet av J. Cappelen, H. A. Halvorsen, H. Meinich og Arnet Olafsen. Christiania: Jacob Dybwads Forlag, 1904.

Stortingstidende for det 21. ordentlige Stortings forhandlinger 1872. Kristiania: Th. Steens Forlag, 1872.

Hs. Majestæt Kongens Tale til 35te ordentlige Storting ved dets Aabning, samt Beretningen om Rigets Tilstand. I *Kongeriget Norges 35. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1886, Del 1a*. Kristiania, Trykt i flere Bogtrykkerier, 1886.

⁴⁶⁵ Disse dokumentene er å finne digitalisert på www.nb.no/statsmaktene eller <https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/>

Oth. Prp. No. 23. (1886). Angaaende Udfærdigelse af en Lov om Menighedsraad og Menighedsmøder. I Kongeriget Norges 35. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1886, Del 3. Kristiania: Trykt i flere Bogtrykkerier, 1886.

Indst. O. No 70. Indberetning fra Kirkekomiteen angaaende udsatte Sager. I Kongeriget Norges 35. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1886, Del 6. Kristiania: Trykt i flere Bogtrykkerier, 1886.

Indst. O. VIII ang. Lov om Menighedsraad og Menighedsmøder m. v. I Stortingstidende for det 36. ordentlige Stortings forhandlinger 1887. Forhandlinger i Odelstinget. Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1887.

Kongeriget Norges 37. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1888, Del 7. Kristiania: det Steenske Bogtrykkeri, 1888.

Kongeriget Norges 38. ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1889, Del 7. Kristiania: Trykt i flere Bogtrykkerier, 1889.

Hoverregister til Storthings-Forhandlinger 1871-1891. Udarbeidet af J. Cappelen. Kristiania: Johannes Bjørnstads Bogtrykkeri, 1896.

Aviser

- Fedraheimen 23. mars 1888, "Gamle gudar", i "Frå Garborg-arkivet", Dag og Tid nr 37, 13 september 2001. Lenke: <http://old.dagogtid.no/arkiv/2001/37/garborg.html>
- Morgenbladet, 12. august 1850, "Fra Laurvig".
- Morgenbladet, 9. september 1850, "Om Storthingsvalget i Laurvig".

Lover⁴⁶⁶

- Grunnloven § 12, grlbest. 5. juni 1873.
- Grunnloven § 15, grlbest. 29. februar 2007.

Nettressurser⁴⁶⁷

Hallgeir Elstad (2009), "Bispevalg" i Store norske leksikon, <https://snl.no/bispevalg>.

Per Fuglum, "Johan Sverdrup" i Norsk biografisk leksikon, https://nbl.snl.no/Johan_Sverdrup.

⁴⁶⁶ En versjon av Grunnloven med de forskjellige historiske endringene fra 1814 til i dag ligger tilgjengelig på: www.grunnloven.lovdata.no

⁴⁶⁷ Datoen jeg sist besøkte nettstedet står oppført i fotnoten i teksten der kilden er benyttet.

Det Kongelige Hoff, "Den norske kongerekken",
<http://www.kongehuset.no/artikkel.html?tid=27626>.

Magnus A. Mardal, "Johan Sverdrup" i Store norske leksikon,
https://snl.no/Johan_Sverdrup.

Tarald Rasmussen, "Menighetsråd" i Store norske leksikon,
<https://snl.no/menighetsr%C3%A5d>.

Regjeringen.no, "1856: Ett år med visekonge i Norge",
<https://www.regjeringen.no/no/dep/smk/ansvarsomrader/forloperne/1814-1905/1856-ett-ar-med-visekonge-i-norge/id2398891/>

Regjeringen.no, "Johan Sverdrups regjering 1884-1889", https://www.regjeringen.no/no/om-regjeringa/tidligere/ministerier_regjeringer/opplosningen-av-det-dansk-norske-rike/regjeringsliste1814-1905/johan-sverdrups-regjering-1884-1889/id506826/.

Reidar Sevåg, "Hans Rasmus Astrup" i Norsk biografisk leksikon,
https://nbl.snl.no/Hans_Rasmus_Astrup%2Fforretningsmann_og_politiker.

Odd Arvid Storsveen, "Georg Sverdrup", i Norsk biografisk leksikon,
https://nbl.snl.no/Georg_Sverdrup_-_1.

Det Norske Studentersamfund, "Den gyldne gris' orden", <http://hmgrisen.com/den-gyldne-gris-orden/>.

Øystein Sørensen, "Anton Martin Schweigaard", i Norsk biografisk leksikon,
https://nbl.snl.no/Anton_Martin_Schweigaard.

Eivind Tjønneland, "Deisme" i Store norske leksikon, <https://snl.no/deisme>.

Vigdis Ystad, "Henrik Wergeland" i Norsk biografisk leksikon,
https://nbl.snl.no/Henrik_Wergeland.

Litteraturliste

Amundsen, O. Delphin. *Den kongelige norske St. Olavs orden 1847-1947*. Oslo: Grøndahl & Søns forlag, 1947.

Berge, Bjørn Magnus. *Talens makt, maktens taler*. Oslo: Cappelen Damm 2013.

Bergsgård, Arne. "Vinstre frå 80-åra til 1905". I *Venstre i Norge* av Jacob S. Worm-Müller, Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen, 45-116. Oslo, Olaf Norlis forlag, 1933.

_____. *Frå 17. mai til 9. april. Norsk historie 1814-1940*. Oslo: Det norske samlaget, 1958.

Björnberg, Arne. *Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905*. Uppsala: Statsvetenskapliga föreningen, 1939.

Bull, Edvard. *Arbeiderklassen i norsk historie*. Oslo: Tiden norsk forlag, 1948.

Dahl, Ottar. "Politikk, makt og motiv. Synspunkter på Jens Arup Seips historiske forfatterskap". I *Makt og motiv. Et festskrift til Jens Arup Seip*, redigert av Ottar Dahl, Edvard Bull, Gordon Hølmebakk, Per Maruseth og Knut Mykland, 3-12. Oslo: Gyldendal, 1975.

Dahl, Walter Scott. *Et storthingsbillede. B.1: Laurvigsrepræsentanten*. Kristiania: Det norske Aktieforlag, 1899.

_____. *Et Storthingsbillede. B.2: Akershusrepræsentanten*. Kristiania: Det norske Aktieforlag, 1902

_____. *Et Storthingsbillede. B.3: Lederen: (kampaarene)*. Kristiania: Det norske Aktieforlag, 1904.

Danielsen, Rolf. *Det Norske Storting gjennom 150 år: B.2: Tidsrommet 1870-1908*. Oslo: Gyldendal, 1964.

Darnton, Robert. *The Great Cat Massacre: and other episodes in French cultural history*. New York: Random House, 1984.

Fuglum, Per. *Ole Richter. Statsministeren*. Oslo: Universitetsforlaget, 1964.

_____. *Norge i støpeskjeen 1884-1920*. Oslo: J. W. Cappelens forlag, 1978.

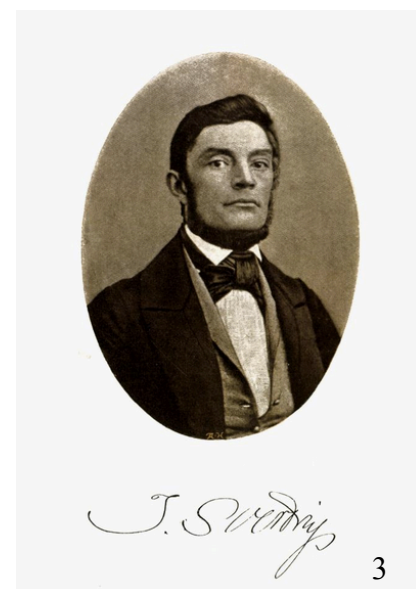
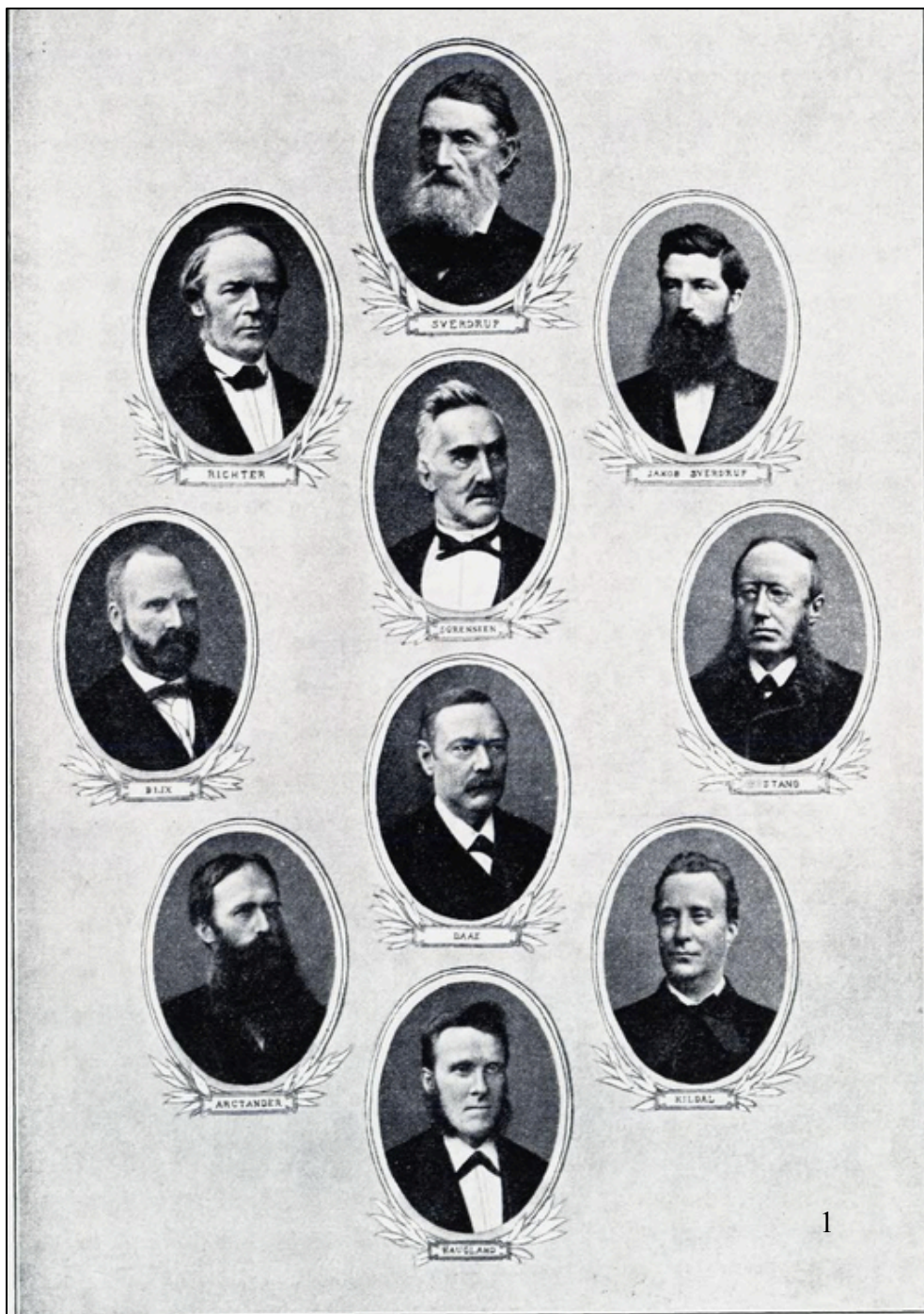
Fulsås, Narve. *Historie og nasjon: Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.

- Gabrielsen, Knut. ”Med sabel, korde og florett. Den norske metodestriden i retrospekt”. Høgskolen i Hedmark, notat 4/1999.
- Grepstad, Ottar og Jostein Nerbøvik (red.). *Venstres hundre år*. Oslo: Gyldendal, 1984.
- Hagemann, Gro. *Det moderne gjennombrudd 1870-1905*, bd. 9 i Aschehougs Norgeshistorie. Oslo: Aschehoug, 1997
- Halvorsen, J. B. *Norsk Forfatter-lexikon 1814-1880*. Femte bind. Kristiania: Den norske forlagsforening, 1901.
- Hoem, Edvard. *Vennskap i storm. Bjørnstjerne Bjørnson 1875-1889*. Oslo: Oktober, 2010.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Koht, Halvdan. *Historikar i lære*. Oslo: Grøndahl, 1951.
- _____. *Johan Sverdrup I. 1816-1869*. Kristiania: Aschehoug, 1918.
- _____. *Johan Sverdrup II. 1870-1880*. Kristiania: Aschehoug, 1922.
- _____. *Johan Sverdrup III. 1880-1892*. Kristiania: Aschehoug, 1925.
- Kolsrud, Ole. *Maktens korridorer. Regjeringskontorene 1814-1940*. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.
- Kaartvedt, Alf. *Kampen mot parlamentarisme 1880-1884. Den konservative politikken under vetostriden*. Bergen: Universitetsforlaget, 1956.
- _____. ”Emil Stang og Høyre 1884-1891”. I *Makt og motiv. Et festskrift til Jens Arup Seip*, redigert av Ottar Dahl, Edvard Bull, Gordon Hølmekbakk, Per Maruseth og Knut Mykland, 144-166. Oslo: Gyldendal, 1975.
- _____. *Høyres historie I. Drømmen om borgerlig samling 1884-1918*. Oslo: Cappelen Forlag, 1984.
- Lindstøl, Tallak. *Stortinget og statsraadet: 1814-1914 D.2: De enkelte Storting og Statsraader 1886-1914*. Kristiania: Steen'ske Bogstrykkeri, 1914.
- _____. *Stortinget og statsraadet 1814-1914. Biografier Iste del A-K*. Kristiania: Steenske Bogstrykkeri, 1914.

- Løvland, Jørgen. "Johan Sverdrup". I *Vore høvdinger. Portretter av berømte nordmænd*, redigert av Halvdan Koht, 157-161. Trondhjem: Bruns Boghandels Forlag, 1914.
- Michanek, Germund. *Skaldernas konung. Oscar II, litteraturen och litteratörerna*. Stockholm: Norstedt, 1979.
- Mjeldheim, Leiv. *Folkerørsla som vart parti: Venstre frå 1880-åra til 1905*. Bergen: Universitetsforlaget, 1984.
- Mjøset, Lars. "Stein Rokkan og den norske metodestriden". *Sociologisk Forskning*. Vol. 24, No 1., Historisk Sociologi (1987): 12-25.
- Myhre, Jan Eivind. *Norsk historie 1814-1905: å byggje ein stat og skape ein nasjon*. Oslo: Samlaget, 2012.
- _____. *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. Oslo: Pax, 2014.
- Nerbøvik, Jostein. *Norsk historie 1860-1914. Eit bondesamfunn i oppbrot*. Oslo: Samlaget, 1999.
- Njølstad, Olav. "Etterord om ettermæle". I *Mellom plikt og lyst. Norske statsministre 1873-2010*, redigert av Gudleiv Forr, Per Egil Hegge og Olav Njølstad, 408-429. Lysaker, Dinamo forlag: 2010.
- Nordby, Trond. "Mindretallsparlamentarisme som problem". I *Statsvitenskapelige utsyn: politiske tema og tenkemåter i en oppbruddstid*, redigert av Harald Baldersheim, Bernt Hagtvedt og Knut Heidar, 86-92. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2001.
- _____. *I politikkens sentrum. Variasjoner i Stortingets makt 1814-2004*. Oslo: Universitetsforlaget, 2004.
- _____. "Unionsoppløsningen i 1906 og overgangen til parlamentarisme". *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*. 01/2006: 3-21.
- _____. *Grunnlov og styreform. Norge 1814-2010*. Oslo: Universitetsforlaget 2010.
- _____. "Parlamentarismen i boks." *Aftenposten*. 06.01.2012.
- Rasch, Bjørn Erik. "Parlamentariske instrumenter og minoritetsparlamentarisme" i *Makt- og demokratiutredningen 1998-2003*. Rapportserien nr. 13-2000. Oslo, 2000.
- _____. *Kampen om regjeringsmakten. Norsk parlamentarisme i et europeisk perspektiv*. Bergen: Fagbokforlaget, 2004.

- Sars, Johan Ernst. *Tidsrummet 1885-1905*, Kristiania: Aschehoug, 1909.
- Seip, Jens Arup. *Fra embedmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Oslo: Universitetsforlaget, 1963.
- _____. *Et regime foran undergangen. Kampen mellom menn og ideer i årene før parlamentarismens seier i Norge*. Oslo: Gyldendal, 1965.
- _____. *Utsikt over Norges historie: 2: Tidsrommet ca. 1850-1884*. Oslo: Gyldendal, 1981.
- _____. *Problemer i metode og historieforskningen*. Oslo: Gyldendal, 1983.
- Seip, Anne Lise. *Forspill til parlamentarisme. Haffner-saken 1869*. Oslo: Universitetsforlaget, 1968.
- Sejersted, Francis. *Demokrati og rettstat*. Oslo: Universitetsforlaget, 1984.
- Sejersted, Fredrik. *Kontroll og konstitusjon. Statsrettslige studier av Stortingets kontrollvirksomhet*. Oslo: Cappelen akademisk, 2002.
- Slagstad, Rune. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax, 1998.
- Stråth, Bo. *Union og Demokrati. Dei sameinte rika Noreg-Sverige 1814-1905*. Oslo: Pax, 2005.
- Sørensen, Øystein. *Kampen om Norges sjel*. Oslo: Aschehoug, 2001.

Vedlegg

Bilde 1. Det Sverdrupske ministerium. Foto: L. Szacinski, i Ernst Sars, *Tidsrummet 1885-1905* s. 3.

Bilde 2. Oscar II. Foto: Gösta Florman, fra Wikimedia Commons, svensk porträttgalleri.

Bilde 3. En yngre Johan Sverdrup. Foto: L. Szacinski, 1855. Hentet fra Koht, *Johan Sverdrup I*.

Bilde 4. Caroline Sverdrup, kilde ikke oppgitt, i W. S. Dahl, *Laurvigsrepresentanten*, s 23.

Bilde 5. Satire fra ”Krydseren”, 1886, som illustrerer at Sverdrup dras fra Høyres Emil Stang, Rene Venstres Johannes Steen og Moderate Venstre/Regjeringens Jakob Sverdrup. Hentet fra Sars, *Tidsrummet 1885-1905* s. 24.

Bilde 6. Elisabeth Sverdrup med høreluren. Foto: Ole M. Schartum, Larvik 1864, Nasjonalbiblioteket, billedsamlingen.

Bilde 7. Satire fra ”Krydseren”, 1887, som bokstavelig talt illustrerer navigasjonsproblemene til regjeringen, her med fokus på de interne urolighetene. Hentet fra Per Fuglum, *Norge i støpeskjeen 1884-1920*, s. 63. Universitetsbiblioteket, Oslo.

